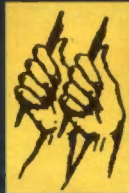

مَظ

بن ادين جا

[عبدالقادر جوڻيجو - محمد ابراهيم جويو]

سنڌي ادين جي سهڪاري سنگت

حيدرآباد، سنڌ

۱۹۹۹ع

مَطَّ

پن ادین جا

To Usas [DAWN]

6...

The far-refulgent mornings make apparent the lovely treasures
which the darkness covered.

13. Obedient to the rein of Law Eternal give us each thought that
more and more shall bless us....

I.123 (Griffith) Rg Veda

۶... "روشن تر صُبحَ بهتر نعمتون ظاهر ڪن ٿا، جيڪي اُوندھ ۾ ڍڪيل هونديون
آھن."

۱۳. "ازلې قانون جي پيروي، ۾ اُھي اسان مان هرھڪ کي اميد ڏين ٿا روشن ڪان
روشن تر نعمتن جي...."

عبدالقادر جوڻيجو

جنم ۱۳-سيپٽمبر ۱۹۴۵ع

محمد ابراهيم جويو

جنم ۱۳-آگسٽ ۱۹۱۵ع

ع. جو ڪم: لکڻ پڙهڻ، سڪڻ سيکارڻ   ع. جو ڪم: لکڻ پڙهڻ، سڪڻ سيکارڻ

مَظ

پن ادین جا

[عبدالقادر جوڻيجو - محمد ابراهيم جويو]

سهيڙپ ۽ مهاڳ
جامي چانڊيو

سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت

حيدرآباد، سنڌ

۱۹۹۹ع

[ڪتاب جا حق ۽ واسطا محفوظ]

ڪتاب جو نالو: خَطّ ٻن اديبن جا (۱۹۶۶ع-۱۹۹۷ع)

چاپو: پهريون

تعداد: هڪ هزار

سال: ۱۹۹۹ع

چپيندڙ: سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس، ڄامشورو.

قيمت: اسي روپيا

Rs. 80-00

Letters Of Two Writers (1966-1997)

[Abdul Qadir Junejo & Mohammad Ibrahim Joyo]

Edition: 1st

Copies: 1000

Year: 1999

Price: Rs. 80/-

Printed at Sindhi Adabi Board's Printing Press, Allama I. I. Qazi,
Campus, Jamshoro, Sindh, Pakistan.

مهاڳ

سماج جو بنياد انساني رشتن تي رکيل آهي. دراصل انساني رشتا ئي آهن، جن جي سڳي ۾ سمورو سماج زندگيءَ جو روح پُوتلُ هجي ٿو. جيئن جيئن انساني سماج اُسرِيو ۽ ارتقا پذير ٿيو آهي، تيئن تيئن انسان جي گڏيل ۽ باهمي رشتن جون به نوعيتون سُڌريون، اُسريون، تبديل ۽ مربوط ٿيون آهن، انسان جي ان سموري سماجي ارتقا جي اِتماس جون جيڪي بنيادي حاصلاتون آهن. انهن ۾ انساني رشتن جو سڌرڻ ۽ مربوط ٿيڻ به هڪ آهي. زندگي ۽ سماج جي هڪڙن رشتن جو تعين فطرت پاڻ ڪري ٿي، جن کي عام ٻوليءَ ۾ رت جا رشتا چيو وڃي ٿو. پر ٻيا رشتا سماج ۾ انسان پنهنجين خاص اوليتن سبب پاڻ طيءَ ڪري ٿو. جي اُهي نانا مثبت ۽ گڏيل نيڪ مفادن ۽ اعليٰ آدرشن جي بنياد تي قائم آهن، ته انهن جو درجو ٻين سمورن ناتن کان مٿانهون ۽ اُتم سمجهيو ويندو آهي. هيءُ ڪتاب سنڌ جي ٻن سدا ملوڪ سڄڻن جي هڪ اهڙي ساهه سڏير سُنڌ جي ڪهاڻي آهي: هڪ اهڙي ڪهاڻي، جيڪا پنهنجي گرو ۾ سوين ٻيون ڪهاڻيون به رکي ٿي - اهڙيون ڪهاڻيون جيڪي جن ته هن ڪتاب ۾ محڪم ٿي ويون آهن پر پوءِ به انهن ۾ تازگي آهي، انهن ۾ ماضيءَ جي يادُن جي انوکي سرهاڻ ۽ سونهن آهي: اهڙيون ڪهاڻيون جن ۾ ماضيءَ جا انيڪ احساس، اُڌما، ويچار، آدرش ۽ ڪردار اڄ به ساهه کڻن ٿا: اهڙيون ڪهاڻيون جيڪي دل جي اکين جي هڪ اشاري سان روح جي اونهائين ۾ لهي وڃن ٿيون ۽ ماڻهوءَ جي مَن کي وياڪلتا مان ڪڍي اميدن جي اُڪٽ اوسر سان پري ڇڏين ٿيون.

هي ڪتاب سائين محمد ابراهيم جويي ۽ اسان جي يار عبدالقادر جوڻيجي جي دلي دوستيءَ جو دل پذير داستان ۽ دستاويز آهي، جنهن ۾ اُهي سمورا خط شامل ڪيا ويا آهن. جيڪي هنن ۱۹۶۶ع کان وٺي ويندي ۱۹۷۶ع تائين هڪٻئي ڏانهن باقاعدي سان لکيا. جيتوڻيڪ هي خط ڪو خاص ادبي مقصد رکي ڪونه لکيا ويا هئا، پر سندن ٻوليءَ جي حسن، احساساتي گهرائيءَ ۽ ويچارن جي ورونهن، هنن خطن کي اسان جي وڏي وٽ بڻائي ڇڏيو آهي. بلڪل ائين جيئن دنيا

جا ڪيترا ادبي شاهڪار ڪنهن خاص ادبي مقصد تحت ڪونه لکيا ويا هئا، پر اڳتي هلي سندن فن ۽ معيار انهن کي بي مثال ادبي شاهڪارن جو درجو ڏئي ڇڏيو. هونئن به خطن کي ”ادب لطيف“ جي خاص ۽ اهم صنف مڃيو وڃي ٿو، جو ان ۾ اظهار جي بي ساختگيءَ ۽ سنڌي تخاطب جي ڏاڍو سبب، انهن کي لطافت جو پئمئنجو جسُ ۽ هُڳاءُ هجي ٿو. سائين جويي صاحب ۽ عبدالقادر جوييجي جا هي خط به منمنجيءَ نظر ۾ اسان جي ادب جو هڪ لطيف حصو آهن. ڪجهه حوالن سان ته هنن خطن جي هڪ خاص حيثيت ۽ اهميت آهي. مثلاً سڀ کان پهرين ته هي خط سنڌ جي ويجهي ماضيءَ جي اُن دور جي احساساتي ۽ ادبي عڪاسي ڪن ٿا، جنهن دور ۾ ائين ڪئي چئجي ته اسان جي ادب ۽ ادبن جا جذبا ۽ انهن منجهه جُولان ٿي ڪجهه اُڙ هئا. ڇا ته زمانو هو. اسان جي نسل لاءِ جن ته اهو دور هڪ خواب آهي، هڪ حسرت ۽ زمانن کي تبديل ڪندڙ مُرڪ آهي. هي اهودور هو، جڏهن هڪ طرف اسان ٻوليءَ، ادب، ثقافتي توڙي قومي سڃاڻپ لاءِ خطرا پيدا ٿيا ته ٻئي طرف اسان جي سداحيات ٻوليءَ ۽ وطن سان پيار ڪندڙ، ان جي انگ انگ جا گيت ڳائيندڙ، اديب، شاعر، دانشور ۽ قلمڪار هئا، جن حب الوطني، سچ ۽ سونهن سان سڃيڻائيءَ ۽ سنڌ سان سرسپٽائي جا سوين داستان رقم ڪيا. هي اهو دور هو، جڏهن سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي بچاءَ ۽ واڌاري لاءِ تحريڪون به هليون، رسالا ۽ ادبي ڪتابن جا سلسلا شايع ٿيا، جن سنڌ کي نئين ساڃاهه ڏني ۽ جن ته ذهني ۽ روحاني طرح نئون جنم ڏنو. هي اهو دور هو جڏهن سنڌ جا روشن خيال اديب ۽ شاعر پاڻ ۾ جن ته هڪ ڪٽنب جيان هئا. ۽ انهن ۾ اڄ جيان معمولي سببن ڪري وڏا ويڃا ۽ سڌا نه هئا. هي اهو دور هو جڏهن اسان جو هر باضمير ۽ ساڃاهوند اديب ۽ شاعر قومي اڏاوت ۽ آجپي جي جُهڊ ۾ جُنبيل ۽ ويڙون وڌ هو. هي اهو دور هو جنهن ۾ شيخ اياز سنڌ جو عظيم شاعر ٿي اُڀريو هو ۽ جديد سنڌي ادب جا بنياد پيا. هن ئي دور ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ لازوال گيت، شاهڪار افسانا، ڪهاڻيون ۽ فڪري مقالا شايع ٿيا، ۽ اهي سڀ ڳالهيون، اهڃاڻ، احوال، جذبا، جُولان، قربتون، ٻوليءَ ۽ وطن سان لازوال محبتون ۽ آجپي جون اُڪيرون هن ڪتاب ۾ نه رڳو موجود آهن، پر زندهه آهن. ۽ اهوئي ڪجهه ته آهي جنهن هن ڪتاب کي جن ته اُن دور جي تاريخ جي حيثيت ڏني ڇڏي آهي- هڪ انوکي تخليقي اسلوب ۾ لکيل تاريخ. هن ڪتاب ۾ هڪ طرف محمد ابراهيم جويو آهي، جيڪو هڪ ڏاهي استاد وانگر عبدالقادر کي جن ته فڪري چيچ کان

وٺي سڃاڻي ۽ سڃاڻي جي سداحيات سفر لاءِ اتساهي ٿو، سندس رهنمائي ڪري ٿو. سندس مٿن ۾ علم، عرفان جا پيچ پوکي ٿو ۽ کيس ان "فهم" ڏانهن وٺي وڃي ٿو، جنهن سان "پرس" پسپا آهن، ۽ ٻئي پاسي عبدالقادر جوڻيجو آهي. سنڌالاجيءَ جو ڊائريڪٽر ۽ اڄوڪي 'شويز' جي دنيا جو عبدالقادر نه پر جنمان ۽ فضل پٽيري وارو ماسٽر عبدالقادر. جنهن ۾ ٿر جي اڃايل پٽن جهڙي تشنگي ۽ پڪل پيرن جهڙي خوشبو آهي، جنهن ۾ "ٿرين" جهڙي سادگي، معصوميت ۽ "ڪجهه" ڪرڻ جي تانگهه آهي. هنن خطن ۾ عبدالقادر جي ٻوليءَ کي پنهنجو حسن آهي. هن جي اندر جو فنڪار اُن ئي زماني ۾ وهڻ ۽ چڙهيو. هن جي آرٽسٽڪ جوين جو جوار پاڻا هنن خطن ۾ جمونديو نظر اچي ٿو. هونئن عام طرح اسلوب جي سادگي ۽ آرٽ به مختلف شيون هونديون آهن، پر هي خط ۽ انهن ۾ عبدالقادر جي ٻولي، انهن ٻنهي شين جو خوبصورت امتزاج آهي. ڳالهيون- ساديون سُوديون، بظاهر عام پر گهريون ۽ آرٽسٽڪ، اها ئي عبدالقادر جي ٻوليءَ جي انفراديت ۽ سونم آهي. هنن خطن وارو عبدالقادر ڪا بي شيءِ آهي. هو اڄوڪي عبدالقادر کان گهڻو مختلف آهي- پنهنجي شخصيت ۾، سوچ، فڪر، ٻوليءَ ۽ روين ۾. هڪ لحاظ کان هي خط عبدالقادر جي آتم ڪٿا به آهن. مان ائين چوندس ته هن ڪتاب ۾ اهو عبدالقادر جوڻيجو موجود آهي. جنهن کي اڃا "زماني" جو واءُ نه لڳو هو، جنهن تي اڃا "شهري زندگي" جو پاڇو به نه پيو هو. هڪڙو معصوم، خالص ۽ نچُ نيارُ انسان- ٻئي پاسي جويي صاحب جا خط ته پنهنجو مٿ ڀاڻ آهن. وڏا ماڻهو پنهنجي وڏائيءَ جو اظهار زندگيءَ جي عام روين ذريعي ڪندا آهن ۽ هي خط جويي صاحب جي شخصيت جي وڏائي، مٿيا، وضعداري ۽ ڏاهپ جا آئينه دار آهن. سنجيده نثر ۾ جويي صاحب جي ٻولي جو جواب ناهي. اها هن جي وڏائي آهي، جو هنن خطن ۾ ڪٿ به اهو محسوس نٿو ٿئي ته ڪو جويي صاحب جهڙي وڏي شخصيت هي خط هڪ نوجوان ۽ سيڪڙاٽ فلمڪار کي لکيا آهن. هونئن ته سندس هي خط عبدالقادر کي ذاتي طور لکيا ويا هئا. پر حقيقت ۾ جي علامتي انداز ۾ ڏسجي ته هنن خطن ذريعي جويي صاحب هڪ پوري نسل سان مخاطب ٿيو آهي. سندس مديرن ڳالهيون، ساهه سڏڻ ۽ سهڻا آدرش، سندس "حوالن واري سنڌ" جا آئينه دار آهن.

هي خط مون کي ذاتي طرح ان ڪري به بيحد وڻيا، جو جويي صاحب عبدالقادر، ٻنهي سان منهنجو پنهنجو به شخصي تعلق رهيو آهي. جويي صاحب

منهنجو مهربان ۽ مَنَ جو سائين آهي ۽ عبدالقادر هڪ دل گهريو دوست. انڪري
 همڙي دلپذير ۽ روح پرور ڪتاب تي به اکر لکڻ سچ پچ ته مون لاءِ وڏي سرهائيءَ
 جي ڳالهه آهي. مون کي يقين همڙي اُميد آهي ته ڪتاب سنڌ جي ادبي حلقن ۾
 ضرور پسند ڪيو ويندو ۽ جنهن هي ڪتاب پڙهيو، اُهو مُدتن تائين ڪتاب کي
 وساري نه سگهندو.

-جامي چانڊيو

حيدرآباد - سنڌ

۱۱- مارچ ۱۹۹۸ع

فَنَط

شاہ عبدالطیف گورنمينت کاليج
ميرپورخاص هاسٽل جو روم نمبر ۵.

پيارا سائين!

دعائن سلامت بعد احوال ته

هينئر آفيس مان ڪنپيٽون واکي واکي دوست وٽ اچي ڪريو آهيان. جتان هيءُ خط پيو لکان. پڇاڙيءَ جو اُستادن، روم جي چارج ڏيڻ وٺڻ ۾ اُرائي اچي ڪنيو. سو تڙ تڪڙ ۾ ڪمري جا ٽيٽ ساري سنڀالي ڏيئي. ڊوڙي ڊوڙي، اچي گاڏيءَ ۾ چڙهيس. حيدرآباد ڇڏڻ وقت اوهان کان موڪلائي نه سگهيس ۽ نه وري پليجي جو ديدار ڪري سگهيس. بهرحال ذهن جي جموليءَ ۾ يادن ڪٿا ڪشي ڳوٺ پهتس. آئنده جون اميدون ۱۰ اپريل سان ڳنڍيل آهن. اميد ته ملاقات ٿيندي. سائين، حيدرآباد ۾ رهي ڪري اوهان جيڪا رايون ۽ مهربانيون جي ڳاني منهنجي ڳچيءَ ۾ پاتي، جا ڪنڌ ۾ پيئي لڙڪي. ان لاءِ لک لک ٿورا.

اوهان ٿر گهمڻ جو پروگرام ٺاهيو آهي. سچ پچ ايندا ته منهنجي اکين تي. اسان کي اسڪولن جا آرڊر اڃا ڪونه مليا آهن. جي ۹ اپريل تي حيدرآباد ۾ ملندا، اميد ته اوهان جون ڪوششون ڪامياب وينديون. ان وچ ۾ جيڪڏهن شيخ صاحب ٽيليفون تي نه مليو هجي، ته کيس هينئر ياد ڪري ٽيليفون ڪندا، هو صاحب اڄڪلهه آفيس ۾ وقت گذاري پيو.

وڌيڪ ڪو ڪم ڪار پويو ته هيءُ سنڌ جي مٽي هر وقت حاضر آهي. پليجي صاحب کي نياز عرض آهن.

عبدالقادر جوڻيجو، ڳوٺ جنهاڻ

پوسٽ آفيس فضل پيڙو، ضلعو ٿرپارڪر، سنڌ

منهنجا سائين،

گهڻي گهڻي پيار کان پوءِ احوال ته اسڪول جون چارجون وغيره وٺي،
دخلكار ٿي. ڪلمه ٽنگون هڻي هڻي، اسٽيشن تي پهتس، ۽ اُتان سڌو ڳوٺ آيو
آهيان. اچي گهر پيڙو ٿيو آهيان. اسڪول لاءِ ته ايترو چونڊس ته ويران اسڪول ۽
ويران فنڪار. هاڻ ته ٻڪو ٻڪ آهيون، پوءِ ڪٿي قسمت. شيخ صاحب اڃان ٿر ڏانهن
امتحان تي ويل آهي. ايندو ته چئڙي پڄايندو سانس.

والسلام

اوهان جو وڇڙيل ساٿي عبدالقادر جوڻيجو

في الحال انڊريس:

P.O. جهڙو، ضلعو ٿرپارڪر

عبدالقادر جوڻيجو، ن. م. پرائمري اسڪول

ڪمال پتافي، برانچ آف پرائمري اسڪول،

جهڙو

گوت کمال خان پتافي (۳)

۹ مئي ۱۹۶۶ع

منڙا سائين،

هن کان اڳ ميار لاهوڻي ڪري خوش خيرعافيت جو خط لکي ڇڏيو هئم، جو اميد ته مليو هوندو، ۽ هاڻ هيءُ ٻيو خط ان اميد سان پيو لکان ته جواب ملندڙ.

سائين! مون وٽ چوٿين درجي ۾ هڪڙو چوڪرو پڙهندو آهي، عجيب عادت اٿس. ساڳيا ساڳيا لفظ ورجائي، اٺلائي پتلائي، تنگ ٿيندو آهي، تڏهن ڪتاب جي شروع ۾ اوهان جو لکيل نالو زور زور سان پڙهندو آهي ”محمد ابراهيم جويو... محمد ابراهيم جويو... محمد ابراهيم جويو.“ منهنجي ڪاري پات ڏهن ۾ ڪا ياد جي تبلي سرڙات ڪري پري ويندي آهي ۽ آڻ روز خط لکڻ جو ارادو ڪندو آهيان، پر پوءِ پڇان ڪونه. لکڻ ويهان ته چڻ ڪنهن هٿ پڇي ڇڏيا هجن.

منهنجا سائين! مون تي سدائين سستيءَ جو پهرو هوندو آهي. پهريدار پالا کڻيو منهنجي هردي مُردِي جي چوڌاري پيا ڏند ۽ پالا کڙڪائيندا آهن. پوءِ ڪڏهن ڪڏهن چڻي ڏيئي پهريدارن کي پڇائي ڪيندو آهيان ته ڪڏهن افسانو لکيو وٺان، ڪڏهن ڪو آزاد نظم (جو ٿورن ڏينهن کان پوءِ ڦاڙي ڇڏيندو آهيان) ته ڪڏهن وري ڪنهن دوست ڏانهن ٻرندڙ خط. اڄ سٿائو واءُ وريو آهي اوهان کي خط پيو لکان، پوست ته الائي ڪڏهن ڪندس.

منهنجا ڏينهن، منهنجيون راتيون، ڳالهيون ئي نه پڇو! روزانو دوزخ جي باهه ۾ ٻرندو ۽ سڪل کانين وانگر تڙڪندو آهيان. ويچارا شاعر ته رات جو اوسيئڙو پيا ڪندا آهن ته ڪڏهن تو سڄ نڪري، ڪڏهن ٿي هيءُ قهري رات ڇڙيون هڻي هڻي ڊم ڏئي. پر سڄ پڇو ته مون لاءِ صبح جي تڪي ڳاڙهاڻ پاڻ سان رت جا وٽا ۽ باهه جا آلا کڻيو اچي. پوءِ سڄو ڏينهن پڇڙن ۽ اسڙڪڻ ۾ لنگهيو وڃي. وڃيو وڃيو ڏينهن جا ٻه گهوڙا ڳڻن ته آءُ به ساڻو ٿيو رات جي هنج ۾ هليو وڃان. رات جي هنج ته ڪانهي، مولا ٿو ڄاڻي محبوبه جي هنج آهي، امن جي هنج آهي، سُڪ جي هنج آهي. پوءِ صبح جو ساڳيو شفق جو اوڳاچيل رت، ساڳيا ٿڙ، ساڳيا ڪهاڙا، ساڳيا ڪپا.

هفتو کن به ڪونه ٿيو آهي، اسڪول ۾ ٻارن سان پئي وڃڻيس، هڪڙو

ڪولهي شاگرد اڳيان اچي بيٺو. منهن آڏوتو، ڪپڙا شاعر جي دل وانگر چير چير، پير اُگهاڙا.

”سائين مٺي موڪل ڏيو.“

”ڇو بابا؟“

”سائين مين وٽ ڪتاب ڪُنهنين، شيٽ بصر ٿو وڌائي، بصر وڌي ڪتاب گڙهندس“ - اٽڪيل اٽڪيل چڙو چڙ لفظ.

ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ -

پاڻيان ٿو يارهين کن جو ٺاهين، هوا درين مان رونڪت ڪندي مٽيو ٿي آئي. اسڪول جي در مان ٻاهر، ڪوٽ جي در ڏانهن نهاريم. اڳ ۾ ٽڙڪندڙ ۽ سڙڪندڙ ڌڙاڙ، پويان وڏيرو نيٺ سوڌو.

”هل پُٽ هل، تنهنجي آڏا ناهيو ٿو مرمت ڪريان، لوفر چورا“

ٻئي هلي اچي پرواريءَ ڪوٺيءَ ۾ ويٺا. ان ڪوٺيءَ ۽ اسڪول جي وچ ۾ در آهي، جتي منهنجي ڪرسي پيل هوندي آهي.

”هون.....“ سيٺ جا ڌڪ سٽڪا ڪندا ڌڙاڙ جي پُٽ کي نانگن وانگر ويڙهجندا ويا.

”الاڙي سائين.... گهوڙا ڙي، پيمر ائين ڪونه ڪندس بچڙا بچئي، اڙي مري ويس، اڙي الاڙي“

”ها پٽ، پلي عشق ڪماءِ.... ڳوٺ جون نياڻيون تڪ.... هوءَ ماڻهين هُتي مائٽن نيٽن سان سڙهي ڇڏي آهي.... تون ڪولات صاحب جو پٽ ڪونه آهين....“ ان ڏيناري تان نظرون هٽائي، شاگردن ڏانهن نهاريم. ڌڙاڙ جو ڀاءُ.... الا.... هيٺيون چپ ڏندن هيٺان، اکين ۾ لڙڪن جي اُٿل، چپ چپ جن دل بيٺي رهي هجيس.... سندس نهارتيءَ لاءِ ته مون وٽ تشبيه ئي ڪانهي.... اڃا به سوچ ڌڙاڙ جي پريءَ ڏانهن ٿي وڃي ته پيڻ ٿو پڇيو وڃان، روزاني الاهي واقعا ڏسان پيو. جي اوهان کي وڻيا، ته لکندس.

گهڻو وقت ٿيو هو، جو خط لکيو هئم معاف ڪندا، جو دير سان موڪليان پيو. ”زال ذات“ جو ردعمل اوهان تي الائي ڪهڙو ٿيو. مهرباني ڪري ’وڻي‘ يا ’نه وڻي‘ جي خبر ڏيندا.

اوهان وارو غريب يار

پوسٽ آفيس فضل پيڙو، ٿرپارڪر

۱۷ آگسٽ ۱۹۶۶ع

منهنجا ننڍڙا مڙا پيءُ عبدالقادر

تو هيلٽائين ٿي خط لکيا آھن. ٽيئي مون وٽ سنڀاليا رکيا آھن. آءٌ چاھيان ٿو ته تون مون ڏانھن ائين خط لکندو رھ. تنھنجو ھر ھڪ خط پڙھي دل ڏاڍي خوش ٿئي ٿي. آءٌ توکي جواب به ڏيندس. سچ پچ ته ٻيو خط تو پنھنجي اسڪول منجھان لکيو ۽ ٻن ٽن ڏينھن کان پوءِ اوهان کي وٽڪيشن ٿي وئي. سوچيم پئي ته ڪھڙيءَ انڊريس تي تو ڏانھن جواب موڪليان. تنھنجي ڳوٺ جي انڊريس مون وٽ ڪانه ھئي. اُهو ڏينھن ڪونه ٿي گذريو، جنھن ڏينھن تو ڏانھن خط لکڻ جي تانگهه ڪانه ٿي ٿيم. پھرئين خط جو جواب تو ڏانھن ميرپورخاص جي ڏنل انڊريس تي موڪليو ھيم، جو توکي ڪونه پھتو. تنھنڪري جواب نه ڏيڻ جي ميار پاڻ تي ڪانھي، آءٌ ترسيو ويٺو ھنس ته وٽڪيشن پوري ٿئي ته تنھنجي اسڪول تي تو ڏانھن خط لکندس، تنھنجو ھيءُ خط مليو ته ڏاڍي خوشي ٿي.

افسانا تنھنجا سڀ جيڪي به ڇپجن ٿا سي آءٌ ۽ ٻيا دوست ڏاڍي ڌيان سان پڙھون ٿا. جيڪڏھن منھنجي صلاح مڃين ته جيڪو به افسانو لکين اهو پھريائين مون ڏانھن موڪل. اها چڱي ڳالھ آھي، جنھن لاءِ توکي آءٌ چوان ٿو. پوءِ جنھن به رسالي کي چوندين ان کي افسانو آءٌ پھچائي ڏيندس ۽ ڇپائيءَ تائين ان تي نظر رکندس. پر جيڪڏھن ائين ڪرڻ ۾ ڪجهه باز محسوس ٿئي ته ڀلي نه ڪج. ھر صورت ۾ اهو يقين رک ته تنھنجي لاءِ نيڪيءَ ۽ ڀلائيءَ جي خواهش رکندڙ تنھنجا ساٿي ۽ ھمراھ ھتي ھڪ نه، ٻه نه، پر گھڻا گھڻا، ويندي تنھنجي سوين ھزارين سمجھدار پڙھندڙن تائين، ۽ اُھي لکين انسان پڻ جيڪي ھونئن ته بي زبان، گگدام ۽ ڳوپ آھن، جن کي پنھنجي افسانن ۾ تون پيش ڪرين ٿو، ۽ جن جا ڏک سور ٻين کي ٻڌائين ٿو ۽ ٻين سان وندين ٿو- اُھي سڀ سوين ھزارين لکين ماڻھو تنھنجي نيڪيءَ ۽ ڀلائيءَ جي خواهش رکندڙ تنھنجا ساٿي ۽ تنھنجا ھمراھ ھتي ۽ سنڌ ۾ ھر ھنڌ موجود آھن.

ٻي ڳالھ ٻڌ! اسين تنھنجي ٿر ۾ آيا ھئاسون! ڪيئن ٿو پائين! جمال ابڙو، شيخ اياز، ڀٽي ۽ آءٌ. ڏيپلو، مٺي، اسلام ڪوٽ، نگرپارڪر، ڇاڇرو، عمر ڪوٽ، مطلب ته سڄو تنھنجو ٿرپارڪر گھمي ڦري ويا آھيون.

ھر ھنڌ تنھنجي يادگيري ھئي. تنھنجي ڳوٺ جو پتو ڪونه ھو. جتي ڪٿي ماسٽر عبدالقادر جوڻيجو پئي ڪيوسين. چون ته ”ھي ٿر آھي ئي جوڻيجن جو، سو اھان جي يار کي ڳولي ڪٿي ڳولجي، ڪو ڳوٺ جو پتو پار ٻڌايو! سو ٿر

ڏسي موٽياسون. پر ٿر دل تي چٽو ٿي بيهي رهيو آهي. ڏاڍو وڻيو، ڏاڍو وڻيو. ٿر ته سڄو افسانن سان ڀريو پيو آهي. اسلام ڪوٽ ۾ لوڪ رس جو ميلو ٿيو- اسان لاءِ، جنهن ۾ لوڪ گيت، لوڪ رهاڻ ۽ لوڪ ناچ ڏيکارين ٿا ۽ ٻڌائون.

بس مٺا ڪهڙيون ٿو ڳالهيون پڇين! همرچو به ٿر ۾ رستي پنڌ هر هنڌ ٻڌوسون! نگر پارڪر ۾ پٽ ۽ چارڻ به ٻڌاسون. ٿر جون تاريخي جايون به جيڪي ممڪن ٿي سگهيون، اُهي ڏٺيونسين. ٿر اهو هڙپانيون نڪتل، سڪي ٺوٺ ٿيل بندو آهي، جنهن تي مينهن ٿو پوي ته نئين سر جوانيءَ جي رهه نڪريو ٿي اچيس. هر سال ٿي مٿس اها جواني اچي. تو جا اها ڊپ جهڙي ڳالهه ٻڌائي آهي ته ”هڪ ڀيرو مينهن هفتي کن ۾ نه پيو ته ٻاجهريءَ جي ڪاٺي وانگر ٿر وڃي ٿو پوندو.“ سو ائين ٿيندو، ان جو احساس رڳو انهن کي ٿيندو جن ٿر ڏٺو آهي. ڌرتي مٿا ۽ آڪاس پٽا- ٻنهي جي رس ۽ قرب تي جيترا ٿر جا مارو ماڻهو پاڙين ٿا، ايترو ڪن ٿورن ٻين ماڻهن کي پاڙو پوندو هوندو. شال ڌرتي- آڪاس جا هي معصوم ٻچڙا پنهنجي ماءُ پيءُ جي پيار جي نظر هيٺ هميشه خوش ۽ سلامت رهن.

”سمڻي“ رسالي ۾ مون هڪڙو اڀياس پيش ڪيو آهي. پليجي جي افساني ”پسي ڳاڙها گل...“ تي اهو اڀياس لکيل آهي. هفتي کن ۾ اهو پرچو نڪرندو. تو وٽ ضرور پهچندو. اهو ضرور پڙهجي ۽ پنهنجي رد عمل کان واقف ڪجي.

هتي ڪجهه ”روح رهاڻ“ ۽ ”سمڻي“ جي هلائيندڙن جي اثبوت سبب ادب ۽ شاعر دوستن ۾ ڪجهه ڦڪت جا آثار پيدا ٿي پيا آهن. پاڻ جيڪي ڳالهيون ٻوليون هتي انهي سوال تي ڪيون هيون. انهن تي آءٌ اڃا به بيٺل آهيان، پر گهڻو ڀاڱي ڪي يعني انهن کي جن لاءِ پاڻ کان مٿي مقصد آهي، وڃڻ نه چاهين. گهڻي قدر اسين انهن سڀني جا دعاگو ۽ ٻانهن پيلي آهيون، جيڪي ادب جي ميدان ۽ ٻوليءَ جي ميدان ۾ ڪجهه نه ڪجهه اثرائتي خدمت ڪندا ٿا رهن. اسين انهن ۾ ويڇو وڃڻ يا ويڇو وڌائڻ جي حق ۾ نه آهيون. اسين چاهيون ٿا ته منجهانئن، جيڪا ڌُر يا جيڪو ماڻهو جيترو به جوابدار هجي، اوترو مڃي ڪري هڪٻئي جي ويجهو اچن، هڪٻئي کان پري نه ٿين، ڇو ته ويجهي اچڻ ۾ فائدو سندن ۽ اسان سڀني جو آهي. پري ٿيڻ مان چوپاسو نقصان آهي. اميد ته تون پنهنجي ساٿ سنگت سان خوش وخرم هوندين. تنهنجا سڀ افسانا مون کي وڻيا آهن. ڪي گهٽ ڪي وڌ وڻيا.

تنهنجو

محمد ابراهيم جويو

اوهان جو خط مليو، ائين جيئن ڪنهن اونداهيءَ ڪوٺيءَ ۾ ڪو ڪڙ ڪهيتو لنگهي اچي. اميد ته اوهان جي چوڻ موجب ائين آئنده پڻ ٿيندو رهندو. آخر اوهان اهو چو لکيو ته اوهين ٿر آيا هئا. مون کي ته ڪڙيائين لٺ هڻي ڪڍي اٿو. سابه لونڊڙيءَ واري. اوهان سان ملاقات ٿي نه سگهي، جڏهن اوهين گهر هلي آيا! ايتري پڪ اٿم ته مون کان صرف ٻن ميلن جي پنڌ تان متيا آهيو. اوهين نئين ڪوٽ آيا هوندا، ضرور انهيءَ ميرن جي پراڻي قلعي وٽان متيا هوندا، جو ٿر ۽ سنڌ جي وچ ۾ ڳنڍ جي حيثيت رکي ٿو. جتان پٽن جو درياءُ شروع ٿئي ٿو- لمرون هڻندو، هيٺ مٿي، هيٺ مٿي، لمرون ئي لمرون، ڏهوڪا، گولاڙا، همڇا، ڪجليا. پڙاڏا، اُپن تونڪن سان پٽون.

ها: ته انهيءَ قلعي کان ٻه ميل سِر اُڀرندي ڊوري جي ڪپ تي، ٿوهرن جي گهاٽي جمنگهه ۾ ويڙهيل ڳوٺ آهي- جنهاڻ- اُتيئي، هيءُ مست ويٺو هو. پر خير.... ڳالهه هٿن مان نڪري ويئي آهي، پويان رڳو زخم ڇڏيا اٿس، سي به دل تي. باقي پڇڻ سا ته اوهان پوزيون ڪري ڇڏيون- مون کان ته ٽهڪ ٿا نڪريو وڃن. پلا هيڏي ساري ٿر ۾ هڪ ماسٽر کي ڪير سڃاڻندو- واهه منهنجا معصوم معمر ساڻيو!

پليجو ٿر ٿر ڪونه آيو، چو؟ پلا وات ڏسو ڪير هوو. جمپڙي جو ٻڌي مون کي ته ڏاڍو افسوس ٿيو آهي. ها! جمپڙو جتي نقصانڪار آهي اُتي فطري پڻ. مون ته ڀارت جي سنڌي رسالن ۽ پاڪ جي اردو رسالن کي پاڻ ۾ وڙهندو ئي ڏٺو آهي.

ظاهر آهي ته پاڻ سپڪنهن جا همدرد آهيون- مَن ٺهي وڃن اوهين ڪوشش ڪريو. همراه آهن نازڪ مزاج.

اوهان جو لکيو آهي ته پنهنجا افسانا ڇپجڻ کان اڳ اوهان کي موڪليان، پلا ان کان وڌيڪ اوهان جو ٿورو ڪهڙو ٿي سگهي ٿو. آءُ ته ان ڪري مانڪو [مان ڪيو] ويٺو هوس ته همراه تي بار ٿيندو- ٻه اشاعتي ادارا ڪنڌ تي، مٿان اسان جون بيگرون. ڪيئن به آهي آءُ هڪ افسانو ”وڪ وڪ وهه“ خط سان گڏ موڪليان ٿو. ٻيو افسانو ”واٽون، راتيون ۽ رول“ سگهوئي موڪليندس. آءُ اميد ٿو رکان ته اوهان موت ۾ هن ڪهاڻيءَ تي راءِ موڪليندا. پسند پسند ڇڻي، پر اوهان جون ته

ڪاريون به مون کي گل ٿي لڳنديون. هيترا افسانا لکبا اٿم. ايماندارانه راءِ منهنجي همت ڪانه گهٽائيندي. پڪ ڄاڻو- ڪهاڻيءَ کي ڪا ڪمروري هجي نه اُن ۾ دُرستي ڪندا ضرور. بلڪل نه وِڻو ته ختم ڪري ڇڏجوس ڇو ته آءٌ پنهنجي بحيرن تي رحم ڪونه ڪندو آهيان. جي سڀ مرحلا مٽي وڃي، ته ”سمڻيءَ“ جي حوالي ڪري ڇڏجو.

پليجي جي ڪهاڻيءَ تي ٿيل تنقيد ته مون کي تنقيد براءِ نڪته چيني ٿي لڳي. خار ۾ اچي چئن صفحن جو جواب پڻ لکيو اٿم. فيئر ڪري سگهيو ٿي ”سمڻيءَ“ کي موڪليندس. ظلم ته ڏسو نقادن جو: ”ڪهاڻي بور آهي،“ ”ڪهاڻي چٽي آهي.“ ڇا ڪريون ڀر. ڪراچي هٽل ۾ ويهيو همراه به جو بئنڊ دٻايو ڏيس. پنهنجي تخليق جو قسم ته ههڙي ڪهاڻي مون پنهنجي عمر ۾ ڪانه پڙهي آهي. مون کي ته دنيا جا وڏا ڪهاڻيڪار هن ڪهاڻيءَ اڳيان سجدو ڪندا نظر ٿا اچن. سائين سنڌ جي نقادن لاءِ اياز سچ چيو آهي. هن ڪهاڻيءَ ته سنڌي ماحول جا لينگها ڪڍي ڇڏيا آهن. آءٌ پليجي جي نئين ڪهاڻيءَ جي انتظار ۾ آهيان. اوهين ٿر گھمڻ آيا، ضرور تاثيرات وغيره لکيا هوندو. اياز جو ردعمل ڇا هو؟ رشيد پٽيءَ جون تازيون به ڪهاڻيون پڙهي ڏاڍو افسوس ٿيم. ڪجهه به ڪونه هئو اُنهن ۾.

اوهان ته ٿر ڏسڻ جي آرزو پوري ڪئي، پر آءٌ الائي ڪڏهن جي ايمر سيد ڏسڻ واري آرزو پوري ڪندس. ٿر لڙهي ويو آهي. فصل ۽ گاهه جو رنگ ڦري سُٺو ٿيو آهي. واءِ جي زور تي اُڏاڻل واري نرين تي اچيو ٿي لڳي. اوهان خط ڳوٺ جي انڊريس تي لکندا.

P.O. Fazal Bhambhro, Tharparkar.

To Abdul Kadir Junejo, Janhan

حيدرآباد جي ادبي حالتن کان واقف ڪندا رهندا. جيئن گذريل خط ۾ ڪيو اٿو. لک ٿورا سمجهندس. پلا اهي همراه ڇا تان وڙسيا؟ ڇو وڙهيا؟ اوهان جو پنهنجو، سنڌ جي مٽي. عبدالقادر وري پوءِ.....

ياثرا منزا عبدالقادر

تنهنجو خط ٽيون ڏينهن مليو، جنهن ۾ لکيو اٿئي ته ”....هڪ افسانو وڪ وڪ وهڻ خط سان گڏ موڪليان ٿو.“ پر لفافي ۾ ته اهو افسانو پيل ڪونه هو! شايد ڪنهن ٻئي خط سان موڪليو اٿئي، پر اهو جدا خط افساني سان پڻ اڃا ته ڪونه مليو اٿم يا اڃا موڪليو به ڪونه اٿئي! افساني جهڙي ڳالهه آهي- ڏاڍو انتظار ٿي بيٺو اٿم ته مبادا ڪٿي گم نه ٿي ويو! هيءُ خط ڪالھ ئي بلڪ ٽيون ڏينهن ئي توڙي ڏانهن لکان ها، پر چيم ته متان جدا ڪنهن خط ۾ افسانو روانو ڪيو هجي، سو هڪ به ڏينهن ترسڻ چڱو ٿيندو.

سو هڪ ته انتظار دور ڪرڻ لاءِ هڪدم به اکر لکي موڪل ته حقيقت چا آهي- افسانو موڪليو اٿئي يا اڃان تو وٽ آهي. ٻيو ته آئينده جڏهن به ڪو افسانو مون ڏانهن يا ڪنهن ٻئي ڏانهن موڪلين ته پهريائين ان جو هڪڙو نقل ضرور پاڻ وٽ محفوظ رکي، پوءِ موڪليندو ڪڇ. نئين ڪوٽ کان ٻاهر جنهن مڇرن جي پراڻي ڪوٽ جا پار پتا توڙي آهڻ، برابر انهن پتنن ۽ پنڌن کان اسين اچي مٽيا هٿاسون. مڇرن جي پراڻي ڪوٽ تي به ترسي، اندر منجهس وڃي ۽ پٽين تي چڙهي، چڱيءَ طرح ڏٺو هئوسون. هاڻي جو تو ٻڌايو آهي ته تنهنجو ڳوٺ اُتان ڪي به ميل پري هو، ته تو کان وڌيڪ دل ڪي صدمو مون کي رسيو آهي، ته ائين ڪيئن ٿيو، جو توکي تنهنجي ٿر ۾ ايترو ويجهو ايندي به گڏجي ڪين سگهياسون! بهرحال تنهنجي اها ميار ٿي ۽ ضرور لاهي، ڪو موقعو وٺي ترت ئي تو وٽان ٿي وڃبو. اوهان جي انسپيڪٽر آف اسڪولس ۽ ڊئريڪٽر آف ايڊيوڪيشن ٻنهي کي پيو تپايان ته ايڏانهن ٿر جي گشت تي هلن ته انهن سان آءُ به گڏجي نڪري پوان ۽ توکي ڏسي وڃان. اميد ته مهيني ٻن ۾ اهو پروگرام ائين ئي سگهندو.

اتي انسپيڪٽر آف اسڪولس، مسٽر ڊڪٽر، سان تنهنجو ذڪر ڪيو هوم، ۽ نهايت چڱيءَ طرح تنهنجي قدر افزائيءَ لاءِ چيو اٿمانس. مون سان انجام ڪيو اٿس ته انهي چوڻ کي ذهن ۾ رکندو. موقعي سان تنهنجو ساڻس ملڻ ٿئي ته ضرور کيس منهنجي يادگيري ڏيارج. ٻيو سڀ خير وڌيڪ احوال ٻئي ڀيري.

تنهنجو

ابراهيم جويو

سائين،

پڳين لڳان (پيرين پوان- تري محاورو، تمام منڙو جو دوستن کي چئبو آهي- پيرن ۽ ميرن کي نه).

معافي تو گهران دراصل افسانو لکي تيار ڪيو هوم ۽ خط به. پر شهر فضل پنيپري ۾ اچي ٿيلهو ڪوليم- خط ڪيسي ۾ هو، افسانو ڳوٺ رهجي ويو، ويسر پولي ۾. هينئر فضل پنيپري پهچڻ شرط خط پيو لکان، جو اوهان جو تشويش پريو خط مليو.

اوهان اچو ۽ ضرور اچو، جمن جو وتو، باجمر جي ماني- هٿ سان پينل اتي جي- حاضر آهي.

پياري ابن حيات جن جي تحرير پڙهي ڏاڍو خوش ٿيس، منهنجي سلامن جون پريون ڪيس ڏيندا.

اوهان ڊڪڻ صاحب جن کي چيو، وڏي مهرباني. دراصل آءُ اوهان لاءِ تمام جذباتي خط لکيو ويٺو هوس، جو هاڻ ڪونه موڪليندس. ڇا آهي ته منهنجي گهرن بيماري آهي ۽ منهنجو ڏور رهڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.

آءُ D.I.S. صاحب کي درخواست موڪليندس. گهڻو ڪري وٽس ويندس. مولانا ماڻهو آهي. ها! جيڪڏهن ميرپورخاص تائين پهتس ته اوهان وٽ ضرور پهچندس.

ها! افسانو پريتن ڳوٺان ڪڍي اچي پوست ڪندس. ٿيو افسانو پڻ لکيو اٿم. عنوان اٿس ”بڪل نمبر ۵۵۵.“ اهو افسانو اوهان جي ڪيل همت افزائيءَ جو نتيجو آهي.

خط تڪڙ ۾ پيو لکان. سج لڻ تي آهي. ٽي ميل پنڌ ڪرڻو اٿم پيرن تي. دير پئي ٿئي.

عبدالقادر

سلام شمشير، ربانيءَ، پنوهر، پليجي کي عرض آهن.

پيارا پاءُ عبدالقادر

فضل پيڙي ڳوٺ مان تڙتڪڙ مان لکيل خط تنهنجو پهتو. تسلي ٿي. سچ پچ جيڪڏهن ميرپورخاص اچڻ ٿئي ته هيڏانهن حيدرآباد تائين ٿوهه ڪري ٿي ويندين ته ائين ٿي به سگهي ٿو ۽ ٿيڻ به گهرجي. هونئن به خبرچار رکي جنهن ڏينهن تي ڊڪڻ صاحب ميرپور موجود هجي، ان ڏينهن تي اُتي پهچي روبرو ملنديس ته بهتر ٿيندو. هن گڏ جدا هڪ چئي به هُن جي نالي لکي توڏانهن موڪليان ٿو. اها ڪٿي ساڻس ملج. پنهنجي ڪم لاءِ ضرور جهد ڪرڻو ٿي پوندو.

”سهڻي“ جو ستون نمبر توڏانهن جدا بڪ پوسٽ رستي موڪلي رهيو آهيان. ان ۾ پليجي جي افساني ”پسي ڳاڙها گل...“ تي منهنجو تنقيدي مضمون ڇپيل آهي، اهو ضرور پڙهڻ ۽ پنهنجي راءِ کان واقف ڪج. پيا رسالا به الاتي توکي پهچن ٿا يا نه- مثلاً ”مهراڻ“، ”روح رهاڻ“، ”بادل“. جيڪڏهن انهن رسالن جي رسڻ جو اڳ تنهنجو پنهنجو بندوبست نه هجي ته لکڻ ته اُهي توڏانهن وقت تي موڪليا رهن. رسالا پڙهندو رهندين ته ادب توڙي اديبن بابت صورتحال کان هميشه باخبر رهندو ايندين. تنهنجا سلام پاءُ يار محمد کي ۽ ٻين کي پهچائي ڇڏيا اٿم. موٽ ۾ هو سڀ توڏانهن پيار جا پاڪر موڪلين ٿا. اميد ته تون ۽ تنهنجا سڀ سنگتي ساٿي اتي خوش چڱا پلا هوندا.

ٿر ته هينئر ويچارو ڏاڍو ڏکيو هوندو. مور ڇا ٿا چون؟ مينهن کي سڏين ٿا يا توڙي ٿي ان کي سڏڻ ڇڏي ڏنو اٿن! مينهن کي آڻڻ لاءِ هندو مسلمان اتي ٿر ۾ ڪهڙا سان سوڻ ۽ پوڄا پاٽ ڪن ٿا، ناچ ڪن ٿا، گيت ڳائين ٿا ۽ ٻيا ڪهڙا جتن ڪن ٿا- هڪڙي اها ڳالهه، ۽ ٻي ڳالهه ته مينهن پون ٿا، تڏهن هو ڪهڙيون خوشيون ۽ ڪهڙا گيت ڳائين ٿا. سوڻ سان ۽ پوڄا پاٽ ڪن ٿا. ۽ ٽين ڳالهه ته مور پکيءَ جو ٿر جي هندن ۽ مسلمان رهواسين جي جيوت ۾ ڪهڙو حصو ۽ ڪهڙي اهميت آهي ۽ ان تي وٽن ڪهڙا گيت، پهاڪا، ٿوڙڪا، وغيره آهن! انهن ڳالهن جي في الحال، ساڻن سٽيءَ ۾، جيڪڏهن ڪا خبرچار گڏ ڪري سگهين ته ڏاڍو چڱو ٿيندو. ان ۾ تڪڙ ڪانه ڪبي، ڳالهه رڳو ڌيان ۾ رک- پوءِ مهينا لڳن يا سال لڳن ته هروڀرو پنهنجي ذوق کي مجبور نه ڪج. بهرحال پنهنجو احوال، پنهنجي ٿر جي ۽ ٿر وارن جو احوال مڙيوئي مهيني اڌ ۾ ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾- خط ۾، افساني ۾، مضمون ۾- ضرور ڏيندو رهج. ٻيو سڀ خير

محمد ابراهيم جويو

۵ سيپٽمبر، ۱۹۶۶ع

جنھان

منڙا سائين!

اوهان جو خط مليو ۽ ”سمڻي“ به، لک لک ٿورا. هن واهيات ۽ چمچہ گير دور ۾ اوهان پارو ڪو ٿورا ٿو ڪري ته اکين ۾ پاڻي اچيو وڃي- خلوص ٻريون مهربانيون ڪٿان لپن. مون وٽ ’بادل‘، ’سمڻي‘ ۽ ’روح رهاڻ‘ پهچيو وڃن. تنهن کان سواءِ ’افڪار‘ ۽ ’سيپ‘ وغيره پڙهڻ جو موقعو مليو وڃيم. ڪُنل ”مهراڻ“ ڪانه ملندي اٿم. هڪڙي ته مهاڻگي، ۱۰۲ روپيا پگهار، ۲۲ روپيا مڻ ڪڻڪ، گهر ۾ دائمي بيماري، ٻيو نڪري دير سان- ايڊيٽر صاحب.... مان ڀلي آهي. ٻڌو اٿئون ”مهراڻ“ جو نئون پرچو نڪتو آهي. ’مهرباني‘ ڪري موڪليندا ته ٿورائتو رهندس.

ٿر جنهن جا ماتا پتا (بقول اوهان جي) آسمان ۽ زمين آهن، اهو ٻن پُڙن جي وچ ۾ اچي ويو آهي، هڪڙو آسمان ٻي زمين، ٻئي پُڙ گرا آهن. ڪڻڪ ڪٽي وڃڻ جي ٿر ۾ منع آهي، ڇو؟ هو پيلڻ جي هنج ۾ ويٺل ميرو ٻار سمگلنگ ڪندو آهي، هو ڪٽ تي چڱهندڙ ٻوڙهو سمگلنگ ڪندو آهي، هو پُٺن اگهاڙو ٻاجهريءَ جي سُڪل ڪاٺن تي پٽڪو ڪندڙ نوجوان سمگلنگ ڪندو آهي.

ٿر جي لوڪ گيتن، ناچن ۽ سوئڻ سائين تي جامر لکندس، چئو ته ڪتاب لکان، پر ترتيب ڏيڻ جو بار ڪنهن تي رکندس؟ چئو ته ڊگهن خطن ۾ لکان (اهو رستو مون لاءِ سولو آهي). باقي افسانن وغيره ۾ ته پڪ ڄاڻو ته ڪراچي هوٽل تي ڪونه لکندس. لا ڪاليج جي لان تي ڪونه لکندس. پريٽ جي اڌ ٿر ۾ اڏيل چوئٽرن تي لکندس. جمڙائو جي ڪناري تي اڏيل ننڍڙن ڳوٺن تي لکندس. پگهر ۾ ٻڌل جسمن تي لکندس. ڪاربن اکين تي لکندس. ڳاڙها ڪپڙا پائي روڊن تي ڪهندڙ پيلن نوجوانن تي لکندس. هوشوءَ جي وارثن تي لکندس. مون کي سنڌ جي انڌن نقادن جي ڪهاڙين کان ڊپ ڪونهي.

اوهان ”پسي ڳاڙها گل“ جو ڏاڍو پيارو جائزو ورتو آهي- معمر لکندڙ جي قلم ۾ هي جوانين جو جولان ڪٿي لپي. جملو ”.... هڪ سنڌائتو ۽ پريور وار سمجهيو ويو“ خود هڪ سنڌائتو ڌڪ آهي، جو پڙهندڙ جي ذهن تي لڳي ٿو- اوهان جي اکين ڏٺن، ڪنن ٻڌل سچن واقعن جي ڇا ڳالهه ڪريان. اُستاد بس،

...س

ٻيو ته ڪونه پر آرائين پنجابي، جي سنڌ جي ٿرپارڪر ضلعي ۾ ۱۰ ورهين کان رهندا آهن، سندن ٻار به سنڌي پڙهندا آهن، تن جي هڪڙي وڏي ڳوٺ ۾ هڪڙي سنهڙي، سانوري، ڀرپور اکين واري چوڪري رهندي هئي. هڪ سنڌيءَ جي مست فنڪار سان اٽڪي پيئي، اکين ست ڪوٽ پيڇي ڇڏيا. وارث شاهه جي هير پٽائيءَ جي رانجهوءَ جي هنج چوندي. پٽائيءَ ۽ وارث جي وچ ۾ ’راج‘ اچي ويو. نتيجو پنهنجيءَ ٻوليءَ جهڙي منڙيءَ هير کي مليو. پهرين لٽ (ڍانگ) ٺونٺ واري، فنڪار جي خوابن ۾ تڙپندڙ نازڪ ٻانهن، اڌ وڏي ڌار وانگر ٽڙڪي پيئي. ٻي لٽ، اک کان مٿي ڏک، رت جون تيتوريون- ويچارو فنڪار صرف افسانو لکي سگهيو. رات جيءَ وهڪ ۾ ”جيڪو عام پڙهندڙ جي ذهن کان مٿي ٿي ويو. جنهن ۾ فنڪار هير سان خوابن ۾ ٿو ملي. هير جو ڪردار ’برسات‘ جي روپ ۾ سالنامو روح رهاڻ جي صفحن تي پکڙجي ويو. ڪهڙا مثال ڏيان! ننڍي هوندي پهرين نصيحت جيڪا ٻڌي هيم سا هيءَ آهي ”پائتيا، رات جو پُسيا پيا هجن، صبح جو اتندي سان به ٻوٽ وارا (زال کي).“

”پسي ڳاڙها گل“ جڏهن کان ”بادل“ ۾ ڇپي آهي، چوڌاري ڪڙڪيستن وانگر پليجي جو نالو پکڙجي ويو آهي. گاڏيءَ ۾ جڙهه، هوٽل تي ويهه، درزيءَ وٽان ڪپڙا وٺڻ وڃ، واه واه آهي! ’بادل‘ هرڪو شوقين پڙهي.

”يار ڪيئن ٿو پائين پليجي واري ڪهاڻي؟“

هه هه ”انهيءَ ماڻهو جي زيارت ڪجي.“

”چون ٿا زريه بلوچ جو مڙس آهي“ (ماڻهن کي الائي ڪٿان پتو پيو

آهي!).

”گاڏيءَ ۾ ويهه“ هڪ دوست ٻئي کي ٽوڪ ٿو هڻي،

چو ”اڃا ڪپڙا پائين، وڏيرو جاڙو جو ٿئين!“

هڪ دوست مون کي چيو، ”يار، پليجو ته ڏيکارا“ هڪڙي جڻي ته مون کان

سندس انڊريس به پڇي. سائين، عوام ته پڇري پيو جنسي- پر اسان هنن تائين نياپو به پهچائي سگهون نه! ڊجان ٿو ته متان پليجي جي پوڄا نه ٿئي. درحقيقت افسانو اهڙو آهي، جو ڪردارن سان محبت ته ٿئي ٿي، پر اوتروئي لکندڙ سان ٿئي ٿي.

عورت جي مظلوميت جو هڪ واقعو اڃان به ٻڌائي ڇڏيان، جو مون کي پنهنجي فنڪارانه گولائين کان به مٿي کڻي ويو- ان عورت جو ڏڙ ٽڪر ٽڪر ٿيل هو

۽ سسي ڌار. مون پنهنجن هنن هٿن سان ان جي جهنڊولن (بي ترتين وارن) مان
جھلي، ڌڙ جو ڳترا ڳترا ٿيل گوشت کڻڻ جي ڪوشش ڪئي پر...

ها، ته اهو به ٻڌي ڇڏيو- ڏيپلي مان مئٽرڪ پاس ڪري، شاھ عبداللطيف
گورنمينٽ ڪاليج، ميرپورخاص ۾ داخلا ورتيم- انهي وقت سنڌيءَ ۾ مئٽس
(Maths) سان تازو تازو نينهن لاتو هوم. سنڌيءَ ۾ ته رقيب جام هئم. پاڻ
واري سنڌي نه، هيءُ اُها سنڌي آهي، جنهن ۾ ”خير“ جو جمع ”اخبار“ هوندو
آهي (خبرون نه). ويچاري سنڌيءَ اڀاڳڻ سان اڃان ته سر جون سٿون ڏيندا اچون.
پر مئٽس ۾ رقيب ڪونه هئم، سو ۹۶ سيڪڙو مارڪون کڻي داخل ٿيو هوس.
ويچاريءَ محنت ڪانه ٿي گهري، ذهن ڪپيس ٿو. وڏيري جاڙي وارو راج ڏاڍو ٿيو.
Maths ۽ جوڻيجي هاريو. چئن مهينن جي رهيل في پري ڪونه سگهيس،
منهنجو بسترو هاسٽل سپرنٽينڊنٽ ضبط ڪيو. آءٌ پارٽر ڪان اڏائي روپيا اڌارا
کڻي اچي گاڏيءَ ۾ چڙهيس. رات جا اٺ ٿيا هئا، سيءُ هجي ڇا، منهن ٿو ڪڍين
ته سيءُ پٽڻ ٿو اچي. ۱۲ بجه گاڏيءَ فضل پنيري اچي سٽيو، سياري جي ڪاري
ڪاري رات ظلم وانگر. گاڏي ته ڌڌڪا هڻي رواني ٿي ويئي.....
”ڪهڙو آهين؟“ اسٽيشن تي ڪم ڪندڙ بابوءَ پڇيو.

”عبدالقادر.“

”وڏيرا (سمات جي هر ماڻهوءَ کي ”وڏيرو“ چون.) وڃان مٿان وڃين، ڍورو
تار ٿي ويو آهي.“

فضل پنيرو نئين ڪوٽ کان پوءِ ايندڙ اسٽيشن آهي. فضل پنيري کان اسان
جو ڳوٺ سر ڏکڻ ٿي ميل آهي. پر به ميل ڏاڍيءَ جا ڪري ماڻهو ڍوري ۾ ايندو
آهي. اُتان واري شروع ٿيو وڃي. ڍوري جي اُترئين ڪپ تي لئين، ڪنڊن، ٻنرن ۽
ڪارين جارين جو گهاٽو جهنگ آهي. ڏاکڻين پاسي ٿورهن، ڪنڊن ۽ منين جارين
جا اهڙا ويڙها آهن، جو اندر پنجاه اُٺيون ٻڌي ڇڏ، ڀاڳيو ته ٺهيو پر ڀاڳتي جو باپ
به ڪونه ڏسي سگهندو. اهو ڍورو سانگهڙ وٽان شروع ٿئي ٿو. سوين ميل
لتاڙيندو، گولائينءَ تي هلندو، حيدرآباد ضلعي جي ڏاکڻين ڀاڱي وٽ رڻ سان ٻڪين
اچيو وڃي، اُتان پوءِ هڪ ٿيو ٻئي جڻا ٺٽي ضلعي جي ڏاکڻين حصي وٽ سمنڊ
کي تڪرون ٿا هڻن. البت وچ ۾ ڪنڌڪ پئي ويا آهن، گهاٽا جهنگ ٿي ويا آهن.
ڍوري جي ٻنهي ڪپن تي پراڻين بادشاهين جا کنڊر ٿا ملن. مون کي هڪ سڪو
هٿ آيو هو جنهن تي عربيءَ ۾ اکر لکيل هئا، جو مون کان گم ٿي ويو. توڻن جا

گولا اڃا ڄام پيا آهن. سرن جهڙا آهن رنگ ۾، گول آهن، ماڻهو هٿ ۾ جهلي
 اُچلاتي سگهي ٿو. روڊ تي پيو هن، پڇڻ جا ٻيا ٿيا خير. اسان وٽ ڏوري جي
 ويڪر ايتري آهي، جو هڪڙي ڪپ تي ٻيئي ڪو زور آور نوجوان ٺڪري تاريندو،
 ته پوري وچ تي وڃي ڪرندي.

ها! ته اها ڪاري رات هئي، ظلم وانگيان.....

ٻيو ڪجهه آئنده خط ۾-

اوهان جو عبدالقادر

نڀاڙ ابن حيات، شمشير ۽ ربانيءَ کي عرض رکندا.

x x x

حيدرآباد، سنڌ

۹-۹۶۶ع

پيارا پائڙا،

تو وٽان ٿيون ڏينهن توڙي ڪالمه خط جو انتظار ڪيم، پر نه مليو. شايد
اج ملي. ان مان اميد اهاڻي دل ۾ اُٿي ته تنهنجو ڪم ميرپورخاص منجهان ٿيو،
سمنڪري فوراً اُتان خط لکڻ ضروري نه سمجهي، ڳوٺ روانو ٿي وئين. شل ائين
هجي!

تنهنجو افسانو ”وڪ وڪ وه“ مليو. سڄو پڙهيم. وري وري پڙهيم. ڏاڍو
سنو لڳم. هر طرح ان کي جانچي ۽ پرکي ڏنم. اردو، پنجابي، ٿري ۽ پيلن جي
ٻوليءَ جا ڊگها مڪالما پهرينين ڪجهه زياده ڊگها، اجوڳيءَ حد تائين ڊگها، لڳا.
پر به ٽي پيرا افساني کي پڙهڻ ۽ ان جي پلاٽ ۽ مجموعي سٽاءَ کي ذهن ۾ ويهاري
کان پوءِ انهن مڪالمن جي طوالت تي پڻ ڪو اعتراض مناسب نه سمجهيم. آءُ
سمجهان ٿو ته هن افساني جو هر پڙهندڙ پهريائين انهن مڪالمن جي طوالت تي
ڪجهه ناپسندي ڏيکاريندو، پر جيڪڏهن هن ۾ ادب جي پرک جي ساجهه ۽ پڻ
پنهنجي فوري راءِ تي پيرم ويچارڻ جي سُرَت آهي، ته هو پڻ مون وانگر ان اعتراض
تان آخر هٽ ڪندو.

هن افساني ۾ ٻن هنڌن تي مون ڪجهه ڦير گهير- بنهه ٿوري ڦير گهير-
ڪئي آهي. هڪ هنڌ تي، يعني تنهنجي هٿ اکر لکيل مسودي جي ٻئي ورق تي
چوڪري مڙس جي اڙدو مڪالمي مان هڪڙو جملو- ”يار خدا قسم ميري ڪو
ايڪ رات ڪيلئي هات آجاتا تو تر لوڪ ڪو دس روپئي کي منائي ڪلواتا“-
ڪڍي ڇڏيو اٿم. اميد اٿم ته اها ترميم توکي وڻندي. ٻيو وري ڪجهه آخر ۾
تنهنجي جملي ”پر ڏسن وارن جون نظرون ست ڪوٽ چيري به پهچي وينديون آهن“
کي ڪجهه بدلائي مون هيئن ڪيو آهي- ”پر ڏسن وارن جون نظرون ڇا ڏسن؟
ڪٿي ڏسن؟“ هاڻي، انهيءَ ترميم لاءِ آءُ پاڻ شش پنج ۾ آهيان ته موزون آهي يا
نه، تو واري جملي کان وري به هيءُ ٻوئينءَ صورت وارو جملو مون کي ڪجهه وڌيڪ
دل کي آڙي ٿو، ۽ وڻي ٿو. وڌيڪ تون پاڻ افساني جو لکندڙ آهين- جيئن چئين
ٿيئن ڪجي. ممڪن آهي ته وچان ئي پيا ڪي لفظ هن جملي ۾ آڻڻ لاءِ تنهنجي من

۾ سڄي اچن. ڪيئن به هجي، هن خط ڏسڻ سان انهيءَ بابت پنهنجي راءِ توت
 لکي موڪل ته اُن موجب انهيءَ جملي کي بيمارجي.
 هيءُ افسانو اڄ غلام نبي مغل کي شام ڌاري ڏيئي ڇڏيندس. ڪالهه ٻڌايو
 هومانس. اڄ هو مون وٽ ايندو ۽ افسانو ڪٿي ويندو.
 آءُ ۱۱ تاريخ شام جو لاهور وڃي رهيو آهيان، وري اتان ۱۷ تاريخ هتي
 واپس پهچندس.

زياده خبر- والسلام

تنهنجو محمد ابراهيم

× × ×

ڳوٺ ڪمال خان پتافي

۱۴-۹-۱۹۶۶ع

سائين،

ڳوٺ جي اندريس تي موڪليل خط ملير- هينئر جڏهن اُن جو جواب هٿ اسڪول ۾ ويٺو لکان تڏهن اوهان لاهور جي رونقن ۾ گرم هوندو يا سوچ جو بار سر تي ڪٿي ڪنهن آفيس يا ميٽنگ ۾ ويا هوندا يا مُرڳو بازار ۾ ڪنهن اسٽال تان مون لاءِ ڪو پنجابي رسالو وغيره خريد ڪندا هوندا. اوهان جو لاهور الائي ڇو وڃڻ ٿيو آهي. معنيٰ ته سنڌ جو نڪ، سنڌي ادبي بورڊ سڄو سازو، لاهور جا پيو چڪر ڪاٽي.

سائين خط ته آفيس مان نڪرڻ شرط لکيو هوم. ها! ايترو محسوس ڪيو هوم ته جنهن ڏي ۾ خط پيو وجهان اهو ڪوليندائي ڪونه. جيتوڻيڪ ڏي وڃياري ڪي ڏاڍا ڪلف ڏنل هئا، بازار جي وچ تي هو، پر پوءِ آءُ الائي ڇو بي اعتباري ٿي پيس! سمجهان ٿو هن وقت جي آفيسن ۾ بي اعتباري ئي ان جو سبب هُئي. آءُ آفيس ۾ ويو هوس. ڊڪٽ صاحب وٽ ويس. گهرندي ساڻ ٿاڻائيءَ مان سوال پڇيائين، ”ڪهڙو ڪم آهي؟“

”سائين بدلي“

”بدلي ڪونه ڪندس“، ڪاغذن تان ڪنڌ ڪڍندي چيائين.

”پر سائين اوهان کي جوبي صاحب جن چيو هو“

”جوبو صاحب“ چئي، اڪيون پوريائين، ڪنڌ کي ٻه ڏوڻون ڏنائين ۽ درخواست تي صحيح ڪندي چيائين، ”پوءِ آءُ ڪوشش ڪندس.“

معنيٰ ته آسرو ڏنائين، ۽ هاڻي آسري ۾ ويٺو آهيان ته ڪڏهن ٿو آرڊر ملي ۽ ڪڏهن ٿو اُڏامان. ضرور به ٿي آرڊر گڏي ڪيندو، دير لازمي آهي.

مينهن به ٿر تي جام پيو آهي، پر وقت سر ڪونه آيو. ننڱريارڪر، اسلام ڪوٽ ۽ مٺي ۽ ڏيپلو ته چار آنا بحال ٿيا، پر اسان جو مسڪين مُهراڻو لڙهي ويو. مال جا چڪ ٿي پيا آهن. باجهريون ته ماڻهن پيلائي ڇڏيون هيون.

افساني ۾ ڪيل صفائيءَ جون مهربانيون. مون موڪليوئي ان لاءِ هو ته ڪنهن سڄاڻ سائينءَ جا هٿ نصيب ٿين. اسين ته اڃا پنهنجي لڪڻين جي شروعاتي دور مان پيا مٽيون، ڪڏهن ته ڀت جي ڪنهن وڏي ٽونڪ تي بيٺا مڃون

وتيون، سينديون هٿون، ۽ ڪڏهن وري ڪنهن اونهي ڌڙ ۾ پنا ڪوڙيو پيا آهيون. پاڻ انهن دوستن مان ڪونه آهيون جيڪي پنهنجي افساني کي سڳي ڏوسي (زال) سمجهندا آهن ۽ ڪو هٿ لائيندو آهي ته وٺي رڙيون ڪندا آهن. غيرت ۾ مڙس جون اکيون ڳاڙهيون ٿيو وڃن. پوءِ ته سائين مڙس ائين پيا ايندا آهن جهڙا هيڪلي وٺ هينان اُٿيا هُجن.

ها، ايترو سوا احساس ٿيندو اٿم آءُ پنهنجي بيمار پيدا (تخليق) مان ڪنهن چڱي سڃاڻ کي ڦاسايو ٿو ڇڏيان. پر شاباسون هجن دوستن يارن کي جي پير پيا پرين، موليٰ سولي ڪندن.

اوهان جي ”مهراڻ“ به سڄي ساري پڙهي ويو آهيان. گهڻا تشا مضمون اڳ پڙهيل هُئم، پر هن پيري به ڪافي مزو آيو. اُميد ته آئنده ”مهراڻ“ ۾ ’پرک‘ جي ڪوٽ جيڪا محسوس ڪئي وڃي ٿي، سا ضرور ڀري. شل ايڊيٽر پنهنجي ٽولم گهٽائي ته ڪو ڪم نهي. نه ته مڙس ڳرو، پوءِ يڪيون ڏيريون، سائين اڄهو ٿي ”مهراڻ“ نڪري، بس اڄهو! آسرا ئي آسرا، هوا ۾ پيا اُڏامون.

وري ٻئي پيري-

چڱو ساجوڙي (خدا حافظ)

عبدالقادر جوڻيجو، P.O. فضل ڀنڀرو، ٿرپارڪر.

سلام سوکڙيون- رباني، پليجو، شمشير، ابن حيات پنهور لاءِ.

x x x

فضل پيڙو

۱۷-۹-۱۹۶۶ع

سائين،

اوهان هاڻي وارث شاهه جون حدون مٽي آيا هوندا، اوهان جا پير پٽائيءَ جي
 ڪيم ڪٿوريءَ جهڙي چمندا هوندا. هير جي پوکيل گلابن جي شادابي مارئيُن
 (مارئيءَ جو جمع) جي نمائن نيئن ۾ گم ٿي ويئي هوندي.
 اڄ چنڇر آهي. منهنجي پنڌ جو ڏينهن. ڳوٺ ويندي ويندي اوهان ڏانهن خط
 پيو لکان. هڪڙو خط اڳ ۾ ئي اسڪول مان لکي چڪو آهيان.
 جيڪا مٿين جي مالها ڪنڌ ۾ وجهي اوهان ڏانهن خط لکڻ وينو هوس.
 سا هڪدم ٽٽي پيئي آهي، جذبا چڙوچڙ ٿي ويا آهن. تنهنڪري اڳتي لکڻ کان
 معافي گهران ٿو.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو،

P.O. فضل پيڙو، ٿرپارڪر.

× × ×

گوت کمال خان پٺافي

۲۲-۹-۱۹۶۶ع

پيارا سائين،

خاطري اٿم ته جڏهن هيءُ خط پيو لکان تڏهن منهنجي ٻن خطن جو جواب
گوت پهتو هوندو، - ۲۲ ڇنڇر جو وڃي گوت پڙهندس.

اڄڪله آءٌ ڏاڍيءَ ڇڪتاڻ ۾ آهيان. هونئن ته اها ڇڪتاڻ سنڌ جي
بدنصيب عوام سان لاڳاپيل هوندي آهي. پر هينئر آءٌ پنهنجي ذات ۾ پورو آهيان.
اميد ته انهيءَ ڪُن مان سگهو ئي پنهنجو پاڻ کي ڇڪي ڪڍي ويندس. شايد اها
ذهني ڇڪتاڻ اوهان خط ۾ محسوس ڪريو، ڇو ته آءٌ پاڻ اهو پيو محسوس ڪريان
ته جيڪي ڪجهه لکان پيو سو سڀ بي ترتيب جملا ۽ اڻ پورا خيال آهن - معاف
ڪندا.

اتين ڪٿي سمجهو ته هيءُ خط لکان ئي ان لاءِ ٿو ته پنهنجي ذاتي ذهني
مشڪلاتن جون سنگمرون ڍريون ڪريان. ڪنهن پياري ۽ اثرانداز ٿيندڙ شخصيت
سان ڳالهيون ڪري ڪجهه وقت لاءِ ماڻهو ذاتي تڙڪندڙ مسئلن کان پاڇ (فرار)
ڪايو وٺي. ڪجهه وقت ته آرام اچيو وڃي، پوءِ وري جڏهون ڪا مينهن تڏهون ڪا
پاڻي. هن وقت منهنجي هر عضوي تي اڪيلائيءَ جو احساس سوار آهي. جيتوڻيڪ
سامهون ڇوڪرن جو سڄو وٺل ويندو آهي. ٻار پنهنجيءَ ۾ پورا آهن. زندگيءَ جي
رستي تي نچندا، ٻڌندا، ڳائيندا، ڪُڏندا وڃن؛ اها خبر ڪانه اٿن ته اڳيان لاڪائن
ڪهاڙين کي روهيءَ تي لائي پيو وڃي. هينئر کان ئي هورسن ۾ ويڙهبا وڃن پر
محسوس نٿا ڪن. آءٌ ته ڏسان پيو ته مٿن ڪيترو بار سٿيل آهي. الا! سنڌ جا
نڌڪا ٻار.

منهنجا سنگتي ساٿي، مٽ مائٽ، سڀ سوچيندا آهن ته آءٌ ڌڪ پسند
آهيان، جيتوڻيڪ آءٌ ته هر انسان ته ڇا پر هر شيءِ کي سُڪ ۾ ڏسڻ چاهيندو
آهيان. ٻلا، ائين ڇو نٿو سوچيو وڃي ته هيءُ دور (توڙي جيڪو اڳ وهي واپري
ڇڪو آهي) آهي ئي ڌڪ، ڏنگ، سور، تڪليفون! ائين سمجهو ته هتي وڪ وڪ
وهر آهي. يا، تنوير جي ست، ”گهڙيءَ گهڙيءَ هڪ گهاٽيءَ پل پل هڪ پورا“ انهيءَ
ست جي لفظ لفظ تي منهنجو پير آهي، اهوئي رستو آهي جنهن تي آءٌ تڙندو
ٿاڙندو اڳتي پيو وڃان.

منهنجيءَ همت ۾ هار آهي. جيئن پليجي عورت ويچاريءَ لاءِ چيو آهي ته سندس ڪو مٿ ڪونهي، ڪو ماٿ ڪونهي، ڪو پاءُ ڪونهي، ڪو پيءُ ڪونهي. سڀ اهايون ڳالهيون، سڀ نلها نڪاءُ. ائين اونداهين ۾ ڪرندڙ زمين جي گولي جو ڪوبه ساٿي ڪونهي، ڪوبه آڏو هٿ ڏيڻ وارو ڪونهي. زمين جو گولو ڦيريو ڪائيندو، وڇڙندو، اونداهين ۾ ٻڌندو وڃي، جيئن پوءِ تئين رفتار تيز اٿس. اسان پارا ڪي هن گولي جا همدرد آهن ته اُهي رڳو رڙيون پيا ڪن، ٿنڊا آهن، منڊا آهن. ”هائِ بچايو!“ ۽ گولو ٽڙندو ٽاٻڙندو، تارن کي ٽڪرون هڻندو پيو وڃي. سڀ ادب، سڀ فلسفا، سڀ ڪتاب بڪواس آهن، رڙيون آهن، خواب آهن نلها خواب، خالي خولي خواب. پرندڙ باه اڃا ڪنهن ڪانه وسائي آهي. جن به ٽي بالٽيون (منصور ۽ سقراط پارن) اُڇلايون، اُهي پاڻ سڙي رک ٿي ويا.

ماڻهو ٿا چون ته ”عظيم جنگ جو خطرو آهي ۽ جنگ ڪرڻ نه ڏني وڃي.“ آخر جنگ آهي ڇا؟ جنگ ڇا ڪندي؟ جنگ ته موت آهي، آرام آهي، ننڊ آهي، سڪون آهي، جنگ کان سواءِ انسان پيڙيو پيو وڃي. روح تي ڏنگ پيا لڳن، عذاب آهن. جنگ ته پاڻ انهن شين کي هميشه لاءِ ٺهڙي ڇڏيندي. ٻم احساسن تي ڪونه ڪرندا. روح تي ڪونه ڪرندا. جسم تي ڪرندا، جاين جڳمين تي ڪرندا. پلي پيا ڪرن. پر ڇا اُهي ٻم سمجھن جوڳا آهن جيڪي روز دلين کي چٽين ٿا، احساسن کي ٻاريو ڇڏين، روح جا ٽڪر نڪريو وڃن. سائين! سچ چوندي آءٌ سرحدون ٽپندو وڃان. قلم الائي ڪٿي وڃي بيهي! ان ڪري اڌ ۾ ٿو روڪيانس.....

ڪجهه بدليءَ جي باري ۾ -

شايد اهو بدليءَ جو موضوع الائي ڪيترا ڏينهن هلي. گهٽ ۾ گهٽ آءٌ ته ان سري (موضوع) کي ڪئندي ڏاڍو ڦڪو ٿو ٿيان. اوهان کي ڏاڍي تڪليف ڏني اٿم. هونئن به آءٌ پنهنجي ڪنهن پياري دوست تي ٻار لڏڻ ڪونه چاهيندو آهيان. چٽان ته جيڪي ڪجهه هجي، سو پنهنجي سر تي ڪٽان.

پر.... وس ڪونه اٿم. منهنجي بدلي اڃا تائين ڪانه ٿي آهي. ڊڪڻ صاحب آسرو ڏنو هو، درخواست صحيح ڪري هيڊ ڪلرڪ ڏانهن پڻ موڪلي هُئائين. پر خاطري اٿم ته ڳالهه وسري ويئي اٿس. آءٌ ٻئي پيري کيس يادگيري ڏيارڻ جي پوزيشن ۾ ڪونه آهيان. آفيسراڻو مزاج! مٿس robust آهي، منهنجي دوباره وڃڻ تي شايد ڪاوڙجي به پوي. پر اوهان کيس جيڪڏهن ٽيليفون رستي يادگيري ڏياريندا ته ڪم اوس ڪندو. منهنجي حال جي خبر اٿو، مون لاءِ ڏينهن ڏينهن

سسئيءَ جو ڏينهن آهي، گهڙي گهڙي بارُ آهي. مهرباني ڪري مٿو به ڦاڙي منهنجي
 ڳوٺ بدلي ڪرايو. ٻڌو اٿم ته ڀٽو صاحب ساڻس گڏ آهي. يادگيريءَ لاءِ چوان ٿو-
 آءُ هن وقت اسڪول ڪمال خان ڀٽافي، برانچ جهڙو، بيت جهڙو، تعلقي
 ڊگهڙيءَ ۾ آهيان، ۽ ڳوٺ جنهاڻ، بيت مٺي، تعلقي مٺيءَ ۾ وڃڻ چاهيان ٿو.

ها! ٿر ۾ سمات قوم ۾ ٿيندڙ شادين جي ريتين رسمن جو ذري پري
 مضمون پيو لکان. بنهه ئي وڏو ٿيندو. سگهو ئي اولهان کي موڪليندس.

والسلام، عبدالقادر جوڻيجو

سلام طول العمره مولائي پليجي، شمشيرالحيدريءَ، ابن حيات پنهور،
 غلام رباني سنڌيءَ کي عرض آهن.

× × ×

سائين

اوهان کي هڪڙو خط اڳ لکيو هوم، جواب ڪونه آيو، شايد ڪم ۾ گتيل آهيو. ڪڏهن ڪڏهن انهن ڪاغذ جي تهن تان اکيون هٽائي، دل هٽائي، اسان کي به ياد ڪندا ڪريو. آءُ جو هتي ڳوٺ اچي هلندي ڦرندي مشين ٿي ويو آهيان، مال سان وٽ پڪڙ، شهر مان وڪر وڙو ڪلهن تي آڻڻ، ڪڏهن ڪڏهن ڪانين جي ٻري به مٿي تي هوندي آهي. تڏهن به اوهين ته ڏاڍا ياد ايندا آهيو. مولائي پليجو به الائي ڪهڙن حالتن ۾ آهي؟ اوهان به ڀلا اچو نه هيڏانهن گهمڻ، ملڪ ۾ بهاريون آهن. پر جو هيءُ واڻ لڳڻ شروع ٿيو آهي سو مڙيئي نقصان ڪار آهي، باجهريءَ ۽ گاهه جا نازڪ سلا ڪوماٿا وڃن، رکوع ۾ بيٺا آهن، به ٿي ڏينهن ميهن نه وٺو ته سجدي ۾ ڪري پوندا، ۽ ماڻهو به. سائين ٿر ۾ ڏڪار جا ڏنگ ڏاڍا زهريلا آهن. کاڌل مرندي نه ته گري پڪ ويندي. به ٿي ميهي ٿيا آهن. ڪجهه به نه لکي سگهيو آهيان. باقي ڪا ڳالهه ورتي چڙهيو ٿي اچي ته اتي ڇڏيندو سانس جو جڳ ڏسندو.

منهنجي افساني 'زال ذات' لاءِ راءِ ڏيندا، 'ويتنام' ته مطالعي جي زور تي لکيل آهي. ظاهر آهي ته آءُ ويتنام ڪڏهن ڪونه ويو آهيان. گهڻا ڏينهن ٿيندا، ۱۸ مهينا کن، تڏهوڪو لکيل افسانو، جو مون "روح رهاڻ" کي موڪليو هو، ۽ ناقابل اشاعت هو، ۽ هينئر ان کي شايع ڪرڻ جو الائي ڪهڙو ضرور پيو. آءُ ته افسانو پڙهي ڏاڍو ڦڪو ٿيس، سچ پچو، دل جي ڳالهه ٿو ٻڌايانو، منهنجي ذهن ۾ ذر ذر خيال ٿو اچي؛ "آخر جويو صاحب پڙهي ڇا سوچيندو. اهوئي ته جوڻيجي جي همت افزائي ڪنيسين، مرڳيءَ کڏ ۾ وڃي ڪريو!" خبر نه آهي ڇو پنهنجو پاڻ کي اوهان سان ايترو ڳنڍيل ٿو سوچيان- ايتريقدر، جو ڪجهه به سڻي لکي ان تي تنقيدي نظر وجهڻ وقت اوهين اڳيان اچي ويندا آهيو. پڙهڻ وارا ٻيا به ته جامر آهن، شايد اهم آهي جا اوهان "همت افزائي" ڪئي منهنجي. بهرحال 'کڙيل تارا' لاءِ به راءِ ڏيندا. منهنجو مقصد اهو ڪونهي ته اوهان پنهنجو اُلمه وقت وڃائي مفصل راءِ لکو. پر مختصراً ٻيو نه ته صرف به اکر 'وڻيو يا نه وڻيو'! ڪا خامي ڪا خوبي! مون لاءِ ته جيڪا به شيءِ لکي وٺندو آهيان، سا پوءِ 'ان وٽندڙ' جو روپ وٺيو بيمو رهي! مطمئن ٿيان ٿي ته پنهنجي فن مان.

جواب ڏيندا سگهو سگهو، ڇو ته ۲۲ تاريخ اسڪول هليو ويندس. سلام ربانيءَ کي ڏيندا.

والسلام، عبدالقادر جوڻيجو، فضل ڀنڀرو، ضلعو ٿرپارڪر.

پوسٽ آفيس فضل ڀنڀرو، ضلعو ٿرپارڪر

حيدرآباد، سنڌ

۲۲-۹-۱۹۶۶ع

عزيز ڀاءُ،

تنهنجا ٻه خط مليا اٿم. هڪڙو لاهور وڃڻ کان اڳ ۽ ٻيو اُتان موٽڻ تي. هونئن جو خطن جو سلسلو مون ذهن ۾ رکيو هو ته ڇنڇر ڏينهن توکي منهنجو خط ملي ۽ سومر يا اڱاري ڏينهن تنهنجو خط هيڏانهن اچي؛ اُن سلسلي ۾ منهنجي طرفان گهاري پئجي ويئي، ۽ سڄو هفتو ٻاهر رهڻو پيو هوم. بهرحال، خط پيا ايندا ويندا؛ نيڪ نيتي ۽ نيڪ تمنائي خطن وهيئي نه رهي آهي، نه رهندي. البت تو وٽان خط اچڻ جو انتظار رهي ٿو ۽ ان جي پڙهڻ سان خوشي ٿئي ٿي. اميد ته تون پنهنجي پريور جذب سان ۽ قلم جي پوريءَ روانيءَ سان جڏهن به فرصت مليئي تڏهن لکندو رهندين. هو جيڪو داستان کنيو هوئي، ان جي اڳتي ٻڌڻ جي به سڪ رهي ٿي. پر ائين به نه ٿئي، جو رڳو خطن لکڻ ۾ پئجي وڃين ۽ ٻيو لکڻ پڙهڻ جو ڪم اُتي ئي پيو رهي.

ٻه افسانا جيڪي تو وڌيڪ موڪلڻ لاءِ چيا هئا، سي اڃا ڪونه مليا. اهو جيڪو نقل ڪرڻ جو بار توتي وڌو اٿم، سو آءُ ڄاڻان ٿو ته ڏاڍو ٽڪائيندڙ آهي. نقل ڪرڻ ۾ پنهنجن شاگردن يا ڪنهن ساٿي استاد کان ڪم وٺڻ ته بهتر. تنهن کان سواءِ ادب اهڙي شيءِ به ناهي، جو ڪنهن مشين طور ائين ئي باقاعدي ۽ لڳاتار تخليق ٿيندو رهي. اديب جي زندگيءَ ۾ ڪيترا اهڙا ڏينهن بلڪ مهينا ۽ سال ايندا آهن، جڏهن هو ڪجهه به ڪين لکندو آهي. اهو عرصو هو رڳو پنهنجي اندر ۾ اٿندڙ اُڌمن ۽ ويچارن کي پڪو ڪندو رهندو آهي. اها اُٺل پٺل ئي ڪنهن فنڪار جي دل ۾ دائمي رهي ته به ٿوري يا گهڻي ڏينهن ڪانه ڪا تخليق، ڪونه ڪو شاهڪار وٽائينس دنيا کي ملي ويندو، جنهن لاءِ دنيا انتظار ۾ رهي ٿي. ۽ اها ڳالهه توکي هر وقت ۽ هميشه ذهن ۾ رکڻ گهرجي ته پنهنجي اديب لاءِ ۽ اديب جي تخليق ۽ پيشڪش لاءِ ان جا همزيان، ان جا پڙهندڙ، ۽ ان جي دنيا هر وقت انتظار ڪندا ٿا رهن- نت نئين ادب، نت نئين پيشڪش جو انتظار، بلڪل ائين جيئن 'ولاءِ ويل ڪنهن وڻجاري' جي جوءِ يا هن جي ڪا ننڍڙي نينگر ائين سمنڊ اڪئين لايو اوسيئڙي ۾ ويٺي هجي ته "الائي ڪڏهن ايندو، الائي ڇا آئيندو!"

تولا لاهور مان مون هڪڙو انگريزيءَ ۾ ڪتاب "Gorki on Literature" آندو آهي. اهو ۽ ان سان گڏ "نئين دنيا" جو هڪڙو پرچو جنهن ۾

”اڄوڪو ڀڳ ۽ سنڌي ليکڪ“ عنوان تي ٻه چار لکڻيون آهن، ۽ سنڌي ادبي بورڊ
 ۾ تازا ڇپيل ڪتاب ”دنيا جا عظيم افسانا“ ۽ ٻه ٻيا ننڍڙا ڪتابچا موڪليا نٿا.
 اميد ته تون انهن کي پڙهندين ۽ توکي اهي سڀ وڻندا ۽ پڻ ڪم ايندا.

مون کي پڪ آهي ته تو وارو صاحب تنهنجي بدلي ڪندو. هفتو کن ڏسونس
 ٿا، نه ته سندس صاحب يعني انسپيڪٽر صاحب کان چورائيس. آءٌ ڄاڻان ٿو ته تو
 لاءِ اٿانگي هنڌ تي رهڻ ۽ ايڏي اٿانگي پنڌ تي اچڻ وڃڻ هڪ ڏينهن لاءِ به ڏکيو
 لڳندو هوندو، پر دنيا جا جيڪي دستوري اسڪنجا آهن، انهن جي پيڙ سَهڻي ئي
 پوي ٿي.

تنهنجي افساني ”وڪ وڪ وه“ جي پڇاڙيءَ واري فقري کي، پاءُ پليجي جي
 صلاح تي ڪجهه قدر ٻئي نموني بيماريو ويو آهي، ۽ هاڻي ڳالهه بنهه پوريءَ طرح
 ڳرلايو بيٺي آهي. پنهنجي طرفان ان ۾ ٻيو ڪجهه ملايو نه ويو آهي. ان مان رڳو
 هڪ وچان جو جملو ڪڍيو ويو آهي.

لاهور مان پنجابي ادبي ائڪيڊميءَ جا ڇاپيل سمورا پنجابي شعر جا ڪتاب
 ٻلي شاهه، وارث شاهه، شاهه فريد، شاهه حسين، علي حيدر، هاشم شاهه ۽ ٻين
 شاعريءَ جي ڪلام جا وٺي آيو آهيان. جي ڪنهن شعر جي ڪتاب تي دل هجي
 ته توڏانهن موڪلي ڏيان.

سياڻي سکر ٿو وڃان. سکر ۽ جيڪب آباد جي همراهن جيڪي ڪيس ...
 تي ڪيا هئا، انهن جي ۲۴ تاريخ هڪ ئي هنڌ سکر ۾ سنوائي آهي، ڪي چڱا
 مڙس انهيءَ ڪوشش ۾ آهن ته ڪيس نڪري وڃن ۽ پاڻ ۾ ڌريون رضامنو ڪن.
 جي ائين ٿي ويو جنهن ۾ ٻنهي ڌرين جو خير هجي، ته ڏاڍي چڱي ڳالهه ٿيندي.

ٻي آڪٽوبر تي ڪراچيءَ جي سنگت سنڌي ادبي ڪانفرنس ڪوٺائي آهي.
 اوڏانهن وڃڻ جو به ارادو آهي. ۲۹ تاريخ هن مهيني جي، چوٿين سنڌي ثقافتي
 ڪانفرنس پٽ شاهه تي ٿي رهي آهي، جنهن جو افتتاح سنڌ جو سيد اعظم جناب
 جي. ايم. سيد صاحب ڪندو. ڪراچيءَ توڙي پٽ شاهه تي اياز به گهڻو ڪري
 ايندو. انهن موقعن تي، تون ڪيئن اچي سگهندين! پر جي اچين ته ڀلي اچ، جيءُ
 اچ! اخبار الائي تون ۽ تنهنجا ننڍا ۽ وڏا ساٿي اتي ڪهڙي ٿا پڙهو! ڪين پڙهو ئي
 ڪونه ٿا! اخبار ته هر روز ضرور نظر مان ڪڍڻ گهرجي.

اميد ته خوش هوندين.

تنهنجو محمد ابراهيم

هن هفتي ۾ پيرا ڊڪن کي ٽيليفون ڪيو اٿم. پهريون ڀيرو پاڻ ڪونه ڳالهائي سگهيو، جو آفيس ۾ ڪونه هو، ۽ ٻيو ڀيرو ساڻس ڳالهائڻ ٿيو. جيڪي مون کي چوڻو هو سو چيو اٿمانس. اميد ته تڙت ئي ڪو بلو ٿيندو. انسپيڪٽر صاحب، مسٽر پٿو، گشت م ويل آهي، سو اڃا موٽيو ڪونهي. هتي رهندو ته هن کان به ڊڪن صاحب کي چورائيندس.

رسالو ”بادل“ نڪري چڪو آهي. ان ۾ اياز جو انٽرويو، سندس ٻن چئن فوٽن سان شايع ٿيو آهي. ”پسي ڳاڙها گل...“ نئي مون وارو مطالعو به وري ان ۾ آندو اٿن. درست ڇاپڻ جي ڪوشش ڪئي اٿن. مون اڃا پڙهيو ڪونهي، پر اميد اٿم ته چڱي نموني ۾ ان جي ڇپائي ڪئي اٿن.

ڪالمه يعني ۲۹ تاريخ پٽ شاهه تي چوٿين سنڌ ثقافتي ڪانفرنس تي گذري. اياز توڙي اتر سنڌ جو ٻيو ڪو دوست ڪونه آيو. هونئن ڪانفرنس ڏاڍي ڪامياب ٿي. اٽڪل اٺ ڏهه هزار ماڻهن جو ميڙاڪو هو. تقريرون ۽ راڳ ڏاڍي ڪامياب نموني پيش ٿيا. مشاعرو البت ڪجهه اهڙو سنو نه ٿيو. هڪ بجي تائين اُتي هئاسون.

سپاڻي نه پرينءَ آچر ڏينهن ڪراچيءَ ۾ اُتان جي سنڌي ادبي سنگت جي سهاري هيٺ ادبي ڪانفرنس ٿي رهي آهي. ان موقعي تي ادبي سنگت جي ڪنوينشن به ٿي رهي آهي، جنهن ۾ سنڌي ادبي سنگت وارا جنرل سيڪريٽري وغيره نئين سر چونڊيندا. ارادو اٿم ته اوڏانهن وڃان پر اها پڪي دل ڪانه ٻڌي اٿم. شمشيرالحيدريءَ کي ”نئين زندگي“ جي ايڊيٽريءَ جا آرڊر اڃا مليا آهن. هو هاڻي سومر ڏينهن اوڏانهن وڃي ايڊيٽريءَ جي چارج وٺندو.

آءٌ به ٻي ساري سنگت هتي خوش آهيون. تون پنهنجي خيريت جي حال احوال کان واقف ڪندو رهج.

ٻيو سڀ خير.

تنهنجو

محمد ابراهيم جويو

ڳوٺ ڪمال خان پتافي

۳۰ سيپٽمبر ۱۹۶۶ع - شام ۵ بجو

پيارا سائين،

اوهان جي خط ملڻ بعد به خط اوهان ڏانهن موڪليا هئم ۽ جڏهن چنجر جي ڏينهن، فضل پيڙي پهچڻ تي خط جي پڇا ڪيم، تڏهن خلاف توقع خط ڪونه مليو. نه ڄاڻان ڇو؟ ظاهر آهي ته اوهان تي ميار ته رکي نٿي سگهجي. ڪم ڪار وارا ماڻهو آهيو. اميد ته هيستائين ڪجهه نه ڪجهه وقت بچائي مون ڏانهن خط لکيو هوندو، جو فضل پيڙي ۾ منهنجي انتظار ۾ هوندو. سوچيان پيو ته اوهين، جو لاهور کان حيدرآباد پهتا هوندا، سو مائي اينمري شميل جي چاڪريءَ ۾ رڌل هوندا. انهيءَ مائيءَ کي به جس هجي، سنڌي ادب سان ڪا ڏاڍي دل اٿس. شميل کان موڪلائڻ بعد اوهان کي وري بزم صوفيائي سنڌ وارن ڪنڀي ڪيو هوندو. هيءُ پليجو مولائي ڪڏهن صوفي ٿيو؟ (تيو نه ٿو! العمره؟) خير! مس مس اتان جند آجي ڪندا ته سنڌي ادبي سنگت ڪانفرنس ٺهي جڙي آهي. ۲ آڪٽوبر تي ڪراچيءَ ۾ هوندا ته مزا پر آءُ اهي مزا خوابن ۾ ماڻيندس. سائين! ڪهڙيون ڳالهيون ڪريان، اصل ڏاڍو سنڀريل هوس. هڪڙو ته ڪراچي، اڳ ڏنل ڪانه هيم، ٻيو وري سنگت ساٿ، اهڙي ته سٺ هيم، جيئن مون وارا ڳوٺاڻي سائين سمن شاهه جي ميلي تي سنڀريل آهن. آڏا، ايتا، موڳا خواب به ڏنم پر ڇا ڪريان، ننڍي هوندي کان بچڙي عادت اٿم. بي دعوتو ڪٿي وڃان ٿي ڪونه. ايتريقدر، جو سنگت به بي دعوتي ڪانه رکان. ڪو يار دعوت ڏنيم ته پيچ ڳنڍيو به ڇڏيان نه ته مولائي ڪري خوش هجي، پر هي سنڌي ادبي سنگت وارا سڃاڻو اٿم، گڏ آيا وينا آهيون، ڪلاڪن جا ڪلاڪ وات ٽڪائون ڪيون اٿئون، ٽڪي پئسي وارو ڪٿي ڪارڊ موڪلين ها ته پڪ سان ٺهي ڪونه پون ها. پر هاڻي ڪاميابيون - آءُ سندن ڪاميابين تي ڏاڍو خوش آهيان، شل اهي ميلا مٿا رهن. هينئر ادب ۾ ڏاڍي گرمي ٿي ڏسجي - وساري ڇڏيو اٿن ته پرواه ڪانهي. ۳۰، ۴۰ روپيا بچي پيا. مون پاري غريب مڙس لاءِ اهي ٽي لک. مٿن ميار ڪانهي، وساريلن جون ڪهڙيون ميارون! آءُ ته اهو ٿو سوچيان، ۽ عجب مان ٿو سوچيان، ته اوهان مون کي الائي ڪيئن ياد رکيو آهي. خط پيا لکوم، ”شاپسون هجنئي جوياءُ“ ڪم از ڪم دل ۾ وينل جور اهو طعنو ته ڪونه هڻندو ته ”جوڻيجا توڏانهن ڪو به اکر لکڻ وارو اديب به

ڪونهي! - آءٌ ته يارن جو دعاڳو آهيان. شل ڪانفرنس ڪامياب ٿئي ۽ اهڙي ڪامياب ٿئي، جو دشمن مٽيءَ سان گڏجي وڃي. اسان جا يار آهن، اسان جو ساٿ آهن، جيڪي قدم کڄين سو اڳتي. جيئو جيئو - اسان جي بُت تي سندن قدمن جي اُڏايل لٽ سونهي. اسين ۽ پويان رڙهندا اينداسين. يارن جي پڇار ڪي ڦٽو ٿو ڪريان.

هاڻي اچو ٿر تي. مينهن ته پيو پر بي مُندو، جڏهن ٻاجهريون به پيلاڙ ٿي ويون. هاڻي اُتران سيارو اُسميو آهي، ڏکڻان ٿرين جا لڏا (قافلا) ٻئي پنڌ، پاڻ ۾ هپ ٿي ويندا، بهتر آهي ته اوهان کي لڏي ۾ وٺي هلاڻ - چڱو پڙهو -.

”هان پلا مون سان گڏ اچ! سامهون تاجيا (پٽ جو نالو) واري پٽ آهي نه، سڀني پٽن کان مٿي ڪر ڪنڀو بيٺي آهي. انهيءَ جي اُلهندئين چيڙي وٽ ٽونڪ (پٽ جي چوٽيءَ) تي، ڪُنپٽ (وڻ جو قسم) هيٺان هليو ٿا ويهون، نيڪ آهي نه؟ ويه ويه، ڪپڙا خراب ڪونه ٿيندا، اسين ته ڪپڙا ڏوٽي واريءَ هيٺ پوريندا آهيون جيئن جلدي سُڪي وڃن. سرءُ پنهنجا ٽپڙ ويڙهي چُڪي آهي. سياري جي اڳياڙي پير پئي جمائي، سج نور وڃائيندو، هاڻي سامهون ٽونڪ ۾ گجڻ جي پيو ڪري. سندس منهن جي ونڪ گهٽ ٿيندي وڃي. ڪا ڪنوار ڏٺي هونءُ؟ جڏهن هوءَ محسوس ڪندي ته ڪي نظرون سندس چهري تي پيون ترڪن، ته هوءَ شرم وچان ڪاڙهي لعل ٿي، گهونگهٽ ڪيندي؛ اهڙي نموني سان جڏهن سج محسوس ڪندو آهي ته هو رات جي هنج ۾ وڃڻ وارو آهي، تڏهن شرم وچان منهن لعل ٿي ويندو اٿس ۽ آهستي آهستي گهونگهٽ ڪڍي، منهن لڪائي ڇڏيندو آهي. پوءِ جيڪا رات جي مرضي -.

هيٺ ڏهر ۾ ڇانءَ جي چادر وڇائجي ويئي آهي. سامهين اڳهه وانگر سٺل پٽ تي اڃا تائين سج جا ڪرڻا وڇايل آهن، مٿس بيٺل وڻ جا ڊگها پاڇولا پينسل جي ڪارن ليڪن وانگر پيا لڳن. چلڪندڙ واريءَ تي سوئو ٿورو خوشبوءِ وانگر پکڙجي ويو آهي. ڪنن تان اجرڪ ويڙهي ڇڏ، نه ته تڏ لڳي پوندءِ، ٿورو ٿورو اُتر پيو لڳي. هُتان پريان تڙڪو آهي، پر نه! پاڻ هتي اولي ۾ چڱا آهيون. ذري کان پوءِ سج تڙڪو ڪڍي ويندو. اُتر نهار، سنڌ جا ميدان اٿئي، اها هلڪي هلڪي ڳاڙهاڻ وونتئانين جي آهي. انهيءَ ڳاڙهاڻ سان ڪارو پتو آهي، ڏس ته رڳو ڪارو ڪارو ڌنڌ آهي. ان پردي جي پويان روز هن مهل زمين ۽ آسمان هڪٻئي کي چميون ڏيندا آهن. ڇا ڪن ويچارا، ڦڪا ٿا ٿين -.

ٿورو سونگه ته سهي، چوڌاري خوشبوءِ جا پلاند پيا ڦڙڪن. واريءَ مان خوشبوءِ اُتلون پيئي ڪاٽي، ڪنيتن جا ننڍڙا اڇا گل ٽهڪ ڏيو خوشبوءِ پيا چائين. تڏي هوا ۽ خوشبوءِ پاڻ ۾ ويڙهيا وڃن. ذري کان پوءِ پنهنجي ذري ۾ خوشبوءِ جو خمار چانهجي ويندو. ٻڌا! ڪو ويراڳڻ (بانسري) پيو وڃائي. رول (آواره) آواز جا ڪم ته ڏس، پتن سان تڪرون هڻندو وٽي، وڃائيندڙ جي روح جي آواره گري اٿئي. هن اسان جي سماج ۾ بوسائيل روح جڏهن ائين آزاد ٿي پتن ۾ ايندو آهي، تڏهن ئي آواره گري شروع ڪندو آهي، پتن سان تڪرون ڪائيندو آهي، لڪن مٿان اُڏامنڊو آهي، منزل ته الائي ڪٿي هوندي اٿس.... ان جاتل منزل. تون ان جاڻ آهين. هتي پتن جي پڙاڏن ۾ توکي اها خبر ڪانه پوندي ته اهو آواز ڪٿان پيو اچي. آءُ تو ٻڌايانءِ، او هو ڏکئين پت جي پاڙ وٽ ڳئون ڏسين ٿو! چڙوچڙ جونئن وانگر اورتي رڙهنديون اچن. پڪ جاڻ انهن ۾ ڪو دل جلنو هوندءِ. هي ڳئون به عجيب آهن، گڏ اصل ڪونه هلنديون. هڪٻئي کان پري پري پُرو ٺاهيو پيون اينديون. شل نه ڪو اوڀرو مائمو ڪاهڻ جي ڪم شش ڪرين، ڳوڙهو ٿي وينديون. سڱن سان ڪٿي ڇڏينديون. انهيءَ ڪري اسان وٽ ڳئون جي چوري ٿئي ٿي ڪانه. ڌراڙ سان وري اهڙي دل هوندي اٿس، جو بس. پيون ڇڏينديس. اهي ڳئون سج لٽي تائين پاڻي ۾ پھچي وينديون. اها ڳئون جي مٿان پت تي ڪنڊي ڏسين ٿو. ٻانهون پڪيڙي ڇڏيون اٿس، ڪٽل ڪنڊي آهي. اهي مٿس جيڪي ڪارا ٽپڪا پيو ڏسين، اهي ڳجهون اٿئي. ڇا چيئو؟ ويراڳڻ! اها رڳي ويراڳڻ ڪانه اٿئي، ان سان پڪين جي چون چوڻ ۽ پريئين ڳوٺ مان اُڏامي ايندڙ ٻارن ۽ زالن جا آواز گڏجي ويا آهن.... يڪي وڃت اٿئي. تڏهن ته چوان ٿو، ان ويراڳڻ کي ٻڌي هر ڪا شيءِ ساڻس لڻ ۾ گڏجي ويندي آهي. تنهنجون ۽ منهنجون ڳالهيون به ان وڃت سان گڏجي ويون آهن. رڳو ڳالهيون نه، دلين جي ڌڪ ڌڪ به هينئر سُر ۾ آهي. ڳئون ۾ ٻڌل چڙا به.... ڏس ڏکئي به مزو پيئي ڏئي. ها، ته اهي ڳجهون اٿي وينيون آهن. او ڪنڊيءَ جي مٿان اهو ٽپڪو پيو گهمريون ڪاٽي، ڏسين ٿو نه؟ اها به ڳجهه آهي، ذري کان پوءِ ڪنڊيءَ تي وينل ڳجهن ۾ اچي پر هڻندي، ۽ پوءِ انهن ڪارن تپڪن ۾ اُٿل ايندي. ”ڪٽ ڪٽ ڪٽ“ جا آواز، ڪنپن جي سرازڻن سان گڏجي، ويراڳڻ سان لڻ ۾ شامل ٿي ويندا، سج لٽي کان پوءِ اهي پَر به ڪونه چورينديون، ڪنڊيءَ هيٺان لنگهندي به محسوس ڪري ڪونه سگهندين. البت هيٺان مٿنڌڙ تي وٺ ضرور ڪرندي. ڏهر ۾ ڪونه وهن. چو ته هيٺ ڏهر ۾ سيءُ ڊري پوندو آهي. هتي

ڪوبه ڳوٺ ڏهر ۾ ڪو نه ڏسندس. سياري ۾ ڏهرن ۾ وينل وٺ سڙيو وڃي ۽ پتن تي سلامت هوندا آهن. هو سج ۽ رات جو جهيڙو ته ڏس، سج ويچارو شرم جو ماريل اڌ گھونگھت اوڍي ويو آهي. آهستي آهستي پنهنجو جسم، پنهنجو روح، رات جي حوالي ڪري ڇڏيندو، خود سپردگيءَ جي انتها آهي. پوءِ مُلڪ تي رات جو دونهن پکڙي ويندو، دونهن جا دائرا وڌندا سڄي ملڪ تي راڄ ڪري ويندا. پر اڃا جو دونهن پکڙي ويندو، دونهن جا دائرا وڌندا سڄي ملڪ تي راڄ ڪري ويندا. پر اڃا سج جي اڌ ڪناري ٻاهر آهي. سج جو حشر ڏسي پنهنجا چهرا، وٺ ٽٽ، واري، سڀ شرم وڃان ڳاڙها ٿي ويندا. اڙڙ هو ته ڏس، هوڏانهن، پريان ڪارو نانگ ور وڪڙ کائيندو، واريءَ تان ترڪندو، سامهين ڀرتي ٿئو وڃي. ڇا چيئو؟ ماريوس؟ نه نه، اسان وٽ رواج ائين ته اسين ڪارو نانگ ڪونه ماريون. اسان جي وڏڙن جو چوڻ آهي ته ڪارو نانگ اسان جو ڏاڏو آهي. ڍارون به ته ائين چونڊو آهي. خير، ڪجهه به هجي! مون کي ذاتي طور تي اهو آزمودو آهي ته جيستائين نانگ کي ڪو ڇيڙيندو نه تيستائين ڏنگ اصل نه هڻندو، ڏاڍو مانيشو ۽ صبر وارو آهي. اسان وٽ جڏهن ٻار چمنڊو آهي تڏهن نانگ جي ماني ڪندا آهيون. ڇا ڪندا آهيون، جو پورو ڪري پاڙي ۾ ورهائي ڇڏيندا آهيون. وڏڙا ته ”نانگ“ جو لفظ به منهن مان ڪونه ڪين، چوندا ”ڏاڏا سائين“ - ها ٿنڊيءَ (بلا جو قسم) کي ڳولي به ماريوندا سين. ڏاڍي نڀاڳي آهي، بي گري پينسان، هروڀرو جهڙيندي (ڏنگيندين). پُرسال منهنجو سوت ڳڻن سان پهري ويو. لئي واريءَ (پنيءَ جو نالو) تائين پهچندي پهچندي ڇهه ٿنڊيون ماريائين. اسان وٽ وسڪاري ۾ رات جو ڳئون پهرنديون آهن. مون واري سوت وٽ جهڙولا (اوور بُوت) نه هجن ته ڪڏهوڪو ڪاڇي وڃي. ها! ٿنڊيءَ ۾ هڪڙي خاصيت ائين. مينهن اڳواٽ ٻڌائيندي آهي. يا ته رات جو بوليندي آهي. سندس ٻولي ۽ چچيءَ جي ٻوليءَ ۾ توکي تفاوت نظر ڪونه ايندو. پر اسان سڃاڻيو وڃون. يا ته وري ڏينهن جو وڻ تي چڙهندي آهي، ٻنهرن جو ويندي ويندي جيڪڏهن ڪنهن چار جي ٿڙ تي وينل ڏسينس، ته پڪ ڄاڻ ته شام ڌاري مينهن جي ريل ڇيل ٿي ويندي.

سج جي ته هاڻي ڌڙڙي اچي بچي آهي. هوڏانهن نهار سامهين ڏهر مان ڪنهن لڏي منهن ڪڍيو آهي، اڳيان ڪو مڙس ماڻهو آهي گوڏ سان. مٿيسي جي گوڏ جو چيم گوڏن کان به مٿي هوندو. سندس پويان هڪڙي اڌ مادي اُترِي هوندي، جنهن تي ڪا هڪڙي اڌ پوڙهي، به ٿي ٻارڙا وينل هوندا. به ٿي گڏهه هوندا جن تي

مختصر سامان کڙي ۾ پيل هوندو، ۽ ڪجهه تتل ڦاٿل، مُت هائون رليون، تن جي پويان ڪو نوجوان ۽ سندس نورني هوندي. نوجوان کي بنان بڙي مَلِشي جي صدي پيل هوندي. مٿي تي ڪا اڏورائي کُٽل توبِي هونديس. سندس نورنيءَ کي بنا پُٺيءَ گج پيل هوندو. سج پنهنجي اوج تي ڪونهي نه ته ڪر ڪج ۾ تانڪيل تڪن جو جرڪو ڏسين! پر، خير! ۽ پڙو پن پيل هوندس. مُلن انهيءَ ويس تي ڏاڍو ڪاوڙبا آهن. چون ٿا ته اهو يورپ کان به اگهاڙو لباس آهي. اگهاڙپ ته الائي ڇا کي چوندا آهن! تون پڙهيل ماڻهو آهين! وڌيڪ خبر هوند. (تر ۾ گجُ صرف اڳئين پاسي هوندو آهي ۽ اگهاڙي پٺيءَ وٽان ڏاڳو ٻڌل هوندو آهي. اهو ڏاڳو جو اُن جسم ۽ گج کي پاڻ ۾ وفادار رکندو آهي). توکي الائي خبر هجي يا نه پر جڏهن جوان جوان سانوريون چوڪريون نمي دلو ڪڏنديون آهن، تڏهن سندن رَسُ ڀريون ڇائيون، هوا کي چميون ڏينديون، اڇل ڪاڻي، اڇي اکين تي پونديون آهن. ڊگها ڊگها ساه، ڊگهي وڻ ۾ ٻڌل لوڏ وانگر جھوٽا ڪنهن ڪويءَ، ڪنهن فنڪار کي ساڻ ڪڍي ويندا آهن. ڪويءَ جي دل لوڏا کائيندي آهي زمين کان آسمان، آسمان کان زمين تائين - انهن جھوٽن ۾ مستي هوندي آهي ۽ خمار - ننڊ - آرام - خود سپردگي - ڪوي، پنهنجو وجود وڃائي ويهي رهندو آهي ۽ سڀ حدون اورانگهي ويندو.

باقي پڙو - پيو ته ڪونه. پر ڪڏهن لکي، وجه وٺي، ڏسندين، ڪا چوڪري شل موج ۾ اڇي ڦيريون پائي. پوءِ پڙي جو گهمرو هوندو، گول گول، وڻ تڻ پيا ڦرندا. تون به پيو ڦرندين. سڄو ماحول ساز وانگيان وڃي اُٿندو. زمين، آسمان، سج سڀ پيا نچندا. ها! ڀلا ڪانهوڙي جو ناچ ڏٺو اٿئي! وڃ ۾ ڏهل وڃندو، پورا پورا هٿ پوندا آهن، دل ٽپڪيون کائيندي آهي. ڏهل جي ڀر ۾ ڪنهن ڪناريءَ چوڪريءَ جي ڪُلهن تي ڪانهوڙي جو بت، زبورن سان جمنجهيل رکيل هوندو آهي، سندس پٺي ڪُلهن تي به ٿامانوان لوته رکيل هوندا آهن، جن ۾ ناچ ڏسنڌ پڻسا وجهندا آهن. ڇا چيئ؟ ادا! اهو ناچ تڏهن ٿيندو آهي. جڏهن سانوڻ خون سانوريون برساتيون آخري مرحلن ۾ هونديون آهن، ۽ وڻن ٿڻ، ٻوٽن ۾ زمين تي ساوڪ جون چادرون وڇائجي وينديون آهن، گولاڙن ۾ گولون پڇي وينديون آهن، تراين جو پاڻي ڪپرن کي چميون ڏيندو آهي، ۽ ڪڪر آواره گردي شروع ڪندا آهن. سنهڙي بوندار جاري جي ساون پٽن کي ڏوٽندي آهي. ڳئون پٽاريون ڍون ۾ هونديون آهن - اهو ڪولهن جو ڏڻ آهي. ها ته ڏهل ۽ ڪانهوڙي جي جوڌاري چوڪرين جو ٽولو پير پير ۾ ملائي گول ڦرندو آهي. نچڻ واريون اڳيان به

نازيون هٽنديون آهن ۽ پويان به، پير پير ۾ ملندو ايندو، ڪنڌ جھڪيل هوندا، نازين ۽ پير جي لٽ سان سمڙا گيت جا آواز گڏجي ويندا آهن. اها لٽ ته ڪائنات کي بچائيندي آهي. ها، گيت البت راجستاني زبان ۾ هوندو، جو سمجھندڙن ته ڪونه، پر روح ۾ تنجي ويند. هن نازڪ نازڪ ليکڪ آغا سليم ڪونه لکيو هو: ”آءُ بنگالي سمجھان ڪونه، پر بنگالي گيت ٻڌي، روئي پيو هوس“ سو اها وڃت (موسيقي) ٻوليءَ کي سڃاڻي ڪانه، حدن جا زنجير پيل ڪونه اٿس. ٻين الاقوامي زبان اهاڻي آهي. اها ٻولي زبان مان ڪانه پر روح مان نڪرندي آهي....“

اڙي واھ! پاڻ ته ڳالھين ۾ لڳي وياسين، سج رات جي هنج ۾ وڃي سگهي ٿيو. لڏي وارا پويان ٿيڻ پيا لاهين. هل ته گھر هلون، مهمان ماڻهو آھين، ڪجهه کاڌي پيئي جي به ڪريون. ماني ٻائي ڪاٽي، ٺهي ٺڪي، لڏي ۾ هلنداسين، پلي چنڊ ۾ به ساھ ٻني.

چاندوڪيءَ ۾ لڏي جو سير ۽ انهن جي مسئلن کي ٻئي خط ۾ چيڙيندس.

تازو قلم- ۲ آڪٽوبر ۱۹۶۶ع

آءُ خط جي شروعاتي حصي لاءِ معافي ٿو گھران. مون کي دعوت جو ڪارڊ مليو، پر ۱ آڪٽوبر ۱۹۶۶ع تي، جڏهن آءُ هوائي جهاز تي چڙهي به ڪراچيءَ پهچي نٿو سگھان.

اوهان جا ٻئي خط مليا. گڏوگڏ ڪتاب پڻ. تڏهن ته اڳي لکي چڪو آهيان ته اوهان جون مهربانيون آهن. انگريزي ڪتاب موڪلي ڏاڍو سنو ڪيو ۽ گڏوگڏ عظيم افسانا، نئين دنيا، به پمفلٽ به.

سائين، اها خاطري ڪريو ته هي منهنجا خط، منهنجي لکڻ ۽ پڙهڻ کي ڌڪ ڪونه هٽندا، اڄڪلهه ڏاڍو پڙهان پيو- سڀ، نقوش، نقش، افڪار وغيره.

پاڻ ۾ هڪٿو تفاوت پيو محسوس ڪريان. اڳ لکڻ وهندو هوس ته جوش هوندو هو، جذبا هوندا هئا، اکين ۾ لڙڪا ايندا هئا. ۽ هاڻ جڏهن لکڻ وهندو آهيان تڏهن، ننڊ هوندي آهي، خمار هوندو آهي، نشو هوندو آهي، پنهنجو پاڻ کي ائين محسوس ڪندو آهيان ته هوا تي ترندو وڃان. اوهان لکيو آهي ته ڪو پنهنجن افسانن جو دوستن کان نقل ڪريان. سائين منهنجي رف ڪاپي ڏسو ته ڪلي ڪلي ڪيرائي پئو. اڻ پورا جملا ڏورا خيال. دراصل افسانو تڏهن بنبو آهي جڏهن آءُ نقل

ڪرڻ وهندو آهيان، چئن صفحن جي شيءِ ڦري اٺ صفحا ٿي پوندي آهي. نوان جملا ۽ نوان خيال ذهن جي درين مان ٽپي ايندا آهن. وري جيڪڏهن انهن اٺن صفحن کي نقل ڪرڻ وٺان ته ٻارهن صفحا ٿي پون. ها! ڪڏهن ڪڏهن نقل ڪرڻ وقت ذهن جون سڀ دريون بند هونديون آهن. هڪڙو اکر به وڌيڪ ڪونه سڃهندو آهي.

اڌ ۾ ڇڏيل داستانُ به گهڻو ڪري آئنده خط ۾..... اوهان جي خواهش پوري ڪندس. تنهن کان سواءِ ”لڏي“ جي ڳالھ به رهاڻي اٿم. اخبار ”عبرت“ گهڻو ڪري منهنجي نظرن هيٺان مٽيندي آهي. اديب درستن جي مصروفيتن جو پتو اٿم.

ٻه افسانا ته پيا آهن. پر انهن مان اطمینان نٿو ٿئي. بلڪل ردي ٿو سمجهان. اوهان ڏانهن موڪليندي ڦڪائي ٿي تشيم. ”نئين دنيا“ ۾ ڪلپنا وارن جا اڀا چڱي طرح پڙهيا ۽ سمجهيا اٿم.

بابا فريد جو ڪلام موڪليو ته مهرباني. تنهن کان سواءِ آمريڪي افسانا (مترجم رباني ۽ سراج) پڙهڻ جو به شوق اٿم. ۲ آڪٽوبر واري سنڌي ادبي ڪانفرنس جا حال احوال به ڏجو.

والسلام. عبدالقادر جوڻيجو، جنمڻ،

پوسٽ آفيس فضل پيڙو، ٿرپارڪر،

سلام طول العمره کي، ربانيءَ کي، پنهور کي ڏيندا. اوهان جي ڪڪڻ کي

چميون.

طول العمره جي ڪهاڻيءَ جي انتظار ۾ منهنجو ته مٿ ٿو وهيو وڃي. طارق ڏاڍيون ديريون ٿو ڪري.

”نئين زندگيءَ“ ڏانهن افساني موڪلڻ جي خواهش جاڳي اُٿي آهي. اڳي ته منهنجا افسانا واپس ڪيا ويا هئا.

× × ×

حيدرآباد، سنڌ
۷ آڪٽوبر ۱۹۶۶ع
پيارا عبدالقادر،

تمنجو ٽن پنن وارو پيڙائو خط مليو. پڙهي ڏاڍي دل خوش ٿي.

جدا، رجسٽر پارسل رستي توڏانهن اڄ ”مهراڻ“ ۱-۲/۱۹۶۶ع، ”چونڊ آمريڪي افسانا“، ”ديس ديس جون ڪهاڻيون“، ”بول فريدي“ (پنجابيءَ ۾)، به ڪتابچا محترم جي. ايم سيد جي تقريرن جا ۽ هڪڙو ڪتابچو ميان يار محمد پنهور جو ”اهي ڏينهن اهي شينهن“ ڪتاب تي لکيل تبصري جو، موڪليا اٿم. اميد ته اهي ڪتاب ڏسي ۽ پڙهي، تون خوش ٿيندين.

”روح رهاڻ“ ۽ ”سمڻي“ جا تازا پرچا ڪڍيا اٿن، جي شايد توکي اتي ملندا رهن ٿا. ”سمڻي“ جي پرچي ۾ طارق اشرف ۽ ”سمڻي“ جي بانيڪارن، جيڪا مون کي پليجي جي افساني تي مطالعي لکن ڪري، پڳ ٻڌائي آهي، سا تون ”سمڻي“ جي اُن پرچي ۾ پڙهي سگهين ٿو. ٽنڊي الهيار جي ”اياز“ بلوچ جي نالي ۾ هڪڙو نهايت هلڪڙي نمونو جو خط ڇاپيو اٿن، جنهن ۾ سواءِ منمنجي هٿڪ ڪرڻ جي ٻي ڪا مراد سندن ان ۾ ٿي ڪانه ٿي سگهي. تون، جو هتي هئين ته اسان ساڻن قربانن پير ان ڪري ڪنيا ته ساڻي اديبن ۾ ڪجهه غلط فهمي ۽ رنجش نه رهي. گهڻي قدر ڳالهه ٻولم ڪرڻ کان پوءِ ائين ئي طئي ٿيو هو ته هو اهڙي قسم جي ڪا ڳالهه وڌيڪ ”سمڻيءَ“ ۾ نه آڻيندا جنهن مان اديبن ۾ تفرقو پيدا ٿئي يا وڌي. ۽ هاڻي، جو هو پاڻ ان سڄيءَ ڳالهه کي ختم ڪري ائين لوني بنجي بيٺا آهن، ته به اسان جي طرفان هن معاملي ۾ سندن مقابلي ڪرڻ يا جواب ۽ جوابي جواب وغيره جي سلسلي شروع ڪرڻ يا هلائڻ لاءِ ڪوبه قدم ڪونه کڄندو. ڇو ته هنن جي نيت ئي اها آهي ته انهيءَ گند پريءَ ڳپ ۾ اسان کي به لاهي پاڻ جهڙو ڪري بيهارين ۽ اُتي ڳپ جون مُنيون پري هڪٻئي تي بيهي اڇليون. پر هن سندن حرڪت سان سندن اصلي ذهنيت ۽ اُنندي جي روش جو اندازو اسان کي پوريءَ ريت لڳي ويو. اها به خوشيءَ جي ڳالهه آهي. اسان پنهنجي طرفان وري به ڏانهن دوستي، نيڪ تمنائيءَ ۽ خير طلبيءَ جو هٿ وڌائيندا ئي رهنداسون. من ڪا چڱي من ۾ پوين.

ڪراچيءَ ۾ سنگت جي ڪنوينشن ٿي گذري. ادبي ڪانفرنس به ٿي گذري.

احوال سمورو تو: "عبرت" ۾ پڙهيو هوندو.

شمشير کي "نئين زندگي" جي ايڊيٽري ملي ويئي، ۽ هو وڃي اُتي ملازمت ۾ دخلڪاري ٿيو آهي. اها هڪڙي واقعي خوشيءَ جي ڳالهه آهي.

تو وارو افسانو "وک وک وه" سمڙيءَ جي هن پرچي ۾ ڪونه آئي سگهيا آهن. شايد نئي پرچي ۾ ڇاپيندا. اسين به چار دوست هتي هي پيا ويچار ڪريون ته حال في الحال "روح رهاڻ" سان همراهي ڪري ان کي وڌايون ۽ وڌيڪ سنڌي ادب لاءِ ان کي ڪارآمد ۽ ڪامياب بنايون. حميد سنڌيءَ سان ان باري ۾ اڃا ڪونه ڳالهايو اٿئون، پر اميد آهي ته هو ان ڳالهه کي خوشيءَ سان قبوليندو. ان ۾ پڻ "سمڙيءَ" جي مقابلي ڪرڻ جي مراد ڪانه رهندي. اسان جو خيال آهي ته "سمڙيءَ" وارا جنهن ڪروڙ، ضد ۽ هوڏ ۾ ايندا ٿا وڃن، ۽ جنهن قسم جي ادب کي وڌيڪ پسند جي اک سان ڏسڻ جا هيراڪ آهن، ته هو ۽ سندن رسالو سنڌي ادب لاءِ هاڻيڪار ثابت ٿيندا ۽ پنهنجي لاءِ ادب ۾ ڪا خاص قدر لائق جاءِ ناهي ڪين سگهندا. تنهنڪري هنن جي مخالفت ڪرڻ جي اسان کي ڪا ضرورت ئي ڪانهي. اسان کي فقط هائوڪاري انداز ۾ پنهنجي ڪم کي اڳتي آڻڻو آهي. انڪاري انداز سوچ جو يا عمل جو هميشه ناڪام ۽ نامراد ثابت ٿيندو آهي.

تيون ڏينهن انسپيڪٽر صاحب، مسٽر پٿو، هتان ڪپري طرف گشت تي ويل آهي. مون کيس تنهنجي بدليءَ لاءِ چئي ڇڏيو آهي. مون کي يقين آهي ته هاڻي ڊڪٽ صاحب جي گهڻي ڦوڪ شوڪ ڊري ٿي ويندي. منهنجي چوڻ تي پنهنجو ڪم ڪري ها ته سندس چڱائي ثابت ٿئي ها. افسوس جو ماڻهن کي اها اون ئي ڪانهي ته پاڻ کي نيڪ خصلت ۽ نيڪ عمل ثابت ڪريون. هاڻي سندس بالا عملدار چونڊس ته حڪم جو بندو بڻجي "جيءُ سائين" ڪندو. ڳالهه ۾ ڇا رهيو! دنيا ۾ عجيب غريب قسم جا اُت رهن ٿا، جيڪي از خود پتڻ تي ڪڏهن ڪين چڙهندا. پتڻ تي اُت هميشه مار کائي پوءِ چڙهندو آهي. بهرحال اسان جو ڪم ٿئي، پوءِ ڊڪٽ صاحب پاڻ کي مان ڏنو يا نه ڏنو، تنهن جو ڪو خاص خيال پاڻ کي ڪرڻ نه چڱائي. پتو صاحب ڏينهن ٻن ۾ واپس ايندو ته پڇندوسانس، ۽ توڏانهن پختو ۽ پڪو احوال موڪليندس. پر مون کي بهرحال خاطري آهي ته هفتي ڏهن ڏينهن ۾ تنهنجي بدلي جنهان ۾ ٿيندي.

تو پنهنجي خط ۾ لکيو آهي ته "...پر انهن مان اطمينان نٿي ٿئي". سنڌيءَ ۾ "اطمينان" مذڪر آهي - "نٿي ٿئي" نه پر "نٿو ٿئي" چئبو. تو کيترن

لفظن جي برئڪٽ ۾ منهنجي جان لاءِ معنيٰ لکي آهي۔ مثلاً لُنڊي لفظ لکي برئڪٽ ۾ ”بلا جو قسم“ لفظ لکيا اٿئي، يا لئي واريءَ (پنيءَ جو نالو)، يا رول (آواره) يا لڏا (قافلا) وغيره جا اهڙا لفظ ائين برئڪٽ ۾ آندا اٿئي. هروڀرو اهڙو ته شهري مان به نه آهيان، مڻا! جو اهي عام بهراڙيءَ جا سنڌي لفظ نه مون لاءِ اوڀر يا بنجي ٻيهر! بهرحال انهن کان سواءِ ڪي لفظ جيڪي خاص ٿر جا آهن مثلاً تاجيا (پٽ جو نالو)، ڪُنيت (وڻ جو نالو)، ويراڳڻ (بانسري)، جهانپو (واڙو)۔ اسان جي پاسي اهو لفظ اُجهايو يا آجهايو ئي ڪم ايندو آهي۔ جهارولا (اورور بوت).... اهڙا لفظ چڱو جو معنيٰ سان ڏنئي، نه ته ايترو انهن کي سمجهي ڪين سگهجي ها. توڙي جي ٻڌڻي به سمجهائي آهي. پر توکي خبر آهي ته ڪن سمات قبيلن ۾ اڃا به سنڌ ۾ گج بلڪل ائين پائبو آهي، جيئن تو بيان ڪيو آهي. خود منهنجي پنهنجي سانڀر ۾ اسان جون پنهنجون عورتن به بنهه انهيءَ نموني گج ٻانينديون هيون۔ يعني پٽ بنهه اگهاڙي، ڏوريءَ سان ٻڌل.

پٽ شاهه جي ثقافتي ڪانفرنس نهايت ڪامياب ثابت ٿي. اٽڪل اٺ ڏهه هزار ماڻهن جا پنڊال ۾ ستن بجي کان هڪ بجي تائين موجود هئا. ٿر جا سڀ نيڪ مرد آيل هئا. خانبهادر وساڻ به سڄو وقت ويٺو رهيو، وساڻ جو نالو ان ڪري ٿو وٺان جو اوهان جي پاسي جو آهي ۽ سنڌ جي سياست ۾ بهادر ۽ وطن جو هڪ محب سمجهيو ويندو آهي. ڪانفرنس کان اڳئين ڏينهن تي بدخواهن طرفان اعلان ڪرايا ويا هئا ته ڪانفرنس ڪانه ٿيندي، سردار علي شاهه جي اخبار ”مهراڻ“ محترم جي. ايم. سيد خلاف هڪ وڏو ليڪ لکيو هو. پر محفل بزم صوفياءِ سنڌ طرفان پٽ تي اهڙي ٿي، جو راجن ڏئي ۽ راجن پسند ڪئي. اڄوڪي اخبار ”مهراڻ“ ۾ سردار علي شاهه وري هڪ ٻيو زهريلو ليڪ لکائي ڇاپيو آهي، جنهن جو سُر هِيءُ آهي: ”بزم صوفياي سنڌ۔ يا ڪا سياسي جماعت؟“ ۽ پوءِ لکيو اٿس ته ”هيءُ هڪ سازش آهي، ڪفر آهي، الحاد آهي“ وغيره وغيره. ڪانفرنس کان هڪ ڏينهن اڳ جيڪو ليڪ محترم سيد صاحب خلاف ڇاپيو هئائين ان جو سُر به ڏاڍو شرارت ڀريو ۽ گمراهه ڪندڙ ۽ اشتعال ڏياريندڙ هو۔ جي: ”محمد بن قاسم چور ۽ ڌاڙيل هو!۔ جي. ايم. سيد ڇا ٿو چوي؟“ وغيره. سو منهنجا حوثيجا ڀاءُ اهي آهن اسان جي سنڌ جا ڪي.... جيڪي سنڌ جي ڀلائيءَ واريءَ ڪنهن به ڳالهه ۾ خوش ڪينهن. هنن کي فقط پنهنجو اڏنبر، پنهنجي

دولتمندي، طاقت ۽ وڏائي گهرجي. شال سنڌ کي کي صالح ۽ سر گهورڻ وارا
 سيوت ملن! سنڌ جي ڳالهه ٿي ٿئي ته اڄ هڪڙو نظم توڏانهن لکي ٿو موڪليان-
 پڙهي دل بهار بهار ٿينديئي، ۽ پڇي پائي به ٿينديئي. - بهار انهيءَ ڪري جو سنڌ
 جا اهڙا به ڪي شاعر آهن جي ائين ٿا ڳائين ۽ دانھين، ۽ ڇنڊيئي انهيءَ ڪارڻ جو
 پنهنجي جيجل ماءُ جي دڪ جو داستان ٻڌي ڪنھن جي دل رت جا ڳوڙها ڪانه
 ڳاڙيندي! ته هاڻ ٻڌ- نياز همايونيءَ جو هيءُ نظم لکيل آهي. نالو اٿس: ”سنڌڙي
 منهنجي ماءُ!“ هتي سامهون هجين ها ته ڳائي ٻڌايان ها- پر تون اتي ان کي پڙهي
 به ڪنھن نه ڪنھن سر ۾ ان کي ڳائي سگهين ٿو:

سنڌڙي منهنجي ماءُ

سنڌڙي! منهنجي ماءُ، او منهنجي جيجل توتان گهور ٿيان!

شال نه ٿيان غدار سنڌ، پل ڏاڪو ٿيان يا چور ٿيان.

ڪڏهن ته تنهنجو روپ هو ائين، جن جלוو پانهينءَ واريءَ جو،

هئي حياتي هيچ ۾ ائين جن چيچ ۾ چيڏڪ ڪناريءَ جو.

ڪڏهن ته لال ڪُنوار هُنيءَ اڄ بيوهه جان بيحال، اُبوءَ!

جيجل تنهنجي جھول کي جسُ پر، دل وارن جو ڪال، اُبوءَ!

سانوڻ آيو، سور ويا، ته به تنهنجو اُهوئي حال رهيو،

ساڳيون لهرون، ساڳيا لوڏا، ساڳيو سڪ جو ڪال رهيو.

وري وري ڪو واءُ سٺائو، وري مٽيءَ کي مانُ ملي،

سنڌڙي آهي اوسيئڙي ۾ مان ڪو دريان خان ملي!

سنڌڙي تنهنجو نانءُ وٺي ٿا دريا خان کي ياد ڪريون

شال اُها دل ڌاري اسان اڄ تنهنجي جند آزاد ڪريون

آيل تنهنجي سورن جا ٿا اسان کي ائين اُهاڃاڻ لڳن

نند مان چرڪي بار جئين ٿا ماءُ جي ڇاتيءَ ساڻ لڳن

مڪلي ٿي اڄ ڳوڙها، ڳاڙي، مياڻي ٿي فرياد ڪري،

آهي ڪو جو سنڌڙيءَ کي اڄ سڌڙين کان آزاد ڪري!

روئندي روئندي نير کڻي ويا، لُهو اچي ويو لڙڪن مان،

آءُ ڪيئن ڪلندي ڪير پيان، منهنجي سنڌڙي آهي سڏڪن ۾

سنڌڙي تنهنجا وير جيئن، تون شاد رهين آباد رهين!

شال اچن سي ڏينهن جڏهن تون جَنجَل کان آزاد رهين!

آسان مڙن جا ڪينڪي آهيون، ڀلي ڪريو سوڦند ڪئي،
 ”مر ويسون پر سنڌ نه ڏيسون“ هوشوءَ جو سوڳند ڪئي.
 سنڌڙي تنهنجي نانو تان صدي، منهنجا سڀ سنگيت، الا!
 جيسين جيئندس تيسين لڪندس، تنهنجي غم جا گيت، الا!
 سنڌڙي تنهنجي سارھ ڪهڙي تون ايئن منهنجي گيتن ۾
 شاھ سونهارو پوئي ويو جڏهن آيت آيت بيتن ۾.
 سنڌڙي تو جي سور سٺا، تن سورن جا سوڳند ڪئي،
 اسان ڪريون ٿا عهد ته تنهنجا ويري وڊبا رند ڪئي.
 جيجل تنهنجي سامڙ جفلي، جن سنڌڙين توکي سور ڏنا،
 انهن ئي سورن سانگين کي اڄ پوياڙيءَ جا پور ڏنا.
 اسان گهڻو ئي سڳي چڪاسين، هاڻ نه ڪجهه سيڪاري ڪو،
 وطن جي حُب ايمان اسان جو، سوري پل سينگاري ڪو.
 هاڻ اسان کي هن ڌرتيءَ تي هوشو بڻجي رهڻو آھ
 خودداريءَ سان جيئڻو آھ، يا سورهيه ٿي سر ڏيڻو آھ.
 سنڌڙيءَ ڪارڻ سودائي ٿي، سر ڏئي ساري ڪرڻي آھ
 سنڌڙيءَ جا سرويج جئين شل، سنڌڙيءَ جي پت رکڻي آھ
 سنڌڙي، جا مخدوم بلال جي، سن جي سائينءَ حيدر جي،
 تنهن سنڌڙيءَ تي ڏاک نه رهندي ڪنهن بيگاني بيدر جي

۱۳-۱-۶۶

سنڌڙي تنهنجي سانگين کي جن ڏني تپائي توڻي آھ،
 ساموئيءَ جو سُنهن ته انهن سان هاڻ هڪا هڪ ڪرڻي آهي.
 فيصل ٿيندا فتنا سارا، اسان کي چپ ٿي رهڻو ناهر،
 سنڌڙيءَ کي جن سوڏو سمجهيو، سولو تن کي ڇڏڻو ناه.
 هيڪر دل درياھ ڪري جيئن اُٿلي پياسين اوڙر جان
 سارا ڏوڪا ڏوڙ ٿي ويندا، ڏونگر ڏرندا محشر جان.
 راڻا ڪاڻا راج ڌڻي تو راج ڪيا رنجور مڙئي،
 تنهنجي ڪاڻي ڪاڻ نه آھ ڪن ڏوڪي جا دستور مڙئي
 سنڌڙي ڪنهن ارغون جي ناهي، سنڌڙي ڄام نظام جي آھ
 غاصب تنهنجو ڪو حق ڪونهي، سنڌڙي سنڌ جي عامر جي آھ

سنڌڙي آھ ته سڀڪجه آھي، سنڌڙيءَ سان ئي جندڙي آھ
 اسان ته ڪجهه پي ناهيون سائين، جيڪي آھي سنڌڙي آھ
 سنڌڙي شاھ لطيف جي سنڌڙي، سنڌڙي لال قلندر جي
 توتي ڪاٺي ڏاک نه رهڻي آھي ڪنهن به سڪندر جي.

× × ×

سو منا، اهو آهي نظم سنڌڙيءَ جو، اميد ته پڙهي خوش ٿيندين.
 هيءُ خط لکندي لکندي، وچ ۾ ڇڏڻو پيو هو، جو اوچتو سکر وڃڻو پيو
 هو، سنڌ جي شاعر اياز تي وري بدخواهن حملا ڪرڻ شروع ڪيا آهن. چي،
 سندس نظم ”هي سگرم، سامهون آ نارائن شيام....“ جيڪو ”روح رهاڻ“
 جي سيپٽمبر واري پرچي ۾ ڇپيو هو، سو وطن دشمنيءَ جو نظم آهي، وغيره.
 ڪوڙا پوسٽر هڻيا ويا، پترا ڇپائي ورهايا، انون، اخبار ”مهراڻ“ ۾ بدنام ڪيائون،
 سرڪار وٽ دانهيا. مطلب ته هن مختصر ۽ مخصوص سنڌ دشمن ٽولي پنهنجي
 ذليل ڪارروايي ۾ ڪين گهٽايو آهي. اميد ته اهي ڳالهيون تو اخبارن ۾ پڙهيون
 هونديون ۽ پڙهندو پيو هوندين. هتي ڪيترائي اديب ۽ فنڪار گڏجي ان سنڌ
 دشمن تحريڪ جو مقابلو، جيترو ٿي ٿو سگهين اوترو ڪري رهيا آهن. اميد ته
 بدخواه دشمن دفع ٿيندا ۽ سنڌ دوست جيئندا ۽ وڌندا.

هن خط سان گڏ اخبار ”نواي انقلاب“، سکر، جي هڪ ڪٽنگ توڏانهن
 موڪليان ٿو، جنهن ۾ منهنجو هڪڙو خط هنن ڇاپيو آهي. اهو خط مون پنهنجي
 دوست مقبول صديقيءَ ڏانهن لکيو هو، جيڪو ان اخبار جو ايڊيٽر آهي - اخبار
 جي شروع ٿيڻ تي هن ڏانهن لکيو هوم.

بنهه هينئر اوهان جي انسپيڪٽر صاحب مسٽر ڀٽي سان ٽيليفون تي
 ڳالهايم. چيائين ته ڊڪٽ صاحب کي چيو اٿم ته هو اهو ڪم ضرور ڪري ڇڏيندو.
 خاطري رکجي.

وڌيڪ خبر

تنهنجو

محمد ابراهيم جويو

۱۶ آڪٽوبر ۱۹۶۶ع

پيارا!

ڪمزورن ڳالهيون ٿا پڇو، گذريل هفتي ڪهڙا ويل وهايا آهن ۽ ڪهڙا گل پلاند ۾ پريا اٿس.

ڳوٺ ايندي توڙي ويندي اوهان جو خط ڪونه مليل ته اُداس ٿي ويس. ڇا ڪريان عادت اٿم. جيتوڻيڪ ائين سمجهيم پئي ته دير ٿي ويندي آهي. پر جري دل.... ڪنهن کي سڃاڻي ئي ڪانه- مٿان ”سُهڻي“ پڙهي وڃي ويس. منهنجي توقع مطابق اوهان به ”اياز“ بلوچ جي خط جو ذڪر ڪيو آهي. مٿان اهي خبرون ته اياز تي حملن جو سلسلو دوباره جاري ٿي ويو آهي. پر پئي درگذر ڪيم. ڳالهه چوٽ تي چڙهي. جمعي جي ڏينهن جماعت اسلامي جو هفتيوار رسالو ”آئين“ پڙهيم. ان ۾ ”نارائن شيام ڪو ڪيسي گولي مارون“ جي عنوان سان هڪ قرارداد پڙهيم (آئين، لاهور، ۱۴ آڪٽوبر ۱۹۶۶ع)، جنهن ۾ حڪومت اڳيان هٿ تنگيو ويو آهي ته تحقيقات ڪرائي وڃي. جنهن تي ۲۲ صحيحون آهن جن ۾ ۱۰ جڻا ته ليڪچرر حضرت آهن. آءٌ ته ان نتيجي تي بهتس ته اهي ڪوئيءَ ۾ بند ٿيل بلي جا آخري جهڻو آهن. اوهان جو خط به ساڻ دُک کڻي آيو آهي- ۽ گڏ ڪتابن جو ڍير، اُن منهنجي پلاند ۾ ڳل اُڇلايا. ۽ ها پيا ڳل..... منهنجي بدلي پنهنجي ڳوٺ ٿي ويئي آهي- پرينهن چارج ڇڏيندس.

اوهين سکر ويا. ”اياز“ جون خبرون ڏجو- ها! ضرور. ”جي ايم“ ته سائين جيئيم آهي. - ”بلي جا آخري جهڻو“ زخم ته ضرور ڪندا.

”سُهڻي“ وارن جي بيواجبيءَ لاءِ ڇا لکان ته جڏهن مون کين ڪافي عرصو ٿيو، خط لکيو هو، جو نه چڀيو؛ اهو هن مميني به ان ڪري نه چڀيو ويو، جو اهو خط ”اياز“ بلوچ جي حملي کي توڙيو بيٺو هو. مون ان ۾ پنهنجي پريور راءِ اوهان جي جائزي تي ڏني هئي. آئنده پرچي ۾ ضرور ڇپيندا.

ويچارا وڃن ڪيڏانهن، سندن ساڙ ۽ حسد سان پريل بندڙيءَ گُهيءَ جو به ته بچاءُ ڪن.

”روح رهاڻ“ کي سڌارڻ جي ڪوشش پيا ڪريو. مبارڪون. منهنجي ته ادبي ماءُ آهي.

والسلام، عبدالقادر جوڻيجو

سلام ربانيءَ ۽ پنهور ۽ ”طول العمره“ کي عرض آهن.

حيدرآباد، سنڌ

۲۱ آڪٽوبر ۱۹۶۶ع

عزيز مر عبدالقادر،

تنهنجو ۱۶ تاريخ جو لکيل خط مليو. پڙهي، احوال معلوم ڪري ڏاڍي خوشي ٿي. اميد ته هاڻي پتافي اسڪول مان چارج ڇڏي، جنهان جي اسڪول ۾ پهچي ويو هوندين.

ڪالمه شمشير کي ادبي بورڊ جي آفيس جي لان تي الوداعي پارٽي، سنڌي ادبي سنگت حيدرآباد طرفان، ڏني ويئي. ويهه پنجويهه اديب دوست موجود هئا. ڏاڍي چڱي شام گذري. رباني به چار ڏينهن ٿيا ته سڪر ويل آهي. اڃا ڪونه موٽيو آهي. اخبارون پڙهندو هوندين. هتي پهريائين ۲۵ يا ۳۰ اديبن ۽ پوءِ ۸۰ کن اديبن ۽ ٻين گڏجي اياز جي خلاف اٿاريل هنگامي جي مذمت ۾ بيان ڪڍيو، جن جو اختصار اخبار ”عبرت“ ۾ ڇپيو هو. مڙيو ئي معاملي کي همت سان منهن ڏيڻو آهي. ٻنهي بيانن تي طارق اشرف صحيح وجهڻ کان انڪار ڪيو. توکي شايد اها خبر ڪانهي ته ..... جي مادري زبان اردو آهي ۽ نه سنڌي. ادب جي دنيا ۾ اڳي به اهڙي قسم جو هڪڙو غير سنڌي حضرت، ..... جميعت الشعراي سنڌ جو پريزيڊنٽ بڻجي، سنڌي ادب جو چوڌري ٿي ويٺو هو. اڳتي هلي، جڏهن هن کي ان عهدي تان هٽايو ويو، ته ان ڏينهن کان وٺي ويندي هيلٽائين، سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي ادب تي ايترو ته ڦوڪيو گهمي، جو سواءِ ان تي پئڻن اچڻ جي ٻيو ڪم هو ڄاڻي ئي ڪونه. طارق اشرف جو به شايد اهو ئي حال ٿيڻ وارو ٿو ڏسجي. سنڌي ادب ۾ چوڌري ٿيڻ جو حرص ته هن کي به ..... جهڙو آهي. اڳتي ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي.

آڇ شام جو لاهور وڃي رهيو آهيان، جتان ۱۵ تاريخ واپس موٽڻو اٿم. ۲۹ تاريخ وري موٽي لاهور وڃڻ جو پروگرام آهي ۽ اُتي پوءِ ڏهاڪو کن ڏينهن رهڻو اٿم.

ٻيو سڀ خير آهي. سلام ميان يار محمد، طول العمره، ربانيءَ ۽ ٻين سڀني دوستن جا رسن.

تنهنجو محمد ابراهيم

حيدرآباد، سنڌ

۱ نومبر ۱۹۶۶ع

بياراءُ عبدالقادر،

تنهن ڏينهن صبح جو ملي ڪونه سگهياسون. مون کي آفيس ۾ پهچندي پهچندي دير ٿي ويئي. اميد ته تون خير سلامتيءَ سان شام جو ڳوٺ پهچي ويو هوندين، ۽ بيءَ هر طرح اوهان ڏينهن خيريت هوندي.

تنهنجو سرٽيفڪيٽ هن گڏ موڪليان ٿو. ڪالمه بورڊ وارن شام جو ڏٺو ۽ اڄ موڪلي رهيو آهيان. داخلا فارم ڀرڻ لاءِ توکي وري هيڏانهن اچڻو پوندو، يا اتان ويني ٿي ويٺي فارم ڀري هيڏانهن موڪلي ڇڏيندين ۽ ڪم ٿي ويندو؟ هي آءٌ انهيءَ ڪري ٿو چوان جو ۱۷ ۽ ۱۸ تاريخ جي. ايم. سيد جي ڳوٺ سن ۾ سنڌ ثقافتي ڪانفرنس وڏي ڌام ڌوم سان ٿي رهي آهي. بزم صوفيائي سنڌ جي هيءَ ڪانفرنس پنهنجي خاص اهميت واري ٿيندي. ان جي صدارت لاءِ اي. ڪي. بروهي صاحب کي دعوت ڏني اٿن. عين ممڪن آهي ته هو صاحب ئي ڪانفرنس جي صدارت ڪري. سو جيڪڏهن انهن ڏينهن ڌاري توکي هتي حيدرآباد ۾ داخلا فارم پرائڻ لاءِ اچڻو پوندو هجي، ته موقعي سارو هلي سن مان به ٿي اچي سگهجي ٿو. سن ڪوٽڙيءَ کان فقط ۵۰ ميل کن ريل جي سفر تي آهي. هن ثقافتي ڪانفرنس لاءِ جيڪي دعوتي ڪاغذ ۽ پروگرامن جا تفصيل ڇپجي رهيا آهن، اهي توڏانهن ڏينهن بن ۾ موڪليندس.

رباني لاهور ويل آهي، ۸ يا ۹ تاريخ اتان موٽندو. دوست بيا سڀ خوش آهن. ملڪ جا بدخواه پنهنجي ئي مٿ ۾ پيا ترڪن. اميد ته ڪجهه ڪين پلئ پونڊن. اياز سان ڪالمه شام جو ٽيليفون تي ڳالهايو هوم. بهاريءَ ۾ هو. سندس پٽ انيس نائين ڪلاس جي سپليمينٽريءَ ۾ فز پاس ٿيو آهي. هونئن بن ڪمن ۾ ڪري پيو هو. يار محمد ۽ طول العمره، ع. ق. شيخ ۽ بيا سنگت جا مائٽو سڀ مزي ۾ آهن. شمشير جي خلاف پڻ رشيد لاشاريءَ، ڌڻي بخش بلوچ جي ڪوڙي نالي ۾، اردوءَ ۾ هڪ واهيات ڪتابڙو گارين ۽ ڪوڙن ۽ خسيس الزامن سان ڀريل ڇپائي، چوريءَ جوريءَ، ڪراچيءَ ۾ ورهايو آهي. ۳۲ صفحن جو اهو ڪتابڙو پڙهي ئي هنن جي خسيسپڻي ۽ دلالت جي حد جي خبر پوي ٿي. جي اهو ڪتابڙو هٿ لڳم ته توڏانهن موڪلي ڏيندس.

”سهڻي“ جي اشاعت ۾ ڪجهه رولو پئجي ويو اٿن. جو ان لاءِ ڊڪليريشن ڪانه هين- سو سرڪار وٽان لکجي آيو اٿن ته ان جي اشاعت ٽيسين بند ڪن، جيستين باقاعده ڊڪليريشن وٺن. ان لاءِ هنن درخواست ڪئي آهي. ڏسجي ته ڪيتري عرصي ۾ ڪين ملي ٿي. ”روح رهاڻ“ ۽ ”بادل“ اميد ته ڏينهن ۾ ۾ نڪرندا. توکي ته اهي اتي ملندا رهن ٿا. سرٽيفڪيٽ جون ٻه تصديق ٿيل ڪاپيون موڪليان ٿو- داخلا فارم ڀرڻ لاءِ اصلوڪي ڪاپي نه پر تصديق ٿيل ڪاپي ڪم ايندي.

بيو سڀ خير والسلام

تنهنجو

محمد ابراهيم جويو

پيارا سائين!

اوهان جو قربن ڀريو خط ۽ ٽي سرٽيفڪيٽ مليا، لک لک ٿورا.

پيارا! هونئن ته زباني طور ڪئين پيا ڏاڙون هڻندا آهن ۽ فنڪار سان همدردي پيا جٽائيندا آهن، پر عملي طرح ڪنهن فنڪار سان ساٿ ڏيڻ سو ته وڃي ڪڏ به پوي، پر جي ماڻ ڪري وڃن.

”هائو ادا! فلاڻو فلاڻي جو ڇمڇو ٿي ويو آهي، پُڄ آهي، وغيره. هاڻ پلا وٽانئن ڪير پڇي ته پائي اها بيواجبي ڇو ٿا ڪريو.

”اياز واه واه، زنده آباد“ چيو ته هر ڪنهن ٿي، هرڪو ٿي منصور ٿيو، پر اياز جي عقل تي به پردا اچي ويا جو چئي وينو: ”منصور هزارين مان نه رڳو.“

هاڻ هن ادي اياز کان پڇو ته ”به“ چوي ها ”تي“ چوي ها، وڌ ۾ وڌ انگ وڌائي ها ته ”ڏهه“ پر هي ”هزارين“ ڪٿان آيو. هيئنر جڏهن مٿس الزام آيا تڏهن اهي هٿرادو منصور ڇا ٿا چون!

”ادا اسين ڪميونسٽ نه آهيون.“

”ادا اسين ڪو اياز جي هر ڳالهه سان اتفاق ڪنداسين ڇا؟“

”ڀائو، اياز ته ٻرن ۾ هٿ وجهندو، ته اسين ڪو وجهنداسين!“

ڏٺو منصورين کي!

منڙا، جيتريقدر منهنجي ڄاڻ جو تعلق آهي، ايتريقدر حيدرآباد مان اوهان ۽ ربانيءَ هن جو ساٿ ڏنو آهي، ۽ بنا ڪنهن ڏاڙ هڻڻ جي ۽ عملي طرح، آءٌ ڪو اڃا فنڪار ڪونه ٿيو آهيان، پيو ماکوڙا ماريان، پر مون سان هيڏيون ساريون مددون ۽ قرب ڪنهن ڪيا؟

سو پيارا، پڇاڙيءَ جو رهندو وڃي رڳو نالو، ڳائڻو، وڃائڻو. انسان جا عمل ته امر هوندا آهن.

آءٌ حيدرآباد اچڻ جي ڪوشش ڪندس پر ۱۵ نومبر کان اڳ. سن ته پڪ سان هلي ڪونه سگهندس. اچي ته هن کان اڳ وڃان ها، پر منهنجو بدليءَ سان ڳهار اڃا تائين نه پهتو آهي، ان جو الڳ سپليمينٽري ڀريو اٿس. شايد ان وچ ۾ آءٌ اوڏر سوڌر ڪري، ضرور پهچندس. رجسٽريشن ته ڪرائي ٿي.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

پيارا سائين!

عرض ته ڪافي وقت گذريو آهي، جو مون خط لکيو هو پر اوهان وٽان جواب ڪونه آيو آهي. شايد مصروفيتن جو بار آهي. اوهان واري ڳالهه ته ”ياري خطن وهيئي نه آهي“ - برابر نڪ آهي. پر تڏهن به تورين گهڻين ڏينهن ياد ته ڪندا ڪريو.

ابن حيات پنهر جا ڏنل ڪتاب پڙهي ڇڏيا اٿم. ان پاسي ايندس ته ڪٿيو ايندس.

مون جو اوهان کي يقين سان پئي چيو ته مون وارو خط ’سمڻيءَ‘ ۾ ڇپيو سو نيٺ نه ڇپيو ۽ اوهان واري ڳالهه پير ڪوڙي بيٺي. افساني لاءِ طارق جو خط آيو هو پر موڪليو نه اٿمانس. جڏهن قمر ۽ امر جا لکيل خط حميد نه ڇپيا تڏهن هنن ڪاوڙجي پنهنجون تخليقون ڏيڻ بند ڪري ڇڏيون - ته آءُ به ائين ڪري سگهان ٿو. پر ائين ڪونه ڪندس. خوش اخلاقي هٿان نه ڇڏبي. هڪ افسانو ”واتون، راتيون ۽ رول“ شمشير کي موڪليو اٿم. پڙهي راءِ ڏيندا.

سلام ابن حيات پنهر، غلام رباني ۽ طول العمره کي عرض آهن.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

جنهاڻ

پيارا سائين!

معاف ڪجو، جو خط ڏاڍي دير سان پيو لکان. سبب ته اهوئي ئي نظر اچيم ته جيڪي ڪتاب ادي پنوهر ڏنا هئڻ، انهن ۾ غرق آهيان. هونئن به جڏهن پڙهڻ تي ايندو آهيان تڏهن سڀ ڳالهيون اندر جي اونداهين ۾ ٻڏي وينديون آهن. چوڪرن جي پڙهائي، دوستن کي خط لکڻ، گهر لاءِ ڪاٺيون ڪرڻ، شام جو بکري ڪاهي اچڻ، ويندي بدن جي صفائيءَ تائين، وارَ وڌيل، ڪنڊريل ۽ اڻيا، ڪپڙا ميرا، چوڌاري ميارون ملنديون اٿن.

”هائو يار، هاڻي زال جي ڪچ مان نڪرين ئي ڪونه ٿو.“

”مڙس ويو هٿن مان“، ”گهر ٽڙو ٿي ويو آهي هاڻي“، وغيره وغيره. دل ئي دل ۾ جواب ڏيندو آهيان: ”زال ته الائي، باقي ڪتابن جي ڪچ ۾ ته هوندو آهيان.“ الائي ڪيترا پيرا اوهان ڏانهن خط لکڻ جو ارادو ڪيو هوندو، پر هٿ جهڙا پڳل، ذهن جهڙو پٿر.

شمشير ڪهاڻيءَ لاءِ به ڪيترو چيو هو. پر ويڇاري ڪهاڻي آهي ڪاٺيءَ ۾ بوسائي پيئي. الائي بند مان ڪڏهن نڪرندي!

اخبار به اڄڪلھ ڪانه ٿي مليمر. اڳئين اسڪول ۾ صرف اها سموليت هوندي هئي.

اسڪول ۾ چوڪرا چوندا آهن، ”سائين، سبق ته ٻڌو!“

”ها! بس هڪڙو صفحو.“

۽ پوءِ صفحن جا صفحا چٽيندو ويندو آهيان.

اهي حال آهن پيارا! مٿڪسم گورڪيءَ جي تنهائيءَ جو داستان پڙهي، مون تي پڻ اها لهر چڙهي آئي آهي.

اتان جو حال احوال ڏيندا، سن واريءَ ڪانفرنس جو، پنوهر جو، ربانيءَ جو، طول العمره جو، شوڪت جي نوڪريءَ جو.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

حيدرآباد، سنڌ

۱۱ جنوري ۱۹۶۷ع

پيارا پاءُ عبدالقادر،

نئين سال جي به مبارڪ هجيئي ۽ عيد جي به. تنهن کان پوءِ، توڏانهن خط لکڻ ۾ ايڏي سستي ٿي اٿم، اُن لاءِ معافي. تنهنجو هڪڙو، يا يلحاح نٿو ته، به خط ان وچ ۾ مليا اٿم - تنهنجا قُرب. هتي ڪجهه ڪمن ڪارين جي هڻ وٺ ۽ ڪجهه طبيعت جي سُستي - ڏينهن پٺيان ڏينهن وڃڻ گذرندا، ۽ پنهنجن جون ميارون ۽ پراون جا الرام ۽ چن ڀڳڻن مٿان ڀڳ ٿيندا. پر تون اميد نه اسان جي اوڻاين کي درگزر ڪندي، ۽ پنهنجا قرب قائم رکندي.

تر جو ڪهڙو حال آهي. تنهنجي طبيعت ڪيئن آهي، ۽ ڪهڙن خيالن ۾ آهين. تو وٽان به خط ته برابر آيا، پر هئا رڳو رسمي ۽ سٺ ٻن سٺن جا. آءٌ ته ائين چونڊس - ڇو ته تو وٽان ته آءٌ گهران تو پيرائڻا احوال ۽ پيرائڻيون ڳالهيون. شايد ڪوٽ ۾ ذميداري سبب واندڪائي گهٽ ٿي مليئي! پنهنجي پڙهائي - امتحان لاءِ توڙي عام علم جي حاصلات لاءِ - به الاڻي ڪري سگهين ٿو يا نه. منهنجو پنهنجو تجربو اصل اهو آهي ته پنهنجي ڳوٺ ۾ رهي ڪري، گهڻي قدر ماڻهو پنهنجو سمورو رنڊ رڳو روزمره جي سمين ٺلهين ڳالهين ۾ ئي صرف ڪرڻ ۾ پورو ٿو رهي. بهرحال صلاح هيءُ ئي ڏيئي سگهان ٿو ته ٻين ڳالهين سان گڏ پنهنجي لکڻ پڙهڻ جي ذاتي ذوق کي پوري ڪرڻ لاءِ به گهڙيون هر طرح پاسيريون ضرور ڪيون - نه ته ماڻهو ٿي ويندو ماڻهن جهڙو. ڪا علحدگي، ڪا خاص ڳالهه، ڪا انفراديت ڪانه رهندي، ۽ ائين ٿيڻ نه کپي.

تنهنجو هڪڙو افسانو "سمڻي" ۾ ڇپيو. تو وارو خط برابر، هُنن ڪونه ڇاپيو. هو پنهنجيءَ بات وارا آهن. رسالي جا صاحب آهن. ڪير ڪين چوي! ڪير سمجهائي!

مارچ ۾ "روح رهاڻ" جو جشن ٿي رهيو آهي. ان ۾ تون ضرور هتي اچج. "روح رهاڻ" لاءِ ڪونه ڪو افسانو موڪلي ڏي. سالنامي لاءِ پڻ ڪين ڪو افسانو موڪلج. حميد سنڌيءَ توکي ٽاڪيد ڪرڻ لاءِ خاص مُون کي چيو آهي.

هُنن همراهن تي هتي "نارائڻ شام" واري نظم متعلق "روح رهاڻ" طرفان بدناموسيءَ جا ڪيس داخل ٿيل آهن، ۽ مٿن ڪورٽ جي بي حرمتيءَ جي پڻ

درخواست داخل ٿيل آهي. سو هاڻي گهڻي قدر بنهه ڇڻ آهي. هاڻ ڪورٽ ۾ درخواست وڌي اٿن ته اهي کيس ٻڌڻ جوڳا نه نهرائي، انهن کي خارج ڪيو وڃي. اسان جي وڪيلن کي خاطري آهي ته ان ۾ هو ڪونه ڪٽندا. بهرحال ادب جي ميدان ۾ هاڻي انهيءَ قسم جي الزام تراشين ۽ گهٽ وڌ ڳالهين جي شايع ٿيڻ جي گنجائش گهٽجي ويئي اٿن. اسان جي باذوق ۽ باخبر اديبن کي گهرجي ته هو هاڻ بهتر کان بهتر افسانا لکن، شعر جوڙين ۽ ٻيءَ طرح تصنيف ۽ تاليف جو ڪم تيز ڪن، ته جيئن ميدان ۾ آيل مال جو ملهه ٿئي ۽ مقبول ٿيڻ جهڙيون شيون پنهنجي مقبوليت حاصل ڪن، جنهن جون اهي لائق ۽ حقدار هجن.

سيارو به ڏاڍو تڪو آيو آهي. آءٌ ته سياري ۾ بنهه هيٺو ٿي پوندو آهيان- صحت ۾ ته نه پر طبيعت ۾. تڏ کان پوءِ ڊڄندو آهيان، ۽ گهڻو وقت رڳو سيءَ کان پاڻ بچائيندي بچائيندي گذاري ڇڏيندو آهيان. جيئن چوندا آهن ته ”فلاڻو سيءَ جو بنهه ڪونهي“ - سو آءٌ به سيءَ جو بنهه ڪونه آهيان. سياري کان اونھاري کي وڌيڪ چاهيندو آهيان، ۽ سياري کان اونھاري ۾ وڌيڪ خوش رهندو آهيان. هينئر به پنهنجن جو وقت آهي، پر به سگڙيون ٻاراڻو، پنهي پاسن کان رکيو وينو آهيان. توکي خبر آهي ته شاه صاحب به رسالي ۾ عام ماڻهن لاءِ سيءَ کان بچاءُ جون دعائون گهريون آهن- گرميءَ يا اونھاري کان نه. غريبن ۽ اڻھوند وارن لاءِ ته سيارو جنسي عذاب آهي. انگ اگھاڙا، پيٽ بکيا، مٿان سيءُ- الامان والحفيظ!

اسان جي يار جمال رند جو مامو، ميان غلام عباس رند، جنهن کيس پاليو، نپايو، پڙهايو ۽ پڙايو، سو ويهارو ڏينهن ٿيندا ته حيدرآباد کان موٽر ۾ پنهنجي ڳوٺ ڏانهن ويندي، انڪسидент جو شڪار ٿي ويو. ڏاڍو ماڻهو باهمت، بافضيلت، يار ويس هو. جمال ويچاري کي ڏاڍو صدمو رسيو. هفتو ڪن ٿيو ته حميد، سليم حواجا، طولعمره ۽ آءٌ سندس ڳوٺ وڪر ڪرڻ وٽس ويا هئاسون. سندس ڳوٺ سانگهڙ ضلعي ۾ جمول جي ڀرسان آهي. تون به همدرديءَ جا به اکر اسان جي يار جمال ڏانهن لکي موڪلج. سندس ائڊريس هيءُ آهي: جمال رند، اسسٽنٽ ماسٽر، پبلڪ اسڪول، لطيف آباد، حيدرآباد، سنڌ. هو ڳوٺاڻ ۱۶ تاريخ، يعني عيد کان پوءِ، موٽي هتي ايندو.

اياز، رباني، جمال ابڙو ۽ تنوير ڊسمبر مهيني جي پوئين هفتي ۾ لاڙ گهمڻ ويا هئا، ۽ سمنڊ جي ڪناري وارا ڳوٺ ۽ سنڌو درياءَ جي ڇوڙ وارا گهاٽ ۽ گهارا ۽ ويرالڙ (وير = tide + آلڙ = Ebb) وارو ملڪ، ويندي ڪيٽي بندر تائين، ڏسي

آيا. هتي حيدرآباد ۾ به اياز چار پنج ڏينهن اچي رهيو هو. ڏاڍيون پنهنجي هن منڙي يار سان ڪچهريون ۽ محفلون ٿيون. ٿر تي ڏاڍو سٺو ۽ ڏاڍو گهڻو شعر جوڙيو اٿس.

ارادو آهي ته اهو سمورو شعر ”روح رهاڻ“ جي آئنده پرچي ۾ چاپجي- اٽڪل چاليهارو صفحا رسالي جا والاريندو. جڏهن ڇپجي تڏهن ضرور دل لائي پڙهج- پڙهن ۽ پيار ڪرڻ جهڙي شيء آهي.

هتي اسان هڪ سنگيت پريمين جو ڪلب (Music Lovers' Club) ٺاهيو آهي. آءُ ان جو جنرل سيڪريٽري آهيان. ان جون ٻه محفلون ڪري چڪا آهيون- ادبي بورڊ جي آفيس جي وچين هال ۾. رات جو ٽين بجي تائين ٻئي پيرا راڳ هليو. هڪ ڀيري ماتليءَ جو موسو ڳائڻو ۽ سندس ساٿي گهرايا هئاسون، ۽ ٻيو ڀيرو به ماتليءَ جو رئيس ڪريم بخش نظاماڻي ۽ سندس ٻيا راڳي ۽ ڳائڻا دوست ۽ ساٿي آيا هئا. ”روح رهاڻ“ جي جشن تي ارادو آهي ته هڪڙي ٽولي ٿر جي لوڪ رس وارن ڳائڻن ۽ فنڪارن جي گهرايون. هونئن به جو آءُ ۽ ٻيا دوست ايڏانهن ٿر ۾ آيا هئاسون، ۽ سلام ڪوٽ ۽ ٿر جي راڳين جو لوڪ سنگيت ۽ لوڪ ناچ ڏٺو هئوسون، سو دل ۾ ڏاڍو ذوق آهي ته اتان جي مشهور فنڪارن ۽ هنرمندن کي هتي حيدرآباد ۾ آڻجي. تون ان معاملي ۾ ڪهڙي ٿو صلاح ڏين، ۽ ڪهڙي مدد ڪري سگهندين. مهرباني ڪري ٿر لکي موڪلج.

سنڌي اديبن جي ڪو آپريٽو سوسائٽي لميٽيد (Sindhi Writers' Cooperative Society Ltd.) ٺاهي اٿئون. ڊسمبر جي آخري هفتي ۾ اياز ۽ ٻيا يار هتي هئا. سو ميٽنگ ڪري سوسائٽيءَ جي ٺاهڻ جو فيصلو ڪيوسون. بيگم جنا پريزيڊنٽ، آءُ وائيس پريزيڊنٽ، رباني جنرل سيڪريٽري، جمال رند خزانچي ۽ اياز، ع. ق. شيخ، علي احمد بروهي، تنوير عباسي ۽ هڪ ان جي ڪاروباري ڪميٽيءَ جا ميمبر ٿيا آهن. هر اهو اديب جيڪو هڪڙو حصو هڪ سؤ روپي جو خريد ڪندو، يا پنهنجو ڪو ڪتاب سوسائٽيءَ کي ڇپجڻ لاءِ ڏيندو، اهو ان جو ميمبر ٿي ٿو سگهي- بشرطيڪ ڪاروباري ڪاميٽي هن کي ميمبر ڪري قبولي، يا سندس ڪتاب کي شايع ٿيڻ لائق سمجهي، هن کي سوسائٽيءَ جو ميمبر بنائي. هن سوسائٽيءَ جي ڪم ڪار ۽ ڪار گذاريءَ کان مان توکي وقت بوقت واقف ڪندو رهندس.

ارادو آهي ته هڪ سماهي رسالو ”بيجل“ نالي ڪڍجي. اسان جي يار

سراج هن ڪم ۾ هٿ وڌو آهي. ڊڪليريشن لاءِ درخواست سندس پيءُ عبدالحق
”عظيم“ ڪري ڇڏي آهي. اميد آهي ته آئنده ڇهن مهينن کن ۾ هيءُ رسالو شايع
ٿي ويندو.

”بزم صوفياءِ سنڌ“ جي ڇهين ڪانفرنسن جو احوال ۽ انهن ۾ پڙهيل
خطبا ۽ بزم جو آئين الڳ ڪتابي صورت ۾ ڇاپايو ويو آهي. بائيندنگ ۾ آهي.
هفتي کن ۾ توڏانهن ان جي ڪاپي موڪليندس. ڏس ته توکي ڪيتريون ڳالهيون
ٻڌايون اٿم. ڪي پريور احوال پنهنجا ۽ پنهنجن يارن جا ۽ ٿر جي ماڻهن جا لکي
موڪل ته تنهنجا قرب.

پيو سڀ خير، سلام سڀني سائين ۽ سنگتين جا توکي رسن.

تنهنجو

محمد ابراهيم جويو

× × ×

۱۰ فيبروري ۱۹۶۷ع

بيارا سائين،

ڪجهه وقت وڃايو خط پيو لکان. اها نه هئڻ برابر دير معاف ڪرڻ جوڳي

آهي. ائين نه؟

ها ته! اڃا سج اوندھ جا پردا ڪونه ڦاڙيا هئا، اوندھ جي سنوسٽ تهن هيٺان، بلب اڃا سجاڳ هئا. ٽريننگ ڪاليج جي پارڪ جي ڪنارن مٿان سڄي رات اکيون ڦاڙي پھرو ڏيندڙ بلب ننڊاڻڪن جھوٽن ۾ ٻڏا پيا هئا. سندن، وٽن مان چڻندڙ روشني، هوا جا ڌڪا جملي، ڪنھن عرب نچئيءَ وانگر ٽڙڪي رهي هئي. روشن ڪنھجي جي رنگ جھڙيون رانون ٽڙڪي رھيون هيون. پارڪ ۾ بيٺل ٻوٽن سوز ۾ اچي ڪنھن پيڙيل انسان وانگر ٿڌا ساھ ڇڏي خوشبوءِ پئي پکيڙي. ناچُ ازل کان هليو اچي. روشنين جو ٽڙڪي ٽڪجڻ، اونداهين جو بي موت رقص-زندگيءَ تي ڪارا پاڇولا لھندا جڙھندا وڌندا وڃن. پڇاڙي ته لائني ڪيئن ٿئي؟ شاعرن جا خواب ٿيڙ ڪائيندا خواب ٿيندا وڃن.

۽ صبح جي هوا سڄي رات رڙي رڙي، هاڻ اوباسيون ڏيندي، ننڊاڻا ٿيڙ ڪائيندي، وٽن ۽ ٻوٽن سان ٽڪرون کائڻ لڳي هئي، جيڪي زندگيءَ جو ناچ ڏسي، پاڻ تي ماڪ جا تمھ جڙهيل محسوس ڪري، مات ۾ ٻڏا پيا هئا.

مٿي آسمان جي ڪارين وسعتن ۾ تارن ٿييون پئي کاڌيون- ٻڏيو وري پئي نڪتا. ٻانگن جا آواز شهر مٿان ترڻ لڳا هئا- وو پري کان رکشا گھرڙاٽ ڪندي مٽيو ٿي ويئي. - آرس جو ستيل بدن کتي گيت کان ٻاهر پرو ٿيس. سامهون ظاهر ٿيندڙ پٺن روشنين اڳيان هٿ ڪيم. ”بس استاپ“.

رڪشا تلڪ جاڙهيءَ تان ترڪڻ لڳي ۽ وڏي وڻ هيٺان اچي مٽي. اهو وڏو وڻ شايد سالن جو اتي کٽل آهي؛ فقيرن جو پناهه گاهه. هر سال انهيءَ ايراضيءَ مان به ٽي بکيا فقير ڪٽڪ وانگر اُڀر ڪائيندا آهن ۽ سياري جي ڪنھن رڙيون ڪندڙ رات ۾ سڀ منزلون ٽپي، ڪچا پڪا ڏاڳا چئي، ڪونجن وانگر پنهنجي انهيءَ اصلي ديس ڏانهن اڏامي ويندا آهن، جتان هو ايندا آهن. پويان پنهنجو جن به نٿا ڇڏين. يا جن به رڳي وڏن ماڻهن ۽ سيدن جا ٿيندا آهن. هتي ته ڪنھن کي به ڏينارو ڪونه ٿو ٿئي. ڪنھن به فقير جو ڪو جن اُلا ڪٿي ڪنھن کي گلي مان جملي نٿو چئي ته. ”ياد رکو! اسين انهن فقيرن جا جن آهيون، جن کي اوهان پنهنجن پيرن هيٺان

چچري چچري ماريو، يا....“ پر پيارا اتي ته سرد هوانون آهن، جي صبح تائين پيون رنڊيون آهن. پن آهن، جي هڪٻئي سان مٿو پيا ٽڪرائيندا، پڇاڙيءَ جو ڀر هوندو آهي، جو آسمان جي ڳلن تي سرخ ريڪائون ڏسي، مطمئن ٿي ويندو آهي ته سج اُڀرندو، پر هت ته ڪئين لهي چڙهي ويا آهن.... اوسيئڙو، ڪائنات کان ڊگهو اوسيئڙو.

رڪشا مان لهي بيٺس. بس آئي. بس ۾ اچي ويٺس، ٻاهر ڪلينر ”ڊگهڙي... ڊگهڙي... اچو! اچو!“ شايد اونداهين کي سڌ پئي ڪيائين. اونداهيون ته اڳيئي ڪوڙ آهن، مون سوچيو.

پر بس چالو ٿي چڪي هئي، آهستي آهستي پنهنجا گهرڙاٽ حيدرآباد جي گهٽين ۾ پوريندي رواني ٿي ويئي. حيدرآباد جا جهرمر جهرمر ڳلن وانگر جرڪندڙ بلب پوئتي رهجي ويا. رات سڙندي ويئي. آسمان جي ڳلن تي لالائي جرڪڻ لڳي. روڊ جي ٻنهي پاسن بيسل ساون فصلن تان رات جي ڪارٺ لهڻ شروع ٿي ويئي هئي. تنڊو محمد خان، ماتلي، تنڊو غلام علي. سج سٺل اکين لاءِ تازگي ڪئي آيو. دنبالو، ماضي، گل، يادون- دل نيورڙوڻ لڳي.

ڊائل جي چاٽيءَ رهندڙ ڪانٽا ۹ جي انگ تي اچي ڪنا ٿيا. بس به اچي ڊگهڙيءَ نڪاءُ ڪيو. ماحول تي اڃا آلاڻ ۽ ٽڙاڻ جا تمڙ جهيل هئا. جهڙي ويندڙ لاريءَ جي گهرڙ ڳهرڙ پئي پئي. ڏي ٽپ لاريءَ ۾. ڊگهڙي ڏسي، مون کي وارث جي ڪا ”تندرست هير“ ياد اچي ويئي. ”چڏ ميان انهن يادن کي، دُعا گهر ته پٽائيءَ جي بيمار ماريءَ وٽ پهچين“.

لاري ڏوڙ اُڏائيندي، ڏونڌائيندي، جهڙي اچي پهتي. جهڙي کان اڳتي پوءِ ٻيو مڙيئي خير هو. ڏنل وائيل بهراڙيون هيون، جتي نوڪري به ڪمائي هيم. ۲۲ ميل ڊگهو رستو سو هو، آءٌ هوس، پنڌ هو، ٿيلهو هو، ٻنپهرن جون واکا ڪندڙ ويرانيون هيون، رستي جي ڏوڙ هئي، ڪاڙهي ۾ جلندڙ فصل هئا، چورن هئا، پونگيون هيون، ۽ آئون.... سج جا ٽڙا ڪرڻا آسمان تي چلڪڻ لڳا هئا. پگهر ۾ شمر، ڏوڙيو اچي ڳوٺ ڪيم،

”سلاماليڪم!“ ”ماليڪم سلام!“

موت جي اوسيئڙي ۾،

عبدالقادر جوڻيجو

يوسٽ آفيس فضل پيپرو، ڳوٺ جنهاڻ.

پيارا سائين!

ڪافي وقت گذري ويو آهي، جو مون به خط لکيا هئا، پوءِ آءٌ به مات ٿي ويس. اوهان به خط نه موڪليو. تازو هينئر 'فنگار' افسانو اوهان ڏانهن موڪليو هئس. اُن ۾ به خط ان ڪري نه وڌم ته جيئن اوهان خط لکي مون کان پڇو ته ان افساني جو ڇا ڪيو وڃي. ظاهر هو ته پوءِ ٻين ڳالهين کان پڻ واقف ڪريو ها. پر اوهان جو ڪوبه خط اڃا تائين نه پهتو آهي، الائي ڇو؟

اوهان جا حال الائي ڪهڙا آهن؟ اوهان جو وقت ڪيئن پيو گذري؟ يار دوست، سنگت ساٿ، الائي ڪيئن آهن؟ سچ پچو ته آءٌ ڏاڍو اڻاڻڪو آهيان. سڀ يار دوست ياد پيا اچن. اميد ته سگهو چڪر ڪڍندس.

اسان وٽ مينهن پوڻ سببان ٿر ۾ گاهه جام ته مال ۾ ڪير جام آهي، جارين ۾ پيرون جام آهن، ڳاڱيلون به جام آهن. بُڪ به ڪجهه نه ڪجهه ٿري تارو ڪيو آهي. انسان جي سنڌي زندگي آهي، جا ڏُڪار سُڪار جا بار کڻيو پيئي ڳهي ۽ هلي. زمين پري ڇو پئي، جي سائي ڇو هجي، پر زندگي آهي ئي نڪ جي ڏاڍي. پيرون ۽ ڳاڱيلون کانئس هجنو ته اچو. ٿر جي ٻوٽن جو سڳند ڀريو واس وٺو هجيو ته به هلي اچو. پر سائين اوهين ڪٿي تا اچو، ڏاڍا ماڻهو آهيو، مَن ڪا مَن ۾ چڱي پئيو. خط ئي نٿا لکو.

رباني ۽ پليجو ڪهڙن حالتن ۾ آهن؟ پنهر ۽ شوڪت ڇا پيا ڪن؟ 'اياز' سکر ۾ زور وٺيو آهي. يا..... پاڻ وارو "بيجل" ڪڏهن ٿو نڪري؟

جي ايم سائين، وارين تقريرن جو مجموعو به نه موڪليو. ڪيتريون ميارون ڏيان! ميار مٿان ميار، اوهان پاري مڙس تي ڏيندي ڦڪت به پئي ٿئي.

منهنجو قلم به ستو پيو نندون ڪري. اڪيون پٽيو وريو يڪي، گهر ۾ پيو وڃي. ٻيو ته نهيو پر خط ئي موچارو نٿو لکجي. رڳو قلم سان نه پر مون سان به اهو ويل آهي، سُنست جسم، سُنست ذهن، جن ته ڪُلهن تي سڄي ڳوٺ کي کڻيو پيو تڙان ۽ هَلان. الائي ڇو هر ڪا شيءِ ڳري ٿي لڳيم، قلم ئي هت مان ڪريو ٿو پئيم.

تازو هتي هڪ ميگهواڙن جو لڏو آيو آهي، جنهن ۾ هڪ مست چوڪرو به آهي جيڪو هيلٽائين ڪهن به اسڪول ۾ نه پڙهيو آهي. هڪ ڏينهن اسڪول ويو، ٻئي ڏينهن نه ويو، ڇي "ماسٽر رُعب ٿو ڪري." هن وقت سنڌي ۽ اردو رواني

سان پڙهيو ٿو وڃي. اخبارن ۽ ڪتابن جو پنهنجن اندڙو شوقين آهي. مون سان دوستي ٿي ويئي اٿس. هيڏي نديڙيءَ عمر ۾ به وٽس پنهنجا آدرش ۽ اصول آهن. قدرتي ذهين چوڪرو آهي. هڪ ڀيرو چوڪرن وٽان پٽيءَ تي پڙهي ويو ۽ بس. ٻيو ته نيمو پر ٿر جتي اردوءَ جو لفظ به نٿو ڳالهايو وڃي، اُتي رهي ڪري به هيءَ ننڍڙو بالڪ اردوءَ جو باقاعدي ڄاڻو آهي. انگريزيءَ جا اکر به جوڙيو ۽ پڙهيو وڃي. البت معنيٰ ۾ ڏکيائي پئي ٿئيس. بهرحال مون لاءِ حيرت جو سامان آهي. تازو مون ستن پائڻ جو چيومانس ته چيائين ته ”جيستائين ساڍا چار سيراخبارون نه وٺي ڏيدين تيستائين نه پائيندس“ دنيا گهمڻ جو شوق انتها تي پهتل اٿس. پنهنجي جسم جي صفائيءَ ڏانهن قطعي ڌيان نٿو ڏئي. بس مون وٽان ڪنيل ڪتاب ۽ رستن تان چونڊيل اخبارون هونديون آهن ۽ پاڻ هوندو آهي. سندس وڏي ۽ بالغ پيڻ پڻ ائين آهي، جا ويڄاري البت ٽنڊي آهي. بهرحال آهن ٻيئي املهه ماڻڪ. چوڪر جو نالو ”ڪاٿائو“ آهي.

وڌيڪ حال احوال ڏيندا.

عبدالقادر جوڻيجو

سلام طول العمره، استاد ع. ق. شيخ، ربانيءَ، پنوهر ۽ شوڪت کي چوندا.

جنمان

۱۹ فيبروري ۱۹۶۷ع

پيارا سائين،

هڪ خط اڳ به لکيو هوم جو اُميد ته مليو هوندو ۽ ٻيو خط اوهان جي خط پمچن کان اڳ م صرف هڪڙيءَ خوشيءَ ۾ پيو لکان. اها هيءَ آهي ته هڪڙو افسانو لکيو اٿم. سَرو اٿس ”فنڪار“. اڃا فيئر ڪونه ڪيو اٿمانس. اُميد ته هفتي اندر فيئر ڪري اوهان ڏانهن موڪلي ڏيندس. منهنجو هيءُ ”فنڪار“ سنڌ جو عام فنڪار آهي. يعني نچڻو ۽ ڳائڻو، ڇو ته.... وڌيڪ افساني ۾ پڙهجو.

هن پاسي حالتون مڙيئي ٽپڻ ۾ آيون آهن. راشن ڪارڊ تي آمريڪي ڪٽڪ ملي پيئي. ۱۸ روپيا في مڻ حساب سان. پر ماڻهن وٽ پئسا ڪٿان اچن. هتي پئسن جو ذريعو آهي مال مان پيدا ٿيندڙ گيهه، ڏيريون ڳئون ڌڙڙن ۾ پييون ڪرن، گاهه کان سواءِ اهي حال آهن. تازو منهنجي ڳئون به هڪڙي ڌڙڙ ۾ ڪري هئي پر بچائي ويوسانس. مٿي (تعلقي چاچري ۽ ننگريارڪر) ته لائي ڪهڙا حال آهن. قافلا اسان وٽان مٽڻ شروع ٿيا آهن. ماڻهو پويان ماڻهو لڳو پيو آهي- اُٺ، گڏهه ۽ مال. پر سوچيان ٿو ته ڏاڍيءَ ۾ مال ڇاتي ڀرندو. ماڻهو ته لاڙا ڪريو پيا وقت گذاريندا. هن وقت ڳئون سستي آهي. ۱۰۰، ۱۵۰ ۾ پييون وڪامن- مٽيءَ جي مُلمه ۾. بڪريون مهانگيون آهن، ڇو ته بڪريءَ لاءِ ڀلي ست ڏڪار پئي وڃن، ٿوهر، ڪنڀت، اڪ ڪايو پييون پورائو ڪن. هاڻ ته جارين ٻور جهليو آهي. پيرون کائڻا هجنو ته هليا اچو. ٽالهيءَ ۾ پُٺائي پيرون ته هر ڪو ٿو کائي. پر جارين ۾ لڙڪي، هٿ سان پيرون پئي، کائڻ ۾ مڙائي پيا آهن.

اوهان جي حيدرآباد ڪيئن آهي؟ يار دوست ڪهڙن حالتن ۾ آهن! حميد جشن لاءِ ڇا پيو ڪري؟ طول العمره نيڪ آهي؟ ڀنور ۽ رباني ڪهڙن حالتن ۾ آهن؟ اوهان جو وقت ڪيئن پيو گذري. رائٽرس ڪوآپريٽو سوسائٽي ۽ ميوزڪ ٽورس ڪلب ڪهڙن حالتن ۾ آهن. انهن جا نالا نج سنڌيءَ ۾ ڇو نٿا رکو.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

تازو قلم- ڪهاڻيءَ ”فنڪار“ سان گڏ پنج ننڍڙيون ڪهاڻيون ”روح رهاڻ“ جي سالنامي نمبر لاءِ موڪليندس. ڀلا ”واتون، راتيون، ۽ رول“ ڪيئن لڳي؟

حيدرآباد سنڌ

۲۲ فيبروري ۱۹۶۷ع

بيارا پاءُ عبدالقادر،

تنهنجو ڏهين تاريخ جو لکيل خط تنهن ڏينهن ۱۸ تاريخ، لفافي کان سواءِ، انين کليل صورت ۾، مليو اٿم. اڳتي تون مون ڏانهن جيڪو خط لکين، اهو ادبي بورڊ جي انڊريس تي نه پر هن هيٺ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي انڊريس ڏيان ٿو، ان تي موڪليندو ڪج.

تنهنجو افسانو ”واتون، راتيون ۽ رول“ رسالي ”نئين زندگي“ ۾ پڙهيم. ڏاڍو وڻيو. خوشيءَ جي ڳالهه آهي، جو اسان جو سنڌي ادب اڄ ايڏيون وڏيون برانگهون پريندو اڳتي وڌي رهيو آهي. اسان جا ڀاڳ آهن، جو اسان جي ٻولي ايڏي سجاڳ آهي. سچ پچ ته سنڌي ٻوليءَ ۾ ادب جا لکندڙ ۽ پڙهندڙ اڄ هڪ عظيم جهاد ۾ مصروف آهن. اهو جهاد آهي پنهنجي قومي بچاءَ ۽ آئيندي جي سلامتيءَ ۽ ترقيءَ جي ضمانت جو جهاد. اسان وٽ ترار ڪانهي، پر قلم ترار کان طاقتور آهي ۽ زبان قلم کان به طاقتور آهي. پنهنجي زبان ۽ قلم کي سڳهو جمليسين ۽ انهن کي پري پري ڪم آندوسون، ته پاڻ کي لوڏو ڪونهي. شال اسان جا اهي هٿيار محفوظ رهن. اهي اوهان جهڙن اٿڪن ۽ اثموت جوانن وٽ امانت آهن، جيڪي ادب جي ميدان جا شمسوار آهيو. اسين اوهان جا ڪرتب ڏسنداسون ۽ اوهان کي دعائون ڏينداسون. شال اوهان جي زبان ۽ اوهان جا قلم هميشه اُجهل ۽ تيز رهن، ته جيئن ڪوڙ ۽ فيڊ جي زنجيرن کي هميشه ڪٽيندا رهو. هتي ٻيو مڙيوئي خير آهي. جهڙو خير اڄڪلهه جي حالتن ۾ ٿيڻو آهي، ۽ جنهن کان بچڻ جي بي ڪا واه به ڪانهي! ويٺي ويچارڻ وسري، خوشي ۽ خريدا ڪاوڙ آهي، جا پيئي ڪجهه تڳائي. نه ته ٿڌي برف تي وڃڻ ۾ دير ٿي ڪانهي- خاص طرح جڏهن رهڻو ئي ”برف گهر“ ۾ پوي ٿو. سڄي ڳالهه ني ڪولڊ اسٽوريج ۾ آهي. ڪاوڙ ڪا وڌي ۽ ماڻهو تپي تپي باهه ٿين ۽ ڪو ملڪ ۾ ساهه پوي. باقي ته ڇپ چيات مٿن جي دڙي واريءَ ۾ وڻجي ويا آهيون، پر، آهي اها سڄي ڳالهه ٻاهران اٿين. ڪڙهي ڪڙهي نيٺ ته ڪٿان ڦاٽندي. اياز جي ڳالهه وانگر. درياءُ جو بند ٽٽو ته رڳو ان ۾ روڻ ڪانه پوندي، پر سڄي جو سڄو لڙهندو. ڏسجي ته ڪڏهن ٿو اهو سيلاب اُٿي- جو ٻوڙيندو ۽ ريڄ به ڪندو.

تماهي ”بيجل“ لڳ ڀڳ تيارين جي منزل تي اچي پهتو آهي. مارچ جي اوائل ۾ مواد پريس ۾ موڪلڻ جو ارادو آهي، دوستن جو.

”سمڻي“ رسالو به نڪتو آهي، ۽ اميد ته توکي مليو هوندو. هن پرچي ۾ همراهن جي روش ۽ رخ ڏاڍا چڱا ٿا لڳن، پر ٻڌو اٿم ته ”روح رهاڻ“ جي سراج واري مضمون تي ڏاڍا ڪاوڙيا آهن، ۽ ان لاءِ هو ڪو آئينده پرچي ۾ جوابي قدم کڻندا. ڏسجي ته ڪهڙو ٿا ڪئن. شروعات به پاڻ ڪئي اٿن- سو هاڻ ڳالهه کي ختم به پاڻ ڪن ته هوند ختم ٿي وڃي. سراج جي مضمون جو جواب پليجو به لکي پيو، جو خود ”روح رهاڻ“ ۾ ڇپيو. منهنجي خيال ۾ اهو جواب ۽ وري ”روح رهاڻ“ ۾ ڇپجي، ان مان خود ”سمڻي“ وارن کي به اطمينان ٿي وڃڻ گهرجي، ڪي دوست انهيءَ انداز ۾ سوچي ۽ ڪوشش ڪري رهيا آهن- ته ڇاڪاڻ ”سمڻي“ وارن هن نازي پرچي ۾ ڏاڍو چڱو رويو ورتو آهي، تنهنڪري ترقي پسند ادب جي دعويدارن ۾ وڌيڪ بدمزگي نه رهي ته چڱو. ائين به ٿي سگهي ٿو ته خود ”سمڻي“ ۾ به ڪو باهمي اعتماد وارو اديب جواب طور يا وضاحت طور ڪجهه لکي، ٻنهي ڌرين لاءِ به چار لفظ سمجهائيءَ ۾، خير خواهيءَ جا پيش ڪري، ڳالهه کي ختم ڪرائي، ته بهتر ٿي پوي. صحتمند اختلاف صحتمند انداز ۾ هلاجن ۽ هلندا رهن، ته ان ۾ پاڻ فائدو آهي، پر هي ذاتيات کي وچ ۾ آڻي هڪٻئي تي خواههخواه جو گند اڇلائڻ پنهنجي گڏيل مفاد ۽ مقصد کي نقصان وجهڻو آهي، ۽ اُن مان ڪنهن کي ڪو فائدو ڪونهي.

ايڏانهن ماريءَ جو ميلو لڳرائي رهيا آهن. قحط جي صورتحال سبب شايد ميلو لڳي نه سگهي. بهرحال جيڪڏهن ميلو لڳي رهيو هجي ۽ تنهنجي صلاح هجي ته انهيءَ ميلي ۾ اچي شريڪ ٿجي. مون کي شوق رڳو هيءُ آهي ته ان موقعي تي ٿر جي چڱن چڱن سگهڙن، شاعرن ۽ اديبن ۽ فنڪارن سان ملاقات جو موقعو ملي سگهندو. سو ان متعلق پڇاڳاچا ڪري، توت حال احوال لکي موڪلج ته ان موجب پروگرام ٺاهي سگهجي.

اڄ تنهنجو پيو خط به مليو اٿم. ڪهاڻي ”فنڪار“ ملي ته پڙهجي! تنهنجون اڳيون پنج ڇهه ننڍيون ڪهاڻيون، جيڪي تو ڇيو هو ته اشفاق جي ائڊريس تي ”روح رهاڻ“ لاءِ تو موڪليون هيون، سي به حميد سنڌيءَ کي ملي چڪيون آهن. خبر نه آهي ته اهي ئي وري موڪلڻ لاءِ تو لکيو آهي، يا مرڳو ئي ڪي ٻيون لکيون اٿئي! بهرحال تو وٽان جو ڪجهه به لکجي ايندو، اهو دل سان پڙهيو، ۽ اميد ته اها

وٿڻ جهڙي شيءِ هوندي.

رائيٽرس ڪوآپريٽو سوسائٽيءَ جا ڪاغذ اڃا رجسٽر ٿيڻ لاءِ ڪونه موڪليا اٿئون. تڙت موڪليا. ميوزڪ لورس ڪلب جون به ميٽنگون پيا ڪريون. ڏسجي ته ڪم ڪهڙي رخ سان شروع ٿئي ٿو ۽ ڪيئن ٿو اڳتي وڌي. انهن جا پنج سنڌي نالا توکي ڪي سڃاڻي اچن ته لکي موڪلج. اسان هتي به انهيءَ ڪوشش ۾ آهيون ته ڪي چڱا نالا پنج پنهنجا خيال ۾ اچن ته ڏاڍو سنو. ۽ اُهي ئي ڪم آڻجن.

ڏڪر جي ڳالهه جا تو لکي آهي، ڏاڍي دل ڪي ڏکوني ٿي. پر منهنجا مٺا پاءُ، تو تلڪ چاڙهيءَ تي ايندي ويندي ڏڪر توڙي سکر ۾ پنهنجا انسان پاءُ ڪونه بيمار ۽ بڪيا، ڪڏهن لڳندي، ڪڏهن ڦٽڪندي، ڪڏهن ماڻ ۾ مردن جا مردا بيٺا، ويٺا يا ڪريا ڪونه ڏنا آهن! ڏڪر وڏي بلا آهي. پر جيڪي ڏڪر آڻين ٿا، دراصل بلائون اُڏ آهن. ڏڪر ويندو ۽ ضرور ويندو ۽ هميشه لاءِ ويندو پر پهريائين ڏڪاريا وڃن. شرط اهو ئي آهي ته ’ڏڪاريا ڏيهه مان شل موڙي سڀ مرن!‘

اسان جا دوست خوش آهن، پنهنجي پنهنجي ڪم ۾ لڳا رهن ٿا. پاءُ يار محمد ڏانهن قرب پريا ڪڏهن ڪڏهن ڪي به لفظ لکي موڪليندين ته ڏاڍو چڱو.

سلام سڀني دوستن جا توکي رسن. هاڻي منهنجي انٽريس ٻُڌ!

ويست پاڪستان ٽيڪسٽ بڪ بورڊ،

۴۱-۵۳۲، ڪنٽونمينٽ،

حيدرآباد، سنڌ

تنهنجو محمد ابراهيم جويو

جنھاڻ

۷ بچہ شام

۲ مارچ ۱۹۶۷ع

پيارا سائين!

اوهان کي هڪ خط اڳ ۾ لکيو هوم، جو اُميد ته ضرور مليو هوندو. خطُ
تڪڙ ۾ لکيل هو. الهنديون هوائون پتڪڙ لڳيون آهن. ويچارو سيارو ته پير ڏاهي
ويو. هاڻي ته اسين آهيون ۽ سنڌ جو ويران بهار، جنهن ڪنهن رن زال وانگر پنهنجا
اڻيا وار پکيڙي ڇڏيا آهن. اُتاهين مان تَتَل قافلن هاڻ ڪنڊون ورتيون آهن. مهيني
اڌ کان پوءِ انهن قافلن جا پاتي سونين ڪڻڪن مٿان ڳجهن وانگر تَتِي پوندا.
ڪڻڪن جا ڌڻي وڏيرا، رئيس ۽ چوڌري هينئر خوش آهن، جو کين Labour
سسٽو ۽ گهڻو مليو، ڇو ته ٿر ۾ ڌڪار پيا آهن. هيءُ ٿيلو لاڳيتو ڌڪار آهي.
ماڻهو ويچارا شڪايت ڪندي بادشاهت جو تاج وقت جي مٿي تي رکندا آهن، پر
اهو نٿو سڃمهن ته وقت جا به ڪي بادشاهه آهن، جن جي حڪومت وقت تي هلندي
آهي، سِڪا، نوٽ، ڪاغذ. الا! ويچارو انسان ڪاغذ جو غلام. ڪيڏي نه زهر
پريل ڪاري حقيقت آهي. دنيا جي گذري ويل ويڙهيل صدين ۾ وقت ته ڪنهن تي به
حڪم نه هلايو آهي. وقت جي وهڪري کي هميشه سِڪَن جي بدن سان روڪيو
ويو آهي ۽ سندس رخ بدلايا ويا آهن. وهڪري مٿان وهندڙ صرف شاعرن جي
خوابن کي ڪابه سِڪي جي ديوار روڪي نه سگهي آهي. پر حقيقتن کي هر دور ۾
ٿاڀا آيا آهن.

اوهان جا حال ڪهڙا آهن؟ سمجهان ٿو ته اها ڪم جي وٺ پڪڙ. ٻيو ڇا،
اوهان جي محنتن کي ڪيئن داد ڏيان؟

اوهان کي خبر آهي ته مون B.A.1 جي رجسٽريشن ڪرائي آهي. براه
ڪرم پڇا ڳاڇا ڪري خبر ڏيندا ته فارم ڀرڻ جون ڪهڙيون تاريخون آهن؟ امتحان
جي تاريخن جو اعلان ڪيو اٿن يا نه-

ٻيو ته فبروريءَ جي ”روح رهاڻ“ ڪانه ملي اٿم. اڳي ڀائو ميرپورخاص مان
وٺي ايندو هو، پر هن پيري وسري ويس. هاڻ اوهين مهرباني ڪري اهو پرڇو وٺي
موڪليندا.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

جيئن سدائين،

بيارا سائين

گهڻن ڏينهن جي لاڳيتي تپ کان پوءِ مس مس ڪت ڇڏي اٿم. تنهن کان اڳ مارئيءَ جي ميلي تي ويو هوس، جتان اچڻ شرط اوهان لاءِ خط لکي ڇڏيم پر پوسٽ نه ڪيو مانس. هاڻي احوال وري نئين سر ڏيان ٿو. دل چوندي آهي ته اوهان ڏانهن ڪو پرتو خط لکجي پر قلم لاچار ٿيو پوي، ان ڪري ڳالهه کي 'حال احوال' تائين محدود رکون ٿا.

ها! ته مارئيءَ جي ميلي تي ويا هئاسين، گهڻو ڪري ٿرپارڪر جا اديب هئا. اسان سان گڏ ممتاز مرزا، شيخ اسماعيل، مجنون، 'مجرم' ۽ غلام محمد لغاري پڻ هئا.

ميلي ۾ اٽڪل اٺ ڏهه هزار کن ماڻهو هئا. مقالن پڙهڻ وقت ماڻهن ڏاڍي گهٽ ڪئي. ميلي جي خاص ڳالهه هئي 'اياز' جي وائي- "سمندو ڪير ميار او يار....." جا علن فقير کي ٽي چار ڀيرا ٻڌائڻي پيئي. جيتوڻيڪ اديبن جي مجلس ۾ برسر اقتدار اديب 'اياز' جي شاعريءَ جا مخالف هئا. ڪنڊن ۾ 'اياز' جي شاعريءَ لاءِ گهٽ وڌ لفظ به استعمال ڪيا ويا. پر ظاهر ظهور نه. ائين ٿو محسوس ٿيم ته 'پٽ ڌڻيءَ' وانگر اياز به هاڻي کُل ڪلا نڪته چينيءَ کان چڙهي ويو آهي. هونئين ڪو ڪو سردار علي شاهه وانگر نڪ جو ڏاڍو ٿو ٿئي، ته واه نه ته ٻيو مڙئي خير.

آءٌ هيستائين 'اياز' کي عوامي شاعر ڪونه سمجهندو هوس، صرف عظيم شاعر سمجهندو هوسانس. پر هن ڀيري پڪ ٿي ويو ته 'اياز' عوامي آهي بلڪه مستقبل ۾ ته سندس 'عواميت' جو عام انسان تصور به نٿو ڪري سگهي.

نه رڳو 'وائي' وات اها، ٻڌيم، پر "سانڌ ته ڪو ڀلو آهي" جا لفظ پڻ. مزو اهو ته سڄي وائي ڳائڻ وقت علن فقير هڻن جي اشارن سان وائيءَ جو مطلب واضح ڪيو.

مقالن ۾ لفاظي گهڻي مطلب گهٽ، روج گهڻو مقصد گهٽ هو. مون به مقالو "سنڌي شاعري ۽ مارئيءَ جو ڪردار" پڙهيو، جنهن ۾ اياز جو ذڪر زور شور سان ڪيم. مون جيڪا 'ڳالهه' ڪئي سا ته ڪنهن کي پلٽي پيئي پر گهٽ، داد ملير صرف ڪن غير ملڪي نالن تي. ائين سمجهو ته علميت جو رعب مٿن ويهي رهيو. باقي ٻيو رڍن اڳيان رباب وڄائيندي ورهيه گذري ويا. اسان جي سنڌي

ادب سان دلچسپي رکندڙن جو تعداد مطالعي کان ته صفا ڪورو آهي. اردو وارن وٽ جتي تخليقي فقدان آهي، اُتي سندن تنقيد کي پڙهي، سنڌين جي ڪم علميءَ جو ڏاڍو احساس ٿيندو اٿم. مطلب ته ميلي ۾ ڏاڍو خوش هوس، جو يارن جي پريور نمائندگي ڪيم.

۲- هڪ ناول جي رٿا تيار ڪري ڇڏي اٿم. 'پلات' سگهو موڪليندس ۽ پوءِ ناول لکڻ شروع ڪندس.

۳- مارئي جو ميلو: ڪتاب ڇپجي رهيو آهي، ان ۾ منهنجو مقالو هوندو، اهو به موڪليندو مان.

۴- سراج وارن، جو 'بيجل' رسالي جي ڊڪليئرشن حاصل ڪرڻ جي ڪوشش پئي ڪئي، اُن جو ڇا ٿيو؟

۵- اوهين حيدرآباد ڪڏهن ايندا؟

سلام سڀني يارن دوستن کي عرض آهن.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

گورنمينٽ پرائمري اسڪول،

جنهاڻ.

۳۱ مئي ۱۹۶۷ع

پيارا سائين،

اُنهي ڏينهن اوهان کان خيرن سان موڪلائي بنوري آيس. ٽي ڏينهن ته بنوري وارا يار چڏين ئي نه. ڏاڍيون ڪيونسين ڪچهريون. گهميا ڦرياسون- دڙو، سڃاول، 'پنٿر جو مقاطعو' هاري ناري، پنيون ٻارا، ڪارين جارين جا گهاٽا ويڙهه، ان گهڙيا واٽر، ٽٽل پاڻي. لاڙ به عجيب آهي. پاڻي، ڪلر ۽ غربت لاڙ جي نراڙ تي ڪوتيا پيا آهن. هت ته اسان ٿرين کان به ڪم پُر ٿيو پيو آهي. البت ذهن سُڪار پريا ڏسڻ ۾ آيا. شايد 'پنٿر' جون ڪرامتون آهن.

اسان وٽ هتي به پيو ڦڙت جو معاملو رڙهي. سُوست ڪندڙ هوا، واريءَ کي اُڏايو، سَتِيو، شام جو ڪنڀو ڍر کائي. پوءِ سڄي رات منڙي منڙي ٿڌي هوا پٽن تان ترڪندي، رڙهندي شراب چنڊيندي پيئي هلي- گهر، نشو، ننڊ جڻ ته پريان ئي ڳنڍ ۾ ٻڌيو اچي. رات جي پوين پهرن ۾ چنڊ زمين اندران ڦاٽ کائي مٿي نڪرندو آهي، نڌهن ميل ٿيو وڃن مٿان آسمان جي نيليءَ جرڪاڻ جا هيٺ واريءَ جي جڳ مڳ جڳ مڳ سان- جهڙو گج ۾ ٽڪون. سڄي ڪائنات ڦوه جوانيءَ ۾ ڦاٽندي پيئي آهي. ٿر جون چانڊوڪيون، اوهان الائي ڏٺيون آهن يا نه، پر محبوبه جي هنج کان به وڌندڙ ٿينديون آهن. ماڻهو ننڊ جي پاڇولن ۾ ساهه کڻندا آهن، آسپاس جو وايومنڊل مور وانگر ڪنڀ پڪيڙي ناچ ڪندو آهي. ڪنڊين ۽ نمڻ جا ڊگها پاڇا زمين تي هاريل چانڊوڪيءَ سان واءُ جي زور تي 'وڏ ڪپل' ڪندا آهن. واري بهمندي ۽ جرڪندي آهي. حساس دليڻ لاءِ زمين آسمان هڪ ٿي ويندا آهن.

منڙا! اڃا ته هوائون ئي هوائون آهن، جن پويان نوال ڪلهي تي رکي ڊوڙڻ ڪپي. آکاڙ ۾ اڪيون اٿئون ته ڪو مينهن پئي، مُلڪ رنگ ڪڍي، گوڙيون ٿين، مور ٻولي، رنگ رچن، تارا نچن. چنڊڙيءَ جي جهڙ ڦڙ مينهن جي جهڙ ڦڙ کان قيمتي آهي. نارين جون مُرڪون ۽ تمڪ ڪنوڻ جي تجلين کان روشن آهن. پر پانيان ٿو ته انسان جي تڙيءَ مان نڪتل 'گولاڙو' يا 'ڏهوڪو'، مور جي مني آواز ۽ نشين جي گڙگات کان وڌيڪ سُريلو آهي، ۽ اهي انساني لڏا، چنڊڙيءَ جا جيئرا جاڳندا نشان، وطن ڏانهن اُٿلي پيا آهن- قافلي پنيان قافلو، پتون، لڪ، ڏهر، تڙ، آواڙا

سڀ وات جا ڌنڌلا ۽ شاعراڻا نشان رهجيو وڃن. زندگي آهي جنهن جا ٻئي هت ڪڏهن بيڪٽريل ڌرن ۾ بند آهن ته ڪڏهن... ۽ اها 'ڪڏهن' الائي ڪڏهن ايندي؟ گهڻا مالوند مارو ماڻهو آڳاٽن مينهن سمي مال ڪاهي وڃي ٿر ۾ تانڪا ٿيا هئا، سي به حوائِ مڙس. باقي پويان لڏا وڃي رهيا هئا. سي لاڀارا ڪري، ڪرا ڳاهي، ان ڪٿا ڪئي، هاڻي ٿٺا وڃن. البت هنن لاڳيتين گيناويل هوائن، جو پٽن ۾ رڙهات وٺي ٻڌا آهن، سڄو ڏينهن هوا جو گهوگمت ۽ واريءَ جو سرڙات پيو پوي، تن هڻي هنياءُ اڌ ڪري ڇڏيا آهن. آسمان پينوءَ جي اک وانگيان خالي آهي. زندگيءَ جا ٻئي هت بيڪٽريل ڌرن ۾ سُڪ آهن. اُن هوندي به اسان کي ٿر پيارو آهي. هر ٿرئي وٽ مارئيءَ جي ڍل آهي. ڏيئي وٺي رات آهي جا به صرف مون پاري رومانست مريض ماڻهوءَ وٽ اهميت رکي ٿي. نه ته سائين ڪنهن کي خيال آهي انهن ڳالهين جو! ڪو هڪڙو اڌ ڪڏهن ڪيڏو ٿڌو ساهه ڪئي، ته به واقعي جي مناسبت سان، نه ته ٻيو مڙيئي خير.

ڪٽڪ اسان وٽ ۲۰ روپيا مٺ، مٺيءَ ۾ ۲۳ روپيا مٺ، ننگر ۽ ڇاچري ۾ ۲۷ روپيا مٺ آهي. گذريل مينهن تي ڪن ڪن ماڻهن ٻاجهريون پوکيون هيون، جي اڃا سايون بينيون آهن، پر جي مينهن نه پيو، زمين جو پيٽ ٿڌو نه ٿيو، ته پوءِ ڪهڙي ماڻهوءَ جو پيٽ ٿڌو ٿيندو! مال به رڙهي رڙهي مھينو ڏيڍ رڙهي، ان وچ ۾ برسات نه آئي ته 'دادا ڏورا ليڪا پورا'.

اوهان جو چيو هو ته "ٿر جي حيات تي مور جو اثر" لکان، ان لاءِ ڪجهه روايتون، ڪجهه گيتن جا ٻول، ڪجهه وسوسا ۽ وهم هٿ ڪيا اٿم. ڪجهه ننگر واري پاسي يارن دوستن کي لکيو اٿم. اسان وٽ شادين مُرادين ۾ سهرا نه بلڪ گيت (گيت نه - ڇو ته گيت ٻي شيءِ آهي)، گيت جون هونديون آهن به يا اڍائي ستون، جي سُر ۾ ورجائيون آهن. انهن ٻولن جي بناوت آزاد نظم وانگيان آهي. ڳائڻ جو سُر به سهرن کان قطعي نرالو اٿن. 'گهو' جو آواز چالو ٿيو پوءِ او، هو، او، ڊگهي مٺي وارا پلٽا، جڏهن وڃي مائيءَ سڳوريءَ جو آواز ڪئي، تڏهن 'ت' آواز شروع ٿيو وڃي. اهڙي نموني 'گهو' جو لفظ ڪافي وقت وٺيو وڃي. ان بعد "چڙهو" لفظ يڪو ڍرانديءَ ۾ آئي، ٿوري وقت اندر ان لفظ جو خاتمو آئي، 'گهوڙي' جي لفظ کي ٽوڙي پهرئين پهرئين حصي 'گهو' ۽ پوءِ 'ڙي' کي پلٽن جي صورت ۾ ڳائين. بهرحال ٻن ستن جو گيت به ڪافي وقت وٺيو وڃي. وري هر سڳمڙ وٽ هڪڙي ئي گيت لاءِ پنهنجا ٻول آهن، جي اصل صفا آهن آزاد نظم. اهي ته ٿيا پاڻ واري سمات قوم جا سنڌي گيت، پر ٻيون قومون جهڙوڪ پيل، ميهگواڙ ۽ ڏکڻ ٿر جا ماڻهو به انهيءَ سُر ڌار ۾ گيت ڳائين - پر ٻوليءَ ڌاڻڪيءَ ۾. گيت

ڪڻ وقت جڏهن ٿاريليون گڏجي آواز کي ڪڏنديون آهن، تڏهن آواز لهرون کائيندو چڙهندو آهي. آواز ۾ 'سوز' کان وڌيڪ 'گجگار' هوندي آهي. وچ ۾ هلندي ڪو زنده دل پوڙهو 'جيئو جيئو' جو لفظ چونڊو آهي، تيئن گج تڪي تي ويندي آهي ۽ رنگ ٽڙي پوندا آهن. بهرحال اهڙا گيت اوهاڻ ضرور ٻڌا هوندا، نه ته ٻڌڻ گهرجن. مون پيڪنگ ريڊيو تان چيني پهاڙي گيت به ٻڌا آهن، جن جو رنگ ۽ ڍنگ به ٿر جي گيتن سان عجب جهڙي مناسبت رکي ٿو. يا ته وري سيلون جا ٻڌ رهواسي جڏهن عبادت لاءِ پاڪ جبل تي چڙهن وقت جيڪو مذهبي گيت ڳائيندا آهن ان ۾ به ڪافي ڌاريائپ محسوس نه ٿي ٿئي سواءِ ٻوليءَ جي.

'گيت'، 'گولاڙو'، 'ڏهوڪو'، 'چيني پهاڙي گيت'، 'سيلوني گيت' ڏسجن هڪڙي ٻئي جا ٿا، جيئن انهن ۾ پلٽا، ڀر گمڻي مڊي وارا آهن. انهن جي بنسبت ڏکڻ ڀارت جا گيت جهڙوڪ 'مليالم'، 'ڪنڙ'، 'تلوگو' وغيره ٻولين جي گيتن ۽ مولودن ۾ به ڍراندليون چڙهنديون آهن پر تڪيون ۽ چوٽيون. اُن هوندي به انهن سڀني ۾ الڳ الڳ رنگ آهي.

سائين آءُ ته وڃي پيس موسيقيءَ ۾ جنهن جي الف-ب کان به واقف نه آهيان. رڳو ريڊيو ٻڌڻ جي انڌي شوق ڪجهه ڳالهيون ذهن ۾ وجهي ڇڏيون آهن. هاڻ ته هڪ افسانو لکيو اٿم، 'چٽيل پن'؛ سگهوني فيئر ڪري موڪليندو سانو.

جشن "روح رهاڻ" نيٺ لکي ڪيو، مون ته رڳو ريڊيو تان خبر نامون ٻڌو، اُن ۾ به حميد، رشيد ۽ ڏيپلائيءَ جا چند جملا، ٻيو مڙيئي خير. نه اوهاڻ جو خط آيو، نه "روح رهاڻ" جو دعوت نامو، ۽ نه وري ڪا اخبار پڙهيم. خير! جيئرا آهيون ته پيا ملنداسين ۽ حال احوال ڏينداسين. اڄڪلهه زڪام ڇڏيم ئي نٿو، اسڪول مان نڪرڻ به نٿو ٿئي. ڏيئي وٺي، ڪو آچر ٿو نصيب ٿئي، اهو به گهر ۾ ويهو ويهو وڃايو ڇڏيون. "روح رهاڻ" نڪا 'مئي' جي ڏني اٿم نڪا 'جون' جي. طول العمره ڪيئن آهي؟ ربانيءَ جا حال ڪهڙا آهن؟ 'اياز' جشن تي آيو هو يا نه؟ ٻيا ڪهڙا يار آيا هئا. اتي جي دوستن کي سلام عرض آهن. آخر ۾ هڪ ضروري عرض آهي. B.A. Part 1 جون ڪهڙيون تاريخون مقرر ڪيون ويون آهن؟ مهرباني ڪري اهي تاريخون هٿ ڪري لکي موڪليندا ۽ سگهيمون. منهنجو ات حيدرآباد ۾ هن وقت ۾ ڪوبه اهڙو يار خط و ڪتابت وارو نه آهي. جو اهو حوال ڏئي، ان لاءِ تڪليف معاف ڪندا.

عبدالقادر جوڻيجو

حيدرآباد، سنڌ

۱۶ جون ۱۹۶۷ع

بيارا عبدالقادر،

ڪيترن ڏينهن کان پوءِ تنهنجو خط آخر ٽيون ڏينهن مون کي مليو آهي۔ جيتوڻيڪ ان تي تاريخ ۳۱ مئي ۱۹۶۷ع لڳل آهي، خبر نه آهي ته ايتري دير ڪٿي لائين۔ تو وٽ، رستي تي يا هتي پهچڻ تي ڪنهن جي هٿ چڙهي ويو هو۔ پهرين ڳالهه ته بي. اي. ڀارت اول جي امتحان جون تاريخون اڃا مقرر ڪونه ٿيون آهن. اندازو آهي ته آگسٽ جي پهرئين هفتي ۾ اهو امتحان ٿيندو. جيئن تاريخون ٻڌائون، تيئن توڏانهن لکي موڪليندس.

بي ڳالهه ته ”روح رهاڻ“ جا ٻيئي پرچا۔ مٺي ۽ جون جا۔ سپاڻي توڏانهن روانا ڪندس. تو مون کي چيو هو ته ”روح رهاڻ“ توڏانهن ازخود هو سڌو موڪلين ٿا. وري سليم خواجه ۽ حسيد سنڌيءَ کان پڇندس به ته ڇو موڪلڻ بند ڪئي اٿن، يا موڪلي هئائون پر توکي نه ٿي پئي ملي. هونئن به رسالن تي پوست ۾ مڙيو ئي هٿڙي لڳندي رهندي آهي.

ٽي ڳالهه ته ”روح رهاڻ“ جو جشن واه جو ٿيو. ائين ڪٿي سمجهه ته اڳي اهڙو نه ٿيو. تو ڏانهن دعوت مون پنهنجن هٿن سان موڪلائي هئي. سليم خواجه ۽ ناصر مورائيءَ ٻنهي کي چئي، لفافي ۾ دعوت نامو بند ڪرائي، ٽڪلي هٿائي، توڏانهن موڪلي هيم. خبر نه آهي ته اها دعوت به توکي ڇو نه ملي آهي ته عجب جهڙي ڳالهه. جشن جو ڪجهه انڌو منڊو احوال تو ريڊيو تان ٻڌو. وڌيڪ جشن نمبر ”روح رهاڻ“ جو هفتي ڪن ۾ نڪرڻ وارو آهي. ان ۾ پڙهجانءِ، ”عبرت“ اخبار ۾ پروان پٽيءَ پڻ جشن جي بيان ۽ تاثر تي هڪ قسط لکي آهي ۽ ٻي قسط شايد وري به آچر ڏينهن واري ادبي صفحي تي ڏيندو، اڳئين آچر جي ’عبرت‘ تو پڙهي هوندي. هن آچر واري پرچي کي به پڙهجي.

تون شايد مون ڏانهن ڊگهو ۽ تفصيلي خط لکڻ گهرندو آهين، تنهنڪري فرصت لاءِ پيو واجهائيندو آهين، ۽ پيو سوچيندو آهين ته ڇا لکجي ۽ ڇا نه لکجي. ائين ڪندي ته مرڳو، ٿي ٿي، خط لکڻ ئي ڇڏي ڏيندين. خط و ڪتابت کي جاري رکڻو آهي ته خط مختصر لکبا ۽ جيڪي ضروري ڳالهيون، ڪم واريون هونديون، اهي لکبيون. ادبي ۽ علمي خط روز روز ماڻهو هڪٻئي ڏانهن ڪونه لکندا آهن، جو ڪو خط ادبي ۽ علمي نوعيت وارو نه ٿئي ته مرڳو لکجي ئي نه!

ائين نه ڪرڻ گهرجي. تون مون ڏانهن هر هفتي نه ته هر ڏهين پندرهن ڏينهن خط لکندو ڪر. ائين بنهه معمولي طرح جيئن خط لکيو آهي- ۽ پوءِ مهيني ٻئي يا ٽئين ڪونه ڪو خط اهڙو پاڻيهمي توکان توڙي مون کان لکجي ويندو، جيڪو عام خط جي صورت رکندي به ادبي ۽ علمي اهميت جو بنجي ويندو. آءٌ هيءُ ڳالهه تو ڏانهن انهيءَ ڪري ٿو لکان ته توکي مون ڏانهن خط لکڻ ۾ تڪليف يا ڪڏهن ڪو به ذهني بار محسوس نه ٿئي.

هو انگريزيءَ وارو مضمون هاڻي وري يارن سنڌيءَ ۾ به ڇاپيو آهي. ان جون ڪاپيون به تو ڏانهن سپاڻي موڪلائيندس.

اهو مور ۽ ٿر وارو ڪم ضرور آهستي آهستي پورو ڪندو رهج. تون ڏسندين ته جڏهن مڪمل ٿيندو ته ڪهڙو نه 'فس ڪلاس' مضمون ٿو بنجي بيهي. هن مينهونگيءَ جي موسم ۾ مون کي ايڏانهن اوهان جي ٿر گهمڻ جو ڏاڍو شوق آهي. اسان جو يار پڻو صاحب ته اوچتو اوچتو بدلي ٿي، لاهور وڃي پهتو آهي. پر من ڪو ٻيو اهڙو يار نڪري پوي، جو جيئن جو پروسبي جهڙو ڪو بندوبست ڪري وڃي.

تو هيءُ خط سچ سچ ته واه جو لکيو آهي. پهرين مون پاڻ پڙهيو، يعني مون کي مليو تنهن کان پوءِ پوءِ يار محمد کي پڙهايم، جو ان مهل مون وٽ ويٺو هو؛ ان کان پوءِ اڄ طول العمره کي پڙهايم. سڀني کي ڏاڍو ڏاڍو وڻيو آهي. پر هن ساراهه جي معنيٰ هيءَ نه وڻجانءِ ته ٻيو خط جيستائين اهڙو سٺو لکي سگهين، تيسين مرڳوئي نه لکين. اها ڳالهه مٿي ڪافي سمجهائي آيو آهيان، وري بيهان بابت توکي آءٌ ڇا چوان. اسان کي تنهنجو خط گهرجي- ٺهلا به اکر، ٽن پئسن واري ڪارڊ تي لکي موڪليئي، ته به اسان لاءِ ڀلا. ڊگهي ۽ اوچي خط لکڻ لاءِ ويهي دير مدار نه ڪج، جو مرڳو مهينن جا مٿا نڪري وڃن ۽ تنهنجو خير جو ڪو احوال ئي پهچي نه سگهيسون.

اڄ جيئن ئي هيءُ خط توکي لکي رهيو آهيان تيشن سخت طوفان لڳو ۽ مينهن پوڻ شروع ٿيو ۽ ڏهه پندرهن منٽ وسي بند ٿي ويو. آسمان ڪڪرن سان ڇانيل آهي. منڊ اٿس. اوهان ڏانهن ڪي وسڪارا ٿين ته ڪي مڙا ٿين. وڌيڪ خير- سلام سڀني يارن ۽ دوستن جا رسن.

تنهنجو

محمد ابراهيم جويو

جنمان،

۲۱ جون ۱۹۶۷ع

پيارا سائين!

اوهان جو خط مليو. پڙهي ڏاڍو خوش ٿيس. سچ پڇو ته اوهان پاران جو ڏڏ اسان کي اڳتي ريڙهيندو رهندو آهي نه ته ڪڏهوڪا ڪاڃي پيڇي وڃون. اوهان جو خط به ڏاڍي سُهڻي سَمي مليو آهي. ڪالم نيمو، ٿيو ڏينهن ڪڪرن گڏجي ۽ ويڙهجي وئي جو اٿل ڪاڏي ته پيچ پيچ ٿي ويئي. سُڪل ٺوٺ واريءَ تي نه پر سُڪل ٺوٺ دلين تي چنڊا پيا، سي به مينهن جا. نئون نه پر ريلا ڌڙن ۽ پٽن تان اُٿي هليا. سڄ لهن سان گهاٽن ڪڪرن جا ويڙهه خلائين ۾ پورجي ويا. اول ايڪڙ بيڪڙ اياز واري ڪا 'چوري ڪڪري' رڙهڻ لڳي. 'چوري ڪڪري' جو عاشق ۽ شاعرن جو معشوق چنڊ آسمان ۾ ترڻ لڳو. ٿڌي مٺي ٿر جي هير ڌرتيءَ جي چاتيءَ تي رڙهڻ لڳي، جيئن دل جي ڌرتيءَ تي اياز جون وايون رڙهنديون آهن.

هتي ٿر ۾ مينهن جي هر ڪا شيءِ آءُ پڳت ڪندي آهي. ڳئون ڪن ڪٿي رانپاٽ ڪنديون آهن، وڃون ٿڌنديون ۽ ڪڏڪارا ڪنديون آهن. جارين تي سائو رنگ چڙهي ايندو آهي، ٻار 'پيچ پٽائي ڪر ملڪ منائي' چئي ڊوڙون پائيندا آهن. يا ته وري چار چٽا جھول پلانڊ جهلي گهر گهر جي اڳڻ تي وڃي لڳائيندا آهن: "ڪارڙو ڪنپارڙو، اُن پاڻي ڏي ته مينهڙو وسي!" پوءِ گهر جي سگهڙ به پُڪ اُن جا اُن ۾ وجهندي آهي. سڄو اُن ڪنو ڪري، ڌارو ڌري کائيندا آهن. سانڍو ڪنڌ کي هيٺ مٽي ڪندو آهي. بلا جهڙو انسان دشمن جيت به جارين جي چوٽين تي چڙهي ويندو آهي ۽ مينهن کي ساريندو آهي.

مون اوهان کي ڪو ائين نه چيو هو ته ڪو حميد وارا "روح رهاڻ" ٿا موڪلين، پر 'پاءُ' ويندو آهي ميرپورخاص مان وٺي ايندو آهي، پَر اُها به ٿي 'جي' جهڙي ڳالهه. کيس شوق نه آهي، اُن ڪري ڪڏهن آئي ته ڪڏهن نه به. اُن ڪري مهرباني ڪري اوهين کين چوندا ته هر ماه موڪلين.

اوهان کي مون خط ته برابر ۳۱ تاريخ لکيو هو پر پوست دير سان ڪيو هُئم.

ٿر جي ٻي مارئي 'مائي بختاور شيد' جو ته پتو مون کي هاڻ پيو آهي.

مون ڪتابن ۾ ٻن ٽن هندن سندس ذڪر پڙهيو هو. ”اياز“ جو مٿس شعر جوڙيل آهي. ڀڄا ڪندي ڪندي لائڻي اوهان ٻڌايو هو يا ڪنهن ٻئي دوست ته اها مائي عمرڪوٽ تعلقي جي آهي ۽ هتي ڀڄا ڪرڻ تي معلوم ٿيو ته پيل واري ڳالھ گھر رو گھر مين“. اها مائي پنهنجي ٿر جي آهي. سندس ڳوٺ پنهنجي ڳوٺ کان ٽي ميل ڏکڻ مٺي تعلقي ۾ آهي ۽ شھيد ٿي هئي پنهنجي ڳوٺ کان چار ميل کن اُتر-اوڀر، قاديانين جي اسٽيٽ تعلقي عمرڪوٽ ۾. سندس پُٽ سان پنهنجا گھاتا لاڳاپا آهن. دل پيئي چئي ته سندس سوانح قلمبند ڪريان. اوهان جو ڇا خيال آهي. اوهان جي راءِ ۽ مشوري جو انتظار رهندو. مائي ذات جي خاصخيلن ۽ وينل ڳوٺ ڏاڍي جي آهي.

عبدالقادر جوڻيجو

سلام طول العمره، رباني ۽ يار محمد کي عرض آهن.

۲۵ جون ۱۹۶۷ع

منڙا سائين،

افسانو ”چڙيل پن“ موڪليان پيو. اوهان جي هٿن جي ضرورت اٿس. مون
 کي ”سهڻيءَ“ وارن گهڻو گهڻو چيو هو. کين ڏجو. جي نه ته شمشير جي خطن
 جي به ڏم آهي. باقي جي مجموعي جي ڪا ويجهڙائيءَ ۾ اُميد هجي ته اُن لاءِ
 رکجو، ڇو جو اُن جهڙي بي ڪا ڳالهه ڪانهي. اوهان پنهنجي مرضي گهڻي رکجو.
 اوهان جي قُرب ۾ ڦاٿل

عبدالقادر جوڻيجو

سلام طول العمره، رباني، ابن حيات پنهور کي ڏيندا.
 تازو قلم- ”روح رهاڻ“ جُولَطيف نمبر ۽ ۲ پمفت مليا.

جنمان

۱۱ جولاءِ ۱۹۶۷ع

پيارا سائين - جيئين سدائين،

احوال ته ڪافي وقت ٿيو آهي جو هڪڙو خط ۽ اُن بعد هڪ افسانو 'چٽيل پَن' پڻ موڪليا هئم، پر اوهان وٽان ڪوبه احوال نه آيو آهي. الاڻي ڇو؟
 بهرحال مون کي قرآن شريف جي ٽريننگ لاءِ چونڊيو اٿن. اُن لاءِ آءٌ منيءَ پيو وڃان. ڪُل اسين پنجاه جڻا آهيون. اُتي رهڻ جو بندوبست ڪيو اٿن. اوهان جو جيڪڏهن ٿر ڏانهن اچڻ (ضرور اچو، بهاريون آهن!) ٿئي، ته منيءَ ۾ اوهان کي ملندس.

هتي سڄي ٿر ۾ گذريل ڏيڍ هفتي اندر ڀرتو مينهن پيا آهن. گاهه چڱي اوڀڙ ڪئي آهي. مال مينهن کان وٺي ردِ بڪريءَ تائين خوش آهي. البت هينئر جيڪي هوائون لڳيون آهن سي من بند ٿين ته جيئن وري مينهن رسي. اوهان وٽ، الاڻي ڪهڙا مينهن پائي آهن؟ منهنجي افساني جو ڇا ڪيو؟ توڙي امتحان جون ڪهڙيون تاريخون مقرر ڪيون اٿن؟ مهرباني ڪري لکي موڪليندا.

ڪلا ڪڏهن جموٽن ۾ آهي، ڪڏهن اڪيون پڻ وڃي آهي، ڪڏهن کونگهرا پيئي هئي. ٻن پلاٽن تي اُٺل پتل، اوبت سوبت چالو آهي. ها "مور جو ٿر جي حيات تي اثر" لکڻ لاءِ موقعو مليو اٿم، جو اُتي مون کي ڪافي روايتون توڙي گيت ۽ سوڻ ساٺ ملندا. اهڙي قسم جو گهڻيون ريتيون هندن ۾ ملن ٿيون. مسلمانن کي ته وهابي ملن، بقول ڏيپلائي، ڪجور ۾ اٽڪائي ڇڏيو آهي. منيءَ ۾ چڱو خاصو ٽولو ملي ويندو. نوجوانن وٽ جديد ادب لاءِ ڏاڍا قُرب آهن. اسان جو ڪورس ۲۰ آگسٽ تائين هلندو. ان وچ ۾ هيٺ جاتائيل انڊريس تي خط لکندا.

پوسٽ آفيس مني، ضلعو ٿرپارڪر

معرفت: سانوڻ پڇارو مانڊڻيءَ وارو

ملي عبدالقادر جوڻيجو، زير تعليم قرآن.

سلام يارن دوستن، ربانيءَ، پنوهر، راهيءَ ۽ جناب اعليٰ طول العمره اعليٰ حضرت کي عرض رکندا.

والسلام

عبدالقادر

حيدرآباد، سنڌ

۲۴ جولاءِ ۱۹۶۷ع

پيارا عبدالقادر،

تنهنجا به خط مليا اٿم، ۽ افسانو ”چٽيل پن“ پڻ مليو اٿم. جواب ڪونه ڏنو اٿم، اُن لاءِ تسليءَ جهڙو توکي ڪهڙو جواب ڏيان، تنهن لاءِ سوچڻو پوندو. پر هڪڙي ڳالهه توکي ٻڌايان، پوءِ اميد اٿم ته سبب ڪونه گهرندين. سا هيءَ ته ياد تون هر روز ۽ هر وقت رهن ٿو. منهنجي اصل اها هڪڙي ڪني عادت ٿي وئي آهي ته پنهنجن دل گهرين کي خطن لکڻ ۾ ڏاڍي دير وجهندو آهيان، پر ان جي عوض پاڻ کي نڀنديو پيو آهيان، ۽ بيءَ ڳالهين نه ته انهيءَ پنهنجي ننڍا پاڻ ڪرڻ سان ئي پيو اُنهن کي هر هر ياد ڪندو آهيان. هونئن به توکي اڳي ئي مون چئي ڇڏيو آهي ته منهنجي خط جو توکي انتظار ڪرڻو نه آهي، ۽ اها منهنجي سَمَو هميشه توکي بخشڻي آهي.

تو ٻڌو هوندو ته منهنجي بدلي ڪئي اٿن. سڀاڻي هتان ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي آفيس جي چارج ڇڏيندس. پوءِ هفتو کن تياريءَ جي موڪل ڪائي، پهرينءَ آگسٽ تي وڃي ٻئي هنڌ داخلڪار ٿيندس. جيڪب آباد هاءِ اسڪول جو هيڊ ماستر ڪري رکيو اٿن. ملازمت ماستريءَ سان شروع ڪئي هيم ۽ ڏسجي ائين پيو ته ماستريءَ سان پوري ڪندس. ۱۹۴۹ع کان هيلٽائين ميز تي ويهي منشيگيري ڪئي اٿم. ارڙهن سالن ۾ ماستري شايد وسري ويئي هونديم. بهرحال باقي ٽي سال نوڪري ڪرڻي اٿم، سا ڪيئن به ٿي وڃي دنگ ڪندي. زندگي عجب اسرار آهي. ڪهڙا ڪهڙا روپ ۽ رنگ اٿس، جي پئي بدلائي، ۽ ملڪ سڄي کي ڌاري ۽ خوش ڪري. ادبي بورڊ جي ميٽنگ آهي ۲۹ تاريخ. اُن ۾ بورڊ لاءِ ڪو ٻيو سيڪريٽري تجويز ڪندا. اسين ته ڪوشش ۾ آهيون ته پنهنجو يار رباني ٿئي ته چڱو. پر بورڊ جا ميمبر زوراور آهن. منجهن ڪي ڏاڍا ڪيني ۽ ڪروڙ وارا آهن: سي شايد هن کي ڪين سهندا.

تنهنجو افسانو ”چٽيل پن“ حميد سنڌيءَ کي ڏنو اٿم. ”روح رهاڻ“ جي هن پرچي ۾ ڇپجي رهيو آهي.

تنهنجا امتحان به هاڻي ڏهين يا ٻارهين آگسٽ تي ٿيڻا آهن. سو ضرور تون هيڏانهن ايندين. آءٌ پنجين يا ڇهين آگسٽ کان وٺي ۲۰ آگسٽ تائين هتي حيدرآباد

۾ هوندس، جو هاءِ اسڪولن کي وٽڪيشن آهي. تون امتحان تي ايندين ته هتي ضرور ملنداسون. ”روح رهاڻ“ جو جشن نمبر توکي مليو آهي، الائي نه؟ مينهن ته هيل ڏاڍا پئجي رهيا آهن. ارادو هو ته هن سال اوهان ڏانهن اچي چڪر هڻي وڃجي، پر هاڻي شايد ائين ئي نه سگهي. اميد ته تون خيريت سان هوندين.

تنهنجو پنهنجو

محمد ابراهيم جويو

بدلي سرڪار ڪئي آهي، ڪافي ڌمريل آهي - بزم صوفياءِ سنڌ، سنڌي ادبي سنگت، ۽ ٻين منهنجن ادب ۽ علم جي دائري ۾ ڪيل ڪمن ڪري. سائين جي. ايم. سيد. کي به وري نظر بند ڪيو اٿن.

مَني
مَنڙا سائين!

اوهان جو خط مليو. پڙهي ڇا محسوس ڪيم، اُن جي ڳالهه نه پڇو پر دِل واري دِل ۾ آهي. اسان لاءِ ته جڻ سڄي حيدرآباد بدلي ٿي ويئي. اڄ جو پريشان انسان قُرب جوئي ته بُڪيو آهي. ليڙون ليڙون ٿيل دِل لاءِ توپا جيڪي ڪم ٿا ڏين اُها خبر مون کان وڌيڪ اوهان کي آهي. بهرحال دِل وارن لاءِ جيڪب آباد پنڌ نه آهي. پر افسوس ته دِل ۾ به ڌاريءَ خنجر وانگيان هيٺ لهندو وڃي - خاص ڪري مون پاري مايوس دِل ماڻهوءَ لاءِ.

امتحان تي ايندس ته ملاقات ٿيندي.

ڇا لکان مَنڙا ڇا لکان.

مَنُ مَنڌل آهي.

عبدالقادر

×   ×   ×

جنھان

۲۶ آگست ۱۹۶۷ع

منڙا سائين!

اوهين به حيدرآباد کان موڪلائي هليا ويا ۽ اسان به ۲۴ آگست تي ڳوٺ اچي ڪڙڪو ڪيو. ڇا ڪجي. جنهن ڏينهن اوهين جيڪب آباد ويا ٿي، اُن ڏينهن شام جو آءُ اوهان جي گهر آيو هوس پر اوهان جي چوڪري چيو ته اوهان جي طبيعت ناسازگار آهي. اُن ڪري مٺي نه سگهيس. خير، ملڻ جي خواهش آهي ته سڀڪجهه آهي. اُميد ته ڏورانهين پنڌ تي رهي ڪري به اسان کي ياد ڪندا. انسان فاني آهي پر انسان جي ڇڏيل يادن جا نشان هميشه ڌرتيءَ جي چوڌاري هلندا ۽ ڀرندا رهن ٿا.

مون واري جذباتي يار شوڪت جي ته، اوهان جي ڳالهه ڪندي، دل ڀرجي آئي- اوهان کي ڏنل پارٽيءَ جو ذڪر ڪندي.

اسين سنڌي گهڻو ڪري مرده پرست آهيون پر جڏهن ڦٽ لعنت ٿئي تڏهن دُورين کي پسند ڪرڻ لڳاسين. ڪو 'انسان' جڏهن پري هليو ويندو آهي تڏهن ئي اسين اُن کي زياده ياد ڪندا آهيون. بهرحال هاڻ ملاقاتون ته الائي ڪٿي ٿينديون ۽ ڪيئن ٿينديون.

اوهان ان طرف جو حال احوال ڏيندا. ڪي ڳالهائڻ جهڙا يار دوست آهن يا نه؟ رهڻ جو بندوبست سٺو آهي يا نه؟ وغيره وغيره

اوهان جو پنهنجو

اوهان جي ياد ۾

عبدالقادر جوڻيجو

پوسٽ آفيس فضل پيڙو، ٿرپارڪر سنڌ.

جيڪب آباد

۱ سيپٽمبر ۱۹۶۷ع

پيارا عبدالقادر،

تنهن ڏينهن شام جو برابر تون آيو هئين، پر نه رڳو تنهن ڏينهن، پر اهي سمورا ڏينهن جيڪي تون حيدرآباد هئين، سي منهنجا ڏاڍي خفي ۾ ٿي گذريا. انهيءَ ڪري توسان ويهي ڪا پوري ڪچهري به ڪري ڪين سگهيس. معاف ڪج. تون خير سان ٿر وئين ۽ آءُ هيڏانهن سنڌ جي ٻئي ڇيڙي تي اچي رسيو آهيان. گويا سيرانديءَ ۽ پيرانديءَ وينا سنڌ کي ڏسون. ڪيتري نه بيوس ۽ هيٺي آهي هيءُ اسان جي سنڌ! جيڪب آباد ۽ ٿرپارڪر ضلعا ته هيڪاري مسڪين ضلعا آهن. ماڻهو اهو جم ۽ غريب. ٻه چار جيڪي ڏاڍا منجهن آهن، سي هيڪاري ڏاڍا، پنهنجيءَ نادريءَ ۾ ورتا پيا آهن. ڪيڏانهن وڃي ڪيڏانهن وڃجي.

آءُ ■ سيپٽمبر کان ۲۱ سيپٽمبر تائين شڪارپور ۾ هوندس. اُتي مئٽرڪ جي سڀليمنٽري امتحان جو انتظام ڪرڻو اٿم.

تنهنجي خير جي حال احوال جو هميشه انتظار رهندم. مهرباني ڪري خط پت لکنو رهج. اڄڪلهه ٿر ته وسيل آهي. هو جيڪي مضمون شروع ڪيا هئي، تن کي وڃ ۾ ڇڏڻ نه ڪبي.

اميد ته تون هر طرح خيريت سان هوندين.

محمد ابراهيم جويو

جنمان

۲۴ سيپٽمبر ۱۹۶۷ع

پيارا سائين،

اوهان جو خط ڪافي وقت ٿيو، جو سيرانديءَ کان سرڪندو اچي سنڌ جي پيراندين ۾ ڪريو هو، ۽ وچ ۾ ”سنڌ جو بي سٽو جسم“ (ڪيڏو نه سهڻو خيال لکيو اٿو) ۽ اسان جيڪي هن بيمار جي شايد پرگهور لاءِ سيرانديءَ ۽ پيرانديءَ کان وينا آهيون، سي اشارن تي اشارن ۾ ”پتين جي ڪاڄ“ (عورتن) وانگر ڪجهه چيو پيا هڪٻئي ڏي خطن جا پرزا موڪليون- ڊپ اٿئون ته جي زور سان ڳالهايو سون ته سر تي بيٺل پتيون هڙپ نه ڪري وڃن. ڪجهه ماس ته پتي ويون آهن.

اڄڪلهه آءٌ تراشائين جي گھنگهور اونداهين ۾ تڙگي رهيو آهيان. انهن ئي اونداهين ۾ ويهي اونداهين جا ٻه ٽي ڍڪ ڇاڙهي ڪهاڻي لکي اٿم- ”ڪيڏانهن وڃون؟“ آخر من جي آڇائي ۽ آڇرائيءَ کي ٻاهرين اونداهين کان ڪيترو بچائجي. اڄڪلهه ته اهوئي نُڪتو من ۾ پيو هُري ته تراشا حقيقت آهي ۽ حقيقت تراشا آهي، پيو ڪجهه به نه آهي.

اها ڪهاڻي انعامي چٽاڀيٽيءَ لاءِ ”نئين زندگيءَ“ کي موڪلي اٿم. هن وقت ٿر ۾ سُڪار آهي، پتون ۽ ڏهر ساوا هل ٿيا پيا آهن. چوڌاري ساوڪ ٺي ساوڪ آهي ۽ وچ ۾ ڪُنپتن جا اڇا گل جھڙا ساڻيءَ چُنِيءَ تي چٽ. ڏنارن جي بانسرين ۽ گيتن جا آواز پڙاڏا بنجيو پيا اُڏامن. زندگيءَ عارضي خوشي ماڻي آهي. کين ڪير چوي ته اوهان جون خوشيون زُسن ۾ ٻڌل آهن جن کي ڌري کان پوءِ ڇڪَ ايندي ۽ بس. پڇاڙيءَ ۾ رڳو بانسرين ۽ گيتن جا سُڌڪا ٻُڌڻ ۾ ايندا.

سڀ ماڻهو ڏينهن جو ٻلين تي پڇيو وڃن. پويان ڳوٺ جي چونڊن جا در ٻاڪا ڦاڙيو کائڻ پيا اچن. هڻي هڻي سنجها ٿاڻي ڳوٺ ۾ ساهه پوندو آهي، ٿڪا ٿڪا آواز، هُلڪا ٽهڪ، ٿانون جي ٽڪرڻ جو ڪو آواز..... ۽ پوءِ رات ڪنهن ڪوهه ۾ گھڙيو وڃي جتي رڳو نند آهي.

ساڳيو اُن تيمين چاليهين روپين ۾ وٺي کائڻ وارا ڳوناڻا اڄ ٻاجهر اُنين روپين جي اگهه سان پيا وڪڻڻ ۽ اڳتي هلي اُها ساڳي ٻاجهر تيمين روپي ۾ وٺي

ونندا.

سچ پڇو ته صديون چڻي ويون آهن، پر پوءِ به حساس دل جا جي هي حال آهن:

اب ڇهائون ڪهين پائي نهين جاتي
اس دھوپ کي دارائي نهين جاتي
ڪس ناؤ ڪي ڏوٻي کي دل ۾ به چوڻ
ڪ ساحل کي هوا ڪهائي نهين جاتي
بس وقت جو سراڙو آهي، اڃا به ڏني مان ڪي ڏسن گهرجي.

هُو به مضمون ضرور مڪمل ڪندس، پر وقت گهرجي.

تازو گرامي صاحب جو مضمون ”مشرقي شاعريءَ جا فني رجحانات“ دوباره پڙهيم. پهرين جڏهن پڙهيو هئم تڏهن وڻيو هو. پر هينئر پڙهي ان کي بلڪل ناپسند ڪيم. اڃائي لفاظي، معمولي ڳالهه کي وڏا ڏيئي خوامخواه پنا ڦٽايا اٿس. مضمون ۾ ترتيب ته بنهين ڪانهي. ترتيب ته ڇڏيو پر موضوع اُتر ته ان جي اُپتار ڏڪڻ. ”اياز“ کي ته اُبتيءَ ڪاتيءَ سان ڪُٺو اٿس. سوچيان پيو ته گرامي صاحب بنيادي طرح فنڪار آهي، نه ڪي نقاد، جيئن اسان وارو يار ”طول العمره“ آهي ته فنڪار پر ڪندو گهڻيون تنقيدون آهي. سندس به عظيم شاهڪار ڪهاڻيون پڙهڻ بعد جڏهن سندس تنقيدون پڙهيم ته جذبات کان سواءِ ڪجهه به نظر نه آيم. تنقيد ۽ تخليق جو ميلاپ ته سمجهي ڳالهه آهي، پر هتي ته تخليقي اُڌما ٿئي خالص تنقيد جي حدن ۾ زوريءَ گهڙيو وڃي. البت سندس ڪتاب ”انڌا اونڌا ويڄ“ اڃا ڪونه پڙهيو اٿم. هي جملا خالص ادبي نقطي نگاه کان لکيا اٿم، باقي اسان جي ادبي ”تحريڪ“ سان انهن کي لاڳو نه سمجهندا. اڄڪلهه پڙهڻ جو پوت ڪنڌ تي گهڻو سوار اٿم. ڪجهه ڪتاب غلام نبيءَ قاضيءَ وٽان مليا اٿم، جن ۾ دؤرس ايلس، ممتاز حسن، جارج ايليت، ڪوير، بارڪڙمن جهڙا اديب آهن! خاص ڪري ممتاز حسن جو ”ادب ۽ سائنس“ مضمون ته ترجمي ڪرڻ جهڙو آهي.

اتي ڪو اڙيو تڙيو دوست اچي، ته اُن کي گھاتا سلام

اوھين پنھنجين مصروفيتن جو احوال به لکو نه-

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

جنهاڻ

۱۷ آڪٽوبر ۱۹۶۷ع

پيارا سائين!

وقت پيو گذرندو وڃي پر اوهان ڪوبه احوال نه ڏنو آهي، خبر نه آهي ته ڇو؟
 شايد جيڪب آباد ايتريقدر راس اچي ويئي اٿو، جو..... مون هڪ خط اڳ لکيو
 هو ۽ هيءُ پيو خط پيو لکان. سائين! سچ ڪري پڇو ته مون کي الائي ڇا ٿي ويو
 آهي، نه قلم تو ڪم ڪري ۽ نه ذهن - پيو ته نميو پر چڱي خط لکڻ جي به طاقت
 نه رهي اٿم - هيءُ خط به الائي ڪهڙو آهي؟

هن وقت ٿر ۾ ماڻهن باجهريون لٿي ڇڏيون آهن، في الحال ته اناج جام
 آهي. اڳتي هلي ڇا ٿيندو اُن جي خبر کاتن کي آهي.....

ڇا لکان؟

اڳتي ڪجهه نٿو سڄميم.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

منڙا سائين!

گپل ڏينهن جو پتو ڪٿجي ويو آهي، جو نه ته ڪو آءُ چڱيرو خط لکي سگهيو آهيان نه وري اوهان حال احوال اوريا آهن. سچ پچو ته اوهان جي ياد دل جا دروازا کڙڪائيندي رهندي آهي، ڪڏهن ڪڏهن ته اهڙو زور سان ٽڪرون هڻندي آهي، جو بس. منهنجو حال اهو آهي جيئن ”واڳ ڏئين وس“. آءُ اوهان ڀارن بزرگ دوستن يا جيڏن جي سهاري جيئنڌو آهيان. خوداعتمادِي ته ٻنهي ڪانه اٿم. يارن جو هٿ اٿئون يا دوست ياد ٿا ڪن ته اسين شير آهيون. نه ته مٽيءَ جي مٽي جتان آيا آهيون ۽ جيڏانهن وينداسون. هاڻي ته سرد هوائن به ترڻ شروع ڪيو آهي. اُترين هوا ته اچي ٿي پر اُتران خط نٿو اچي. صرف ٿڌي هوا آهي، جا اسان جيءَ ٿڌ ۾ واڌارو ڪندي وڃي.

مُلك هينئر موج ۾ آهي. محنتي هٿن جا قافلا وقت جي وهڪ ۾ هلندا ۽ هلندا پئي رهيا آهن ۽ وري انتظار اٿن آئيندي مند جو- ڪجهه آئيندي يا نه ان جي پرواهه نه آهي. اوهان واري ساڳي ڳالهه: هيٺ ماتا ڌرتي مٿان پتا آسمان، وچ ۾ توڪلي انسان- گاڏي پيئي گيملجي. انجن پراڻي ٿي ويئي آهي، تڻ تي آهي ۽ ضرور ٽٽندي. انسان ذات جي قسمت مٿان اونداهين جو ڳرو چڪر هلندو وڃي، ۽ اهو چڪر آهي ان ڪري پورو ضرور ٿيندو. ان ۾ ڪو شڪ نه آهي، پري پري تائين رڳو چڪر جا ڪارا پتا ٿا ڏسجن. پر چڪر جو ٿيو.

آسمان جي ويڪرائين ۾ ڊوڙندڙ هن ڌرتيءَ جي عظيم گولي تي لکن سالن کان انسان ۽ ’ڏڪارڻي‘ جي وچ ۾ ڌوڏان ڌوڏ جنگ لڳي اچي. اڃا انسان جا هٿ اوچا آهن، همت ڪانه هاري اٿس. جنهن کي صديون تباهه نه ڪري سگهيو ۽ جن صدين کي تباهه ڪري ڇڏيو سي هن ڪاريءَ اونداهه جا ڪڏهن ڪڏهن وڻ وڄائي ڇڏيندا. ڊگهي ڪاريءَ رات جو مانڊاڻ پيو ٿئي ۽ ڦٽي- ويو ۽ اک ڇنڀ ۾ ويو. انسان ذات کي تباهه ڪرڻ جو وڏو هٿيار جنگ آهي. پر ان جو به مٺيو پڇي پيو آهي. مڙيني ماڻهو ماڻهوءَ کي سڃاڻڻ لڳو آهي، اکين تان عينڪ لٽي آهي.

هيسٽائين جو چڱو انسان ٻاهر راتين ۾ ڇپرا ڏسي ۽ اندر جي اونهائين ۾ گهرا ڪارا ڌڙڙ ڏسي، فرار حاصل ڪندو آيو آهي، صرف اندر جي درين ۾ ڏيئا ٻارڻ خاطر. ۽ ٻاهر جي ڳالهه ته ٿي پراڻي وس پر پنهنجو اندر اُجاري ويا (جهڙوڪ صوفياءَ ڪرام). پر اڄ جو انسان ٻنهي وجهن تي پيو وڙهي- اندر لاءِ روشني

ماضيء کان پيو وٺي ۽ اُهاڻي روشني کيس ٻاهرينءَ اوندھ کان بچائيندي اچي. اڄ
هو فراري نه آهي. اهوئي وڏو ثبوت آهي سچ ۽ چڱائيءَ جي کٽڻ جو.

جل جل مشعل.....

.....

.....

..... (اهو گيت ياد اوهان کي هوندو، مون کي صرف

مفهوم ياد آهي.)

اڄ جو انسان رڃ ۾ رڙيون ڪريون پجي ڪونه ٿو- اڄ يا ته رُج هوندي يا رُج
جا ويري.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

متان ائبريس گم ٿي ويئي هجي، اڃا حاضر آهي:

P.O Fazl Banbhro, Tharparkar,
Sindh
To: Abdul Kadir Junejo,
Village Janhan

جيڪب آباد

۴-۱۱-۱۹۹۷ع

پيارا عبدالقادر،

جڏهن تنهنجو ٻيو خط مليو هوم تڏهن توڏانهن فوراً جواب لکڻ ويٺو هوس. ان جا پهريان جملا هي لکيا هئم: ”تنهنجو ٻيو خط اڄ مليم. چڱو جو يادگيري ڪيئي. مائٽوءَ جي دل اونهي سمنڊ مثل آهي. ڪڏهن اها موج ۾ آهي، ڪڏهن بنهه سانت ۾. هميشه هر ڳالهه ساڳيءَ حالت ۾ ڪانه ٿي رهي. سو جيڪڏهن تنهنجو قلم تنهنجو چيو نٿو ڪري، ته اُن جي معنيٰ هيءَ ٿي ته ساهي ٿو کڻي. ۽ جيڪڏهن تنهنجو ذهن ڪم نٿو ڪري، نه به مطلب اهو ٿيو ته اهو ڪنهن ٻئي، وقتي طور، زياده دلپسند ڪم ۾ رڌل آهي- پوءِ اهو ڪم تنهنجي پنهنجي نظر ۾ ڪٿي ڪم ٿي نه هجي- ”سُٺا ئي سونمن، ننڊ عبادت جن جي.“ سمنڊ، آرام ڪرڻ، ساهي پٽڻ يا ڪا دل جي ورونهن لاءِ تفريح ۽ وندر جي ڳالهه ڪرڻ- اهي به ته ڪم آهن. پورهيت قلم، پورهيت دماغ ۽ پورهيت هٿ پير ڪڏهن ڪڏهن ڪم ڪندي ڪندي ٽڪجي پون ته پوءِ انهن کي ساڳي ڪٽڻ ئي گهرجي.“ اهي به چار جملا لکي، خط کي وچ ۾ ڇڏي ڏنو هوم، ۽ پوءِ سُستيءَ جا ڪيپ چڙهي ويا، ۽ تنهنجو ٽيون خط به اچي پهتو. توکي خبر آهي ته خطن لکڻ ۾ آءٌ ڏاڍو سست آهيان. توکي ڪيترا ڀيرا چيو اٿم ته مون وٽان خط نه مليئي ته دل ۾ نه ڪندو ڪج. پر اوهين آهيو نوجوان- پاڻ زورا ۽ پنهنجيءَ تي هلڻ وارا: اوهين ته پاڻ اسان جو ڏڍ ۽ پرجهلو ٿيو، پر گهرو اُٿلو اسان هين ڪان پيا ٿا پاڻ لاءِ آسرا ۽ ٽيڪون. سو آئنده توکي خط جو جواب خط سان ضرور لکيو رهيو. ٻيو نه ته مَن تو وٽان قرب پريا خط ئي مون وٽ ايندا رهن. اهي سڀ آءٌ پاڻ وٽ رکندو ٿو وڃان. ان مان تون سمجهي سگهندين ته ڪيتري نه پنهنجي دل ۾ تنهنجي خطن لاءِ عزت ۽ محبت آهي. ٿر معنيٰ مارئيءَ جو ملڪ، ۽ مارئي هئي محبتياڻي، هن کي محبت هئي پنهنجي مارن سان ۽ پنهنجي ملڪ ملير سان. اڄ جو نوجوان به لائق ۽ حلالِي اهو ئي چئبو، جو پنهنجي ملڪ جي ماڻهن سان ۽ پنهنجي ملڪ سان محبت رکي ٿو. ”ملڪ جا مارو ۽ مارڻ جو ملڪ“ - انهن سان جيئن، انهن سان مرڻ، انهن لاءِ جيئن ۽ انهن لاءِ مرڻ. ان کان وڏو مقصد زندگيءَ کي ڦلڊاٽڪ بنائڻ جو هن زماني ۾ اسان لاءِ ٻيو نه آهي، ۽ نه ٿي ٿو سگهي. تون اُن پاسي جو آهين، جتان اسان

کي اهو عظيم سبق مليو آهي. تنهنڪري تنهنجي حال احوال ۽ تنهنجي خبرچار جو ڏاڍو انتظار رهندو اٿم. مهرباني ڪري ڪڏهن به نه وسارج ته هتي هن ڪنڊ ۾ ويٺي آءُ تنهنجي خيريت جي احوال جو انتظار ڪندو رهندو آهيان.

جيڪب آباد جي هيءَ موسم ڏاڍي دلپسند آهي. سڄو نومبر اها موسم جي دلبري فائز رهندي. گرمين جي پڄاڻيءَ کان پوءِ هن وڻندڙ آب هوا ۾ جيڪب آباد جا ماڻهو قولارجي ٿا پون. راڳ، محفلون، شاديون مراديون ۽ رانديون رونديون- مطلب ته ڳالهه ئي ٻي ٿيو ٿي وڃي. هتي جا ماڻهو ”ڪوڏي ڪوڏي“ ۽ ”فت بال“ راندين جا بيحد شوقين آهن. اسان جي اسڪول ۾ پڻ چوڪرا شام جي وقت هر قسم جون رانديون ڪڍن ٿا. ڪوڏي ڪوڏي، فت بال، ڪرڪيٽ، بند منٽن، ٽيبل ٽينس، والي بال- ۽ هاڻي ونجهو ٿي به شروع ڪرائڻ جو ارادو آهي. سڄي ضلعي جي اسڪولن جا راندين جا مقابلا ۱۱ تاريخ کان شروع ٿيڻ وارا آهن- سي به اسان جي اسڪول ۾ ٿيندا. سومر ڏينهن ۶ تاريخ کان ششماهي امتحان به اسڪول جا شروع ٿي رهيا آهن، جي چار ڏينهن هلندا. ڊيٽ ۽ تقريرون به هر ٻئي هفتي چنڇر ڏينهن ڪرائيندا آهيون. ارادو آهي ته هن سال اسڪول جي هڪ مخزن به تيار ڪري شايع ڪرايون. مطلب ته دل واڳجي ويٺي آهي، ۽ هر طرح خوش وقت پيو گذري.

پنهنجي علاج جي سلسلي ۾ هڪ مهيني جي موڪل لاءِ درخواست ڪئي اٿم، سا اميد ته ۲۰ نومبر کان ملي ويندي. ڏندن ۾ ڏاڍو سور ٿو ٿيم ۽ انهن جو مڪمل علاج ضروري آهي. ۽ اهو حيدرآباد ۾ ڪرائڻ جو ارادو آهي. اهو سڄو مهينو اُتي رهندس. انهيءَ وچ ۾ جي تون حيدرآباد آئين ته ضرور ملاقات ۽ ڪچهري ٿيندي.

سائين جي. ايم. سيد تي وري تن مهينن جي پائبندي وڌي اٿن- پهريائين ٻن مهينن کان پوءِ هڪ مهيني جي ۽ هاڻي وڌيڪ تن مهينن جي. ستين ۽ اٺين تاريخ سندس ڳوٺ سن ۾ شاهه حيدر جو سالانو ميلو لڳندو- ان موقعي تي سن اچڻ لاءِ لکي موڪليو اٿس. ارادو پيو ڪريان ته ٻن ڏينهن لاءِ انهن تاريخن تي وڃي کانئس ٿي اڃان. جي نه ويس، ته به ۲۰ تاريخ کان پوءِ جو حيدرآباد مهينو ڪن رهن ٿيندو، سو انهن تاريخن ۾ ڪو وجهه وٺي سائين ملي ايندس. سنڌ جو سيد اعظم يعني وڏي ۾ وڏو محبت ۽ عزت لائق اڳواڻ ۽ خادم آهي. اهڙا ڪيڪڏهن پنج ٻيا مجاهد مرد سنڌ ۾ پيدا ٿين ته هوند سنڌ جي نجات ممڪن ٿي پوي- ممڪن ڇا

بلڪ يقيني بنجي وڃي. دراصل ملڪ ۽ قوم جي آزادي قربانين ۽ عظيم جدوجهد سان ئي حاصل ٿئي ٿي. ۽ قرباني ۽ جدوجهد شخص ڪندا آهن ۽ عوام کي انهن لاءِ تيار ڪندا، آڀاريندا ۽ اڳتي نيندا پڻ ڪي خاص شخص آهن. سنڌ کي انهن چند خود فراموش ۽ خود فروش وطن دوست مجاهدن جي ئي ضرورت آهي. ورنه اسان جا ماڻهو هر جُهد ۽ هر ڇڪوش لاءِ، هر قربانيءَ ۽ هر مقابلي لاءِ نه فقط تيار آهن بلڪ انهن ۾ ڪامياب ثابت ٿيڻ جي صلاحيت پڻ رکن ٿا. عوام عظيم آهي، عوام اعظم آهي - زنده باد، پائنده باد انسان ۽ انساني عوام.

نو آڪٽوبر جو ”روح رهاڻ“ پڙهيو آهي! اُن جا شعر پڙهيا اٿسئي! ڪير آهي، جو سنڌ جا، سنڌ جي شاعرن جا، سنڌ جي عوام جا اهي دلي اڏما پڙهي ۽ ڏسي ۽ ٻڌي دل لوڙهيندو ۽ نااميد ٿيندو. اسان جي روشن مستقبل جا اڏول ۽ حوصله مند اڳواڻ ۽ نديم آهن اسان جا شاعر ۽ اديب. سلام آهي انهن تي. انهن جي ڏڏ تي اسان اڌ مثل انسان به جاڳيو ۽ جيئرا ٿيو ٿا پئون. شال جيئن، وڏن ويجهن ۽ سلامت رهن.

هتي جي ادبي سنگت چڱو ڪم پيئي ڪري - جيتوڻيڪ اختلاف اٿن ۽ هڪٻئي يارن جو ٿولو پڙ ڪڍي پري بيٺو آهي. آءُ وٽن يعني سنگت جي ڪچهرين ۾ ويندو آهيان. مطلب ته هر طرح سان پرپور وقت پيو گذري. اسان جو سکر وارو يار به ڏهين پنڌرهين ڏينهن ملندو رهندو آهي - ۽ پيري پيري سان پنهنجي شاعريءَ جا ڪيپ ڏيئي ڇڏيندو آهي. تون مڙيئي مهرباني ڪري يار محمد کي وقت بوقت خط لکندو ره. اهو اسان جو يار ڪجهه ويڳاڻو ٿو رهي. اسان کان، يعني مون کان، هو نه ٿو سڙجي ۽ نه ٿو پري. سچ ته هن لاءِ دل ڏاڍي پرڄيو پرڄيو ٿي اچي. تنهنجو محمد ابراهيم.

پيارا سائين!

اوهان ڏانهن هڪ ڊگهو خاصو خط لکي فضل ڀنڀري ڏانهن پئي آيس. وات تي واٽر تان ٽيندي خط ته ٿيو پيل واري ڳالهه ”ڏو منهن پائيءَ ۾!“ خط کي بچائي ورتو پر حالت اها رهي، جو لکي به المڏنو ته پڙهي به المڏنو، لڪائي جي پڙهڻ کان پري هو. بهرحال فضل ڀنڀري ڀمجي، پڇتاءُ ويڳائيءَ مرڪ ۾ وٽڙي ويو، جو اوهان جو خط پيو هو. گهڻن ڏينهن کان پوءِ ئي ته هڪ خط نصيب ٿيو هُئ. باقي رهيو منهنجو پڳل خط سو اڃا تائين نقل نه ڪري سگهيو آهيان ۽ جڏهن به نقل ڪيم تڏهن موڪليندس- ۽ ائين ته نقل ڪرڻ لاءِ مون وٽ مواد به جام پيو آهي. هڪ اُردوءَ جي مشهور ترقي پسند نقاد ممتاز حسين (جنهن کي اُردوءَ وارا ترقي پسندن جو امام آخر زمان چوندا آهن) جو ڊگهو مضمون ’ادب ۽ سائنس‘ جنهن ۾ هُن صاحب ادب ۽ سائنس جي تڪر تي جائزبندي، ان مرڪزي خيال کي چٽو ڪيو آهي ته جو موجوده وقت ۾ پريشان خيال فنڪار ائين چوندا وڌن ته سڪون ۽ شاعريءَ کي سائنس تباهه ڪيو آهي، سو هرگز ائين نه آهي بلڪه موجوده سائنس جون تحقيقاتون ۽ تخليقون صرف وڏي طبقي وارا پنهنجي ظلم ڪرڻ لاءِ استعمال پيا ڪن. اهو سائنس ظلم نه ڪيو بلڪه يونجيواد جوڙجڪ ائين ڪيو آهي. سائنسدانن ته انسان کي فطرت جي ظلم کان آجو ڪيو پر فطرت جي جاءِ مٿانهين طبقي اچي ورتي آهي ۽ هاڻي سائنس کي اُن طبقي کان آزاد ڪرڻو آهي. مطلب ته مضمون نگار ڏاڍيءَ چٽائيءَ سان هڪ عاليشان مضمون لکيو آهي. ان مضمون کي مون ترجمو ڪيو آهي. پر ڪهاڻي ”چانمان“ به لکي اٿم ۽ ان کان پوءِ ڪهاڻي ”وڃايل ڌنڌ“ به لکيم. جا لڏي ويلن جي باري ۾ هڪ ڌنڌ وانگيان ياد آهي. تنهن کان سواءِ هڪ مضمون لکيو اٿم، امداد جي اُن مضمون جي جواب ۾ جيڪو پاڻ ’عبرت‘ ۾ ڇپايو هُئائين، عنوان هوس ”شاعريءَ جي زوال پذير ٿيڻ جو انڌيشو“. ننگرپارڪر جي لوڪ ڪهاڻي ”سڌوت سارنگا“ جي آڌار تي هڪ ڊرامو ريڊيائي پڻ لکان پيو. شايد ان لوڪ ڪهاڻيءَ جي بنياد تي ڀارت ۾ ’سارنگا‘ نالي فلم به بنجي چُڪي آهي.

هاڻي اوهين ئي ٻڌايو ته ڇا نقل ڪيان ۽ ڇا لکان؟ آيس مزي ۾ ته ڏينهن رات هڪ ڪري سڀ ڪم چُڪائي وٺندس. بهرحال منهنجي پسنديده ”وڃايل ڌنڌ“ اوهان کي ڏيکاري اُن تي راءِ ضرور وٺندس.

پليجي ڏانهن هڪ ميار اٿم، جو پاڻ ڪتاب ”انڌا اونڌا ويڄ“ ڇپايائين پر هڪ ڪاپي نه موڪليائين. اسان کي ڪهڙي خبر ته ڪهڙا ڦاڙها ماريائين ۽ هاڻ اوهاڻ اها ميار وٽس پهچائي ڇڏيندا. کيس سلام عرض آهن. پنهور کي پڻ سلام عرض آهن. (B.A. (Part 1) ۾ پاس ٿيو آهيان.

والسلام عبدالقادر جوڻيجو

[نوٽ: ۳-۱۲-۱۹۶۷ع تي حيدرآباد ۾ ملير، - محمد ابراهيم]

حيدرآباد، سنڌ

۱ - ۱۲ - ۱۹۶۷ع

پيارا پاءُ عبدالقادر،

تنهنجو خط هتي ٽين تاريخ مليم. مون کي پهرينءَ تاريخ کان موڪل ملي. رمضان جي عيد تائين هتي هوندس. بي. اي. جي ڀارت پهرئين ۾ پاس ٿيو آهين. مبارڪ هجي. ٻيو به، جيڪي خط ۾ لکيو اٿئي ته لکين ۽ پڙهين پيو، تنهن مان مون واريءَ ڳالهه جي تصديق ٿئي ٿي ته پورهيت ماڻهو ساڻي پٺي، وري جو ڪم کي لڳندو آهي ته ڪم جا لاهه ڪڍي ڇڏيندو. سو تو ايترو ڪجهه پڙهيو آهي ۽ لکيو آهي - گذريل ٿورڙيءَ مهلت ۾ - ان ڳالهه تي مون کي ڏاڍي خوشي ٿي آهي. ان جون به توکي مبارڪون هجن. باقي مون وارو خط، سو جيڪڏهن هيلٽائين نقل ڪري سگهيو هجينس، ته مهرباني ڪري ڏياري موڪلج. ”سڌونٽ سارنگا“ جي ريڊيائي ڊراما پڙهڻ جو به ڏاڍو شوق اٿم. جڏهن پورو ٿئي، تڏهن ترٽ موڪلج. تڪڙ ڪانهي. پلي پهرئين پنهنجي مڏاڻ تي پورو ٿئي. رسول بخش پليجو بي ميار آهي. هونئن به اهو ڪتاب ”انڌا اونڌا ويڄ“ هڪ پبلشرن جي هتي جماعت آهي - اينسٽڪلو پيڊيا پبليڪيشن - تن چاڀيو آهي. اڏائي روپيا قيمت رکي اٿس. جُملي ۱۶۰ صفحا اٿس. ڪنهن يار دوست کي خاص ڪونه تحفي طور ڏنو اٿس. مون کي هڪ ڪاپي رسول بخش پان ڏني هئي. جو کيس ڪي ست اٺ ڪاپيون مليون هيون. ان کان علاوه مان پاڻ هتي ۽ جيڪب آباد ۾ دوستن کي ڏيڻ لاءِ هيلٽائين پنج ڪي ڇهه ڪاپيون پيسن تي بڪ اسٽالن تان - سو به ريلوي بڪ اسٽالن تان - وٺي چڪو آهيان. ڪتاب ته اهڙو آهي، جو ضرور پڙهجي ۽ سنگت ساٿ کي ۽ دشمن دوست کي به پاڙهجي. سو لاچار وٺو ۽ ڏيئو ٿي پوي ٿو. منهنجي ليکي ته توکي هيستائين ڪاپي ڪيئن نه ڪيئن هٿ اچي ويئي هوندي. توهانن آها هڪ ڪاپي وٺي ڏينهن ٻن ۾ ڏياري موڪليندس.

مون ممبئي جي موڪل ڏندن جي علاج لاءِ ورتي آهي، سو چوٿينءَ تاريخ کان دندان ساز ڊاڪٽر جي حوالي آهيان. علاج مهينو ڪن لاڳيتو هلندو. سڄو ڏينهن گهر ۾ ويهڻو ٿو پوي. پڙهڻ لکڻ جو ڪم مڙهي دلپسند مشغلي طور چڱو ٿي سگهي ٿو.

الف. ج جو خط ”بادل ۾“ اتم جي نالي پڙهيو هوندئي. هيءُ همراه ايترو

سادو ۽ سڌو ناهي جيتري قدر پاڻ کي دوستن وٽ ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. هونئن پوليس (جاسوسي)، اطلاعات ۽ ريڊيو آهي محڪما آهن جيڪي چوويهه ئي ڪلاڪ خدمت گذاريءَ طور ڪوڙ گهڙيندا، سچ کي بي آبرو ڪندا. طاقت ۽ حڪم جي پرستاري ۽ پذيرائي ڪندا رهندا آهن. سوانهن سان وابستہ ڪنهن شخص کان خلوص، ترقي پسنديءَ يا انقلاب دوستيءَ جي اميد رکڻ چريائي آهي. بلڪ اها انهن جي فرضِ ادائيگي ۾ شامل آهي ته مخلص، ترقي پسند ۽ انقلاب دوست اديبن ۽ ڪارڪنن سان لاڳاپو، سنگت ۽ همٺائي پيدا ڪن ته جيئن پنهنجي منصبي فرض کي وڌيڪ ڪاميابيءَ ۽ هوشياريءَ سان ادا ڪري سگهن. اسان دوستن اهو خيال ڪيو آهي ته هن کي تمام ٿڌي نموني ۾ پليجو جواب ڏئي، ۽ هونئن ڳالهه کي وڌيڪ نه ڇيڙجي ۽ ڇاڙجي، جو ائين ڪرڻ سان فوري طور وڌيڪ نقصان ٿيندو ۽ شايد مخالفن کي وڌيڪ فائدو ٿئي.

پنهنجي حال احوال کان واقف ڪندو رهج. اميد ته هر طرح سان خيريت سان هوندين.

سلام ۽ پيار سڀني دوستن جا رسن.

تنهنجو

محمد ابراهيم

۹-۱۲-۱۹۶۷ع

عبدالقادر جوڻيجو

پوسٽ آفيس ڳوٺ جنمان،

فضل ڀنڀرو

ضلعو ٿرپارڪر.

۲۰ - ۱۲ - ۱۹۶۷ع

پيارا سائين!

اوهان جو نئين انڊين سان لکيل خط مليليم. آءٌ جواب ۾ به نئين انڊين سان خط لکان ٿو. مون جيڪي ڪجهه لکيو پڙهيو آهي اهو پڙهڻ کان اڳ معلوم ڪري اوهان کي خوشي ٿي، مون کي پڻ ان کان وڌيڪ ڪهڙي خوشي ٿيندي! مون کي هونئن ئي اتي جا يار spiritual son of Joyo چوندا آهن. ڪٿي توک طور چون، پر آءٌ اهو ڪونه آهيان. امر واري خط جو ذڪر اوهان ڪيو آهي، آءٌ ته ”بادل“ کي بند سمجهيو ويٺو هوس، پوءِ ته الائي ڪيئن نڪتو؟ ڪير ايڊيٽر اٿس؟ امر ڇا لکيو آهي، اها خبر ئي نه اٿم. ڄاڻ جو ته ڏاڍو شوق اٿم. پليجو جواب ٿو ڏئي. ڏاڍو سٺو.

تازو ”سمٽيءَ“ جا ۱۵ ۽ ۱۶ نمبر مليا اٿم. بنڊل آهن. انسان دوست اديب دوستن سان ڦٽائي اٿس، هاڻي منهن ڏسن پنهنجو آرسيءَ ۾. آغا به جيڪي به ڪهاڻيون لکيون سي لکيون. اڳين ”شڪست جي آواز“ ۾ شڪست ئي هئي. هن ڪهاڻيءَ ۾ آغا پنهنجو مانُ پهرين سس صفحن تي رکيو آهي: پويان ڊگهو پوڄڙ زوريءَ ڳنڍيو اٿس، جنهن سڄيءَ ڪهاڻي کي چالو مال ڪري ڇڏيو آهي. امر جليل کي هينئر ان ڳالهه سنائيو ته هو صاحب ترقي پسند نه آهي: ان احساس هيٺ سندس ئي تعصب هيٺ پنهنجيءَ ڪهاڻيءَ کي چيپاڻي ڏي-مُٺو ڪري ڇڏيو اٿس. ٻاهريون ذاتي دٻاءُ ته فن جو خون هوندو آهي. باقي مزاح چپيو اٿن. ان ۾ به بقول ڊاڪٽر عاليه امام ته ”پهڪڙي به“. جيستائين انهن دوستن تي اهو نظرياتي تعصب رهيو تيستائين پنهنجي فن جو خون ڪندا رهندا.

ها سو ڳالهه ٿي ڪيم ته هماره وڃن ڪنڌ تي چڙهندا. هينئر ماڻ ڪري ويهي مٿي ڪنهن مان ڪجهه ڪونه ورتو. مون خيال ڪيو هڪ خط ٿو لکان ”سمٽيءَ“ کي جو گهڻو ڪري چيپندا ته ڪونه، جيئن اڳ ڪيو هئائون. پر چوڙيونس ٿا ڦٽاڪو، وجهون ٿا پاڪاڻاڙو. ملهون به ملهن جهڙيون ٿينديون. ڪم به راج ڏسندا. هماره مورڳو چڙهندا ٿا اچن. جيئن ته هن خط ۾ ”سمٽيءَ“ جي پوين پرچن تي راءِ آهي، ان ڪري اخلاقي فرض ڄاڻي ڪين ئي لکبو. ڇو نه اهي يار اهو طعنو هڻندا وٺن ته اسان هنگامي ادب پيا پيدا ڪريون ۽ پاڻ سڳورا وري سنجيدو ادب پيا لکن ۽ لکائين. ته ڪين اهو به ٻڌائي ڇڏبو ته سنجيدگي رڳو اوهان جي

آمانت نه آهي. مون هيءَ خط تنقيدي سوجي سمجهي، نرميءَ ۽ سنجيدگيءَ سان لکيو آهي. عامر سجاڳ پڙهندڙن کي ته غير جانبدارانہ لڳندو، پر انهن يارن کي جو جڙي لڳي ويندي. پوءِ وري ڏسنداسون سندن سنجيده جواب. انهيءَ هوندي به مون کي ٻن ٽن سوالن جو جواب لکي موڪليندا ته ڪيئن ڪجي. (۱) اهو ته اوهان مناسب سمجهو ته آءٌ خط موڪليان، جي نه ته اها ڳالهه ڪجو. (۲) اهو ته اوهان مناسب سمجهو ته ”سمئيءَ“ ۾ ڇپجي نه واه، نه ته نهيو. ۽ (۳) اهو ته پليجي نه جيڪا ڪمائي ”جتي باد بري“ لکي هئي، اها منهنجي نظر ۾ گهڻو داخلي آهي، جو سونا ۽ آهيءَ جي اندر جي ايتار ڪيل آهي. پر انهي حالتو چالو لفظ ”داخليءَ“ مطابق داخلي آهي يا نه اها ڳالهه پليجي کان به پڇجو ۽ پوءِ مون کي جواب موڪلجو. اتي هن خط جو گهڻو ڊڪر نه ڪجو، حواهي يار ائين سمجهندا ته خط ڪنهن صلاح هيٺ دوستن گڏجي لکيو آهي ”سمئيءَ“ کي خوار ڪرڻ لاءِ وغيره، ننڍڙيءَ دل وارا آهن نه!

ها! ٻيو عرض ته ”روح رهاڻ“ جا پرچا آءٌ هميشه ميرپورخاص ايندڙن ويندڙن کان گهرائيندو آهيان. پر هن پيري اتفاقاً سيپٽمبر، آڪٽوبر، نومبر ۽ ڊسمبر جا پرچا نه گهرائي سگهيو آهيان. منهنجي مالي حالت جي ته خبر آڻو. تازو ”سمئي“ جي وي پيءُ فني ڇڏيو اٿم، ۽ حيدرآباد جو چڪر به ان سبب ڪري هڻي نٿو سگهان. گهر جي بيماري مطالعي جي به اجازت نٿي ڏئي. اوهين مهرباني ڪري اهي پرچا مون کي وٺي موڪليندا. ترقي پسند ادب ڇا آهي اها مون کي خبر آهي، ريڊيو جي عالیشان عمارتن ۾ ويهندڙن کي ان جو ڪهڙو پتو؟

اڄڪله سنڌي ادبي بورڊ جو ڪهڙو رخ آهي؟ ڪم ٻم هلي ٿو يا نه؟ ٻين يارن دوستن جي حال احوال کان واقف ڪندا. مون واري يار شوڪت جي به ڀارت اٿو- اوهان کي ۽ ربانيءَ کي به. يار محمد پنهور ڪهڙن حالتن ۾ آهي؟ ”طول عمره اڄڪله ڇا پيو ڪري؟ آهي حال ۾ يا ڪي اسڪرو ڊرا ٿيندا وڃن. سربستو حال احوال موڪليندا.

سلام سڀني دوستن کي عرض.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

-هو خط به نقل ڪري موڪليو، سگهو.

جنمان،

۱ فيبروري ۱۹۶۸ع

پيارا سائين!

معاف ڪحو، جو خط ڏاڍي دير لايو پيو لکان. سُستي پئي نٿي ڇڏي. دل چوندي آهي ته اوهان ڏانهن ڪو خط لکجي ته، بقول اوهان جي، ’هجن پيرائتا احوال ۽ پيرائتيون ڳالهيون‘.

پيرائتي ڳالهه هيءُ آهي ته مڙيني پيا حياتيءَ جي نيلهي کي نيلميون. حيدرآباد ۾ اوهان مون کان هڪ بزرگ ۽ همدرده رويو رکندڙ جي حيثيت ۾ پنهنجي ’ذات‘ متعلق سوال پڇيا ۽ مون اڻپورا مختصر جواب ڏنا جا عادت اٿم، جا چاهن جي باوجود ترڪ ڪري نه سگهيو آهيان.

بس احوال هيءُ ته بورزوا طبقي جو ماڻهو هوس ۽ هاڻي حالت ڪمزور آهي. اهڙي سبب آهي، جو آءٌ ذهني پريشانين ۾ گهڻو ورتل آهيان- اهڙيون ذهني پريشانين، جن جي الف کان به اوهين واقف نه آهيو. ڪڏهن ڪڏهن حياتيءَ کي ٽڇ سمجهندو آهيان.

اوهان پنهنجي حال کان واقف ڪندا.

دوستن جا حال احوال وغيره وغيره.

سراج وارن جو رسالو ڪڏهن ميدان تي ايندو؟

اوهين تمام پري ويٺا آهيو. هيڏانهن ڪٿي ويجهي بدلي ڪرائي اچو ته به جڳو.

هُو ڪتاب Soviet Literature پڙهي سگهيا هُجو ته ”انڌا اونڌا ويڇ“ سميت موڪليو.

ساليانو امتحان ڪرائي ڇڏيو اٿم، واندڪائي گهڻي آهي.

هڪ مزاحيه ڪهاڻي ’فيصلو‘ لکي هيم، جا ”سمڻي“ وارن جي خط تي خط اچڻ سببان موڪلي ڏني اٿمان. آهيان ته روئڻو، سو ان مزاحيه ڪهاڻيءَ مان مون کي ته ڪجهه نه ٿيو. ڪهاڻي ”وڃايل ڌنڌ“ سگهي اوهان ڏانهن موڪليندس. احوال سگهو ڏيندا.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

جيڪب آباد

۲۷ فيبروري ۱۹۶۸ع

پيارا عبدالقادر!

تنهنجو هڪ خط ڪافي ڏينهن ٿيا، جو پهتل آهي. جواب نه ڏنو اٿم، اُن لاءِ افسوس اٿم. معافي ٿو گهران.

توڪي ٻڌي ڏک ٿيندو ته منهنجي بدلي، اوچتو ئي اوچتو، پشاور ڪڍي اٿن. ۲۳ تاريخ شام جو ڊائريڪٽر ايڊيوڪيشن، حيدرآباد کان تار پهتي، جنهن جو متن هيءُ هو:

"Please hand over to the 1st Assistant and report to the Director Education Peshawar today without availing joining time"
وري ۲۴ تاريخ تار آئي ته:

"Please report compliance."

مون ڊائريڪٽر کي لکيو آهي ته هڪ ريجن مان ٻئي ريجن ۾ ڪلاس ٽو آفيسرن جي بدليءَ جا اختيار گورنمينٽ کي آهن ۽ نه کيس: تنهنڪري جيڪڏهن ڪو گورنمينٽ جو اهڙو آرڊر وٺس آيل آهي، ته ان جي ڪا به مون ڏانهن موڪلي، ته اُن تي آءٌ گورنمينٽ کي عرضداشت ڏين گهران ٿو ته پنهنجي فيصلي تي نظر ثاني ڪن ۽ بدليءَ جا آرڊر واپس وٺن. اهو به لکيومانس ته مون کي موڪل جا ٻه مهينا پگهار نه مليا آهن، سو پئسو ڪونه اٿم: تنهنڪري هڪ مهيني جو اڳواٽ پگهار ۽ ٻئي پاڙي جا پئسا اڳواٽ منظور ڪري ڏنا وڃن: ساڳيءَ ريت جائننگ ٽائيم به ڏنو وڃي. فوراً تار رستي جواب آيو ته "جائننگ ٽائيم ڪونه ملندو، باقي مهيني جو اڳواٽ پگهار ۽ ٻي اي جا پئسا اڳواٽ منظور ڪيا پيا وڃن." وري به تاڪيد ڪيو اٿن ته "فوراً چارج ڇڏي، پشاور پاڻ کي پيش ڪري، رپورٽ ڪرا!"

انهن ڳالهين مان تون سمجهندي ته هاڻي هي عاليجناب پاڻ کي وڌيڪ برداشت ڪرڻ لاءِ تيار نه آهن. منهنجي هونئن به نوڪري باقي اڍائي سال آهي. انهن مان آخري ۱۲ مهينا ارادو هوم ته رٽائرمينٽ جي موڪل وٺندس. تنهن جي معنيٰ ته مون کي باقي ڪو ڏيڍ سال ئي نوڪري ڪرڻي آهي. هونئن به گهڻي ۾ گهڻو ڪٿي نوڪريءَ مان ڪيندا - پيو ڇا ڪندا. نوڪريءَ تان لاهڻ بعد پيو ڪو هو قدم ڪڍڻ ته به ڪٿي سگهڻ ٿا. اُن لاءِ به پاڻ تيار آهيون. "جا آئي، سا برسر مٿي

تي! "تقدير جو ماريو ويچارو سنڌي ائين چوندو آهي.
 ٻيو سڀ خير آهي. خط لکندو رهج. هن ئي انڊريس تي لکي موڪليندين ته
 به جتي ويندس، اُتي ري-ڊائريڪٽ ٿي اچي ملندم. ٻئي هنڌ ويس، ته اُتان جي
 انڊريس توڏانهن اُماڻيندس.
 اميد ته تون هر طرح خيريت سان هوندين.
 تنهنجو
 محمد ابراهيم

ڪوهاٽ

۱۹ مارچ ۱۹۶۸ع

پيارا پاءُ عبدالقادر،

آءُ پانيان ٿو ته پنجين يا چوٿين تاريخ هن مهيني جي جيڪب آباد مان يا ان کان پوءِ ڪنهن تاريخ تي حيدرآباد مان نوڏانهن خط لکيو هوم، جنهن ۾ توکي اطلاع ڏنو هوم ته سرڪار بهادر منهنجي بدلي پشاور ڪئي آهي. اميد ته اهو خط توکي مليو هوندو. عيد حيدرآباد ۾ گذاريم. ڇهين تاريخ شام جو جيڪب آباد ۾ چارج ڇڏي ستين تاريخ اُتي پهتو هوس. ۱۲ تاريخ پشاور پهتس. اُتي ڪوهاٽ جي گورنمينٽ ٽيچرس ٽريننگ اسڪول جي پرنسپال جو آرڊر مليو، ۽ ۱۴ تاريخ شام جو هتي پهچي، اچي چارج ورتي اٿم.

ڪوهاٽ جو شهر پشاور کان ۴۰ ميل کن پري آهي. اسان جو اسڪول ڪوهاٽ کان ڇهه ميل پري آهي. اسڪول جي چوڌاري هڪ ميل، ٻن ميلن ۽ ٽن ميلن تي ٽي ٻوٽ آهن. جتي اسڪول جي بلڊنگ آهي اُتان چئن ئي پاسي ڏسجي ٿو ته چؤشير جبل ڏسجن ٿا، ۽ انهن جي وچ ۾ وسيع ايراضيءَ ۾ سنئين سڌي زمين آهي، جنهن تي هن وقت هر هنڌ ڪڻڪ ۽ جاني جا فصل نسريا بيٺا آهن. هتي هنن ڏينهن ۾ بهار جي موسم پنهنجي جوين تي آيل آهي. نهايت سهڻي موسم آهي. ۽ ماڻهو، جن سان ڪم ڪرڻ جو موقعو مليو آهي، سي به سڀ ڏاڍا قربانتا ۽ نيڪ طبع ڏسجن ٿا. هيءُ اسڪول اسان جي ٽريننگ ڪاليج فار مين حيدرآباد جهڙو آهي. هتي ۱۵۰ کن شاگرد جي. وي. ٽريننگ لاءِ ۽ ۵۰ کن شاگرد سي. ٽي. ٽريننگ لاءِ آيل آهن. سڀ پٺاڻ آهن. هڪڙو به اهڙو ڪونهي، جنهن جي مادري ٻولي اردو هجي. منجهانئن ڪي اهڙا به آهن، پر تمام ٿورا، جن جي مادري ٻولي 'هندڪو' آهي، جيڪا پنجابيءَ سان ملندڙ جلندڙ آهي. هنن کي سڄي تعليم اردوءَ ۾ ملي ٿي، ۽ کين به پنهنجن اسڪولن ۾ ٻارن کي اردوءَ ۾ پڙهڻو پوندو. هنن مان ڪن کي ۱۵ روپيا ماهوار اسڪالرش ملي ٿي، ۽ جيڪي اڳ نوڪريءَ ۾ هئا ۽ اُتان چونڊجي آيا آهن، انهن کي پڙهڻ جي موڪل اڌ يگهار سان، جيتري سندن نوڪريءَ جي عرصي ۾ جمع ٿي هوندي، اوتري ملي ٿي - يعني ڪن کي به مهينا ته ڪن کي ٽي مهينا، ۽ وڌ ۾ وڌ هنن کي ڇهه مهينا اڌ يگهار ملي ٿو - بس. هنن مان ڪيترا ته اهي به آهن جيڪي پنهنجي خرچ تي پڙهڻ آيا آهن، ۽ انهن

کي سرڪاري طور ڪجهه به ڪونه ٿو ملي. ٽريننگ اسڪول سان گڏ پرنڪٽسنگ اسڪول موجود ڪونهي. عملي سبق پاڙهڻ لاءِ استادن ۽ شاگردن کي پاسي وارن ڳوٺن جي اسڪولن ۾ پنڌ وڃڻو پوي ٿو. هاسٽل موجود آهي، پر نه پرنسپال لاءِ (اسڪول جي هيڊ ماستر کي پرنسپال جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو) ۽ نه هائوس ماستر لاءِ ۽ نه ڪو ٻين ماسٽرن لاءِ ئي ڪا رهڻ جي جاءِ ٺهيل آهي. حالانڪ هيءُ اسڪول هڪ رهائشي اسڪول آهي. پڙهائيءَ ۽ ڪم جو معيار هتي البت ڏاڍو سٺو ۽ تسلي بخش معلوم ٿو ٿئي. پرائمري ماسٽرن جا مسئلا ۽ انهن جي نفسيات، جيئن هتي نظر آيم، ايئن ئي، ڪنهن ٿوريءَ ڦير گهير سان، اتي حيدرآباد ۾ منهنجي مشاهدي ۾ آيل آهي - ۱۹۴۹ ۽ ۱۹۵۰ع ۾ جڏهن اتي ڪاليج ۾ ماستر هوس ۽ هاسٽل ۾ هائوس ماستر به هوس. هتي هنن زير تربيت استادن کي ڏسي، تون ڏاڍو ياد ٿو اچين، ۽ توسان گڏ سڀ آهي سنڌي اسڪولن جا ماستر به جن سان واقفيت رهي اٿم. هتي، خبر نه آهي ته ڇو، پر حقيقت آهي ته ڪابه اڀاڻڪائي ۽ اڪيلائي ڪانه ٿو محسوس ڪريان. جيتوڻيڪ سنڌ ۽ سنڌ جا دوست، عزيز ۽ ساٿي هر هر دل تي تري ٿا اچن، بلڪ ائين تارا توانا دل ۾ موجود رهيا ئي بيٺا آهن. جلا وطني آهي، سا ڪنهن ريت گذارڻي آهي - خوش ٿي به گذارڻي آهي ۽ رنج ٿي به گذارڻي آهي. دل کي خوشي ۽ خاطري هن ڳالهه جي آهي ته ڪا ڳالهه آهي، جنهن لاءِ هيءُ ڪجهه سمنو ٿو پوي - ۽ اها تحقيق اهڙي آهي، جنهن تي فخر ڪري سگهجي ٿو -

خوني نه ڪرده ايم ڪسي رانه ڪشته ايم

جرم همين ست عاشق روي تو گشته ايم

مارئيءَ جي ميلي تي جيڪو تو مضمون پڙهيو هو، اهو شايد محمد بخش جوهر پنهنجي ”سنڌي ڊائجسٽ“ ماهوار ۾ ڇپائي رهيو آهي. ممڪن آهي ته هيستائين اهو پرچو شايع به ٿي ويو هجي. پرچو ڇپجي، ته پڙهي، پنهنجو ردعمل توڏانهن لکندس. پر حيدرآباد ۾ ٻڌو هوم ته جيڪي ڪجهه اُتي پڙهيو ويو هو، اُن مان گهڻو ڪجهه ڪاٽي، فقط اُهي چيزون ”سنڌي ڊائجسٽ“ ۾ ڇاپيون پيون وڃن جيڪي ”ٽيڪ“ هجن! مير محمد بخش صاحب، جيڪو ايتريءَ ننڍهيءَ سان ميلي جو اهمنام ٿو ڪري، اهو پاڻ حسر نه آهي ته ڇو ميلي جي ڪارگذاري، سفارن ۽ مشاعري جي شعري مواد سميت، جدا ڪتاب جي صورت ۾ نه ٿو ڇپائي ۽ شايع ڪرائي. يا هن کي رڳو ميلي جي لڳائڻ ۽ ڪجهه وڌيڪ ماتمن ۾ نمايان ٿيڻ جي

خواهش آهي ۽ بس. بهرحال، جو ڪجهه ”سنڌي ڊائجسٽ“ ماهوار ۾ مواد ڇپيو سو به اميد آهي ته پڙهڻ جهڙو ۽ ڪارآمد مواد هوندو.

اسان کي جون جي مهيني ۾ وٽڪيشن آهي. ان تي ارادو آهي ته حيدرآباد اچجي. جون جي آخر ۾ شايد هيءَ اسڪول بند ٿيندو. ان کان پوءِ ڪجهه ڏينهن امتحان هلندا، ۽ پوءِ هتان نڪري سگهيو. شايد جولاءِ جي ڏهين پندرهن تاريخ تائين حيدرآباد پهچي ويندس. پوءِ جي قسمت ٿي ته اُتي ملي سگهيو ۽ روبرو ڪچهري ڪنداسين.

هاڻي، جو آءٌ هيڏانهن ايترو پري آهيان، سو جيڪي ڇيرون ادبي رسالن ۾ ڇپيون رهنديون، انهن کان به پوريءَ طرح شايد باخبر ۽ واقف نه رهي سگهان. سو تون مهرباني ڪري، گهٽ ۾ گهٽ جيڪي تنهنجا مضمون يا افسانا ڪٿي به ڇپيا رهن، انهن جي حال احوال کان ضرور مون کي واقفيت ڏيندو رهج.

”سمڻي“ ۽ ٻين سلسلن کي بند ڪرڻ جا معاملن ٿيا هئا، پر ڏسجي ٿو ته همراھ اهو ڌڪ ته سمسائي ويا آهن ۽ ’سلسلي‘ جي نالي بدران ’پبليڪيشن‘ جي نالي ۾ ڪتاب نمبر پهرين، ٻيو وغيره، الڳ الڳ ڪتابي نالن سان شايع ڪندي رهن جو ارادو رکڻ ٿا. ان طريقي سان ”سمڻي“ وارن هڪڙو ڪتاب تازو ڪڍيو به آهي. ”روح رهاڻ“ آهي، جو اڃا رسالي جي صورت ۾ نڪري پيو، پر ”درياء جي ڪپ تي چوري ڪڍي، اڄ نه ٻڌي ته سپان ٻڌي“ واري ڳالهه آهي. شال دشمنن جي بدنظرن کان بچي وڃي! هن مارچ واري پرچي ۾ اياز جا گيت ”هي گيت اڃايل مورن جا“ جي نالي سان اچن ٿا. انهن تي مهاڳ وري به منهنجو لکيل آهي. پرچو ڇپجي ۽ هٿ اچيئي، ته راءِ کان واقف ڪج. ”روح رهاڻ“ جو ميلو به شايد مارچ يا اپريل ۾ ڪرڻ وارا هئا- پر ”تڙ تڙ تي طوفان، الو ميان، ناو هلي آ گيت ڪٿي!“ وارو معاملو آهي. ڏسجي ته ڪيستائين ۽ ڪيتري قدر اسين پنهنجي ٻوليءَ، ادب ۽ ديس جي سلسلي ۾ اڳتي وڌي سگهون ٿا ۽ سڄي سگهون ٿا.

اميد ته تون هر طرح خوش چڱو ڀلو هوندين. اوهان جي خوش چڱيلائيءَ ۽ خيريت جو خيال ڪندي، ٿر جي مينهن جو ضرور ويچار اچي ٿو. هتي ته گذريل ٽن ڏينهن کان هر روز شام جو مينهن وسڻ شروع ڪري ٿو، سڄي رات وسي ٿو ۽ صبح جو بس ٿو ڪري. ڪالهه ۽ ٽيون ڏينهن ته ڳڙا به ڪريا هئا. ٽيون ڏينهن شام جو اڌ اڌ پاءُ جا وڏا ڳڙا به ڪريا هئا- هيڏا وڏا ڳڙا مون ڪڏهن عمر ۾ ڪونه ڏٺا. هتان جا ماڻهو به چون ٿا ته ايڏا وڏا ڳڙا هنن به ڪڏهن ڪونه ڏٺا هئا. موسم جي

حالت اهڙي آهي، جهڙيون پاڻ وٽ نومبر جي آخر ۽ ڊسمبر جي شروع ۾ ٿڌيون پونديون آهن، اهڙيون ئي ٿڌيون راتيون ۽ ڏينهن اڄڪلهه هتي آهن. چون ٿا ته مينهن ٻن چئن ڏينهن ۾ بند ٿيندا ته ٿڌ گهٽجي ويندي ۽ پوءِ سڄو اپريل جو مهينو بهار جي دلپسند موسم ۾ هئا رهندي-- ۽ هن سال چون ٿا ته شايد مئي جو مهينو به بهار جي موسم جا آثار قائم رهن، جو سيارو ڪجهه وڌيڪ وقت قائم رهيو آهي.

مهرباني ڪري پنهنجي حال احوال کان واقف ڪندو رهج. جيئي سنڌ! اهو سلام پنهنجن سڀني دوستن ۽ ساٿين کي ڏيندو رهج،

تنهنجو

محمد ابراهيم

۲۰ مارچ ۱۹۶۸ع

پيارا سائين!

هڪ خط اڳ لکيو هوم، جو اُميد ته اوهان کي مليو هوندو. هيءُ خط جيڪب آباد جي انڊريس تي موڪليان ٿو، جو اُميد ته ڦري گهري اچي اوهان کي ملندو ۽ اوهان موت انڊريس سميت موڪليندا.

آءٌ هڪ بخار مان اُٿي هلڻ جهڙو مس ٿيس، ته ڊڙ مٿان وري بخار اچي ويو. ماما سميت. هينئر طبيعت نيڪ ٿيندي پيئي وڃي. وچ ۾ هڪ رات اهڙو ته زور سان بخار آيو، جو بيهوش ٿي ويس. شاعر سڳورا ته بهارن جي پٺيان لفظن جون لنيون کڻي ڪاهي پوندا آهن ۽ سنڌ جي بهار جون تجردي آرٽ جهڙيون عجيب غريب نه سمجه ۾ ايندڙ تصويرون ڪڍندا آهن. مون پارو نئون ماڻهو ته اهي بهارون پڙهي بتال ٿي ويندو آهي سرُ کان. ڪٿي بلبلين جا نغما، ڪٿي بهارن سان ماڻهو بخار ۾ سڙهيا پيا آهن، واريءَ گوڏا ڦٽي ڇڏيا آهن، گلن جي خوشبوءِ ته الائي، باقي مي وات ۾ ڏندن هيٺان ڪنجهندي پيئي آهي.

اسان واري پاسي ماما ڏر پور ڪري ڇڏي آهي. ڳوٺن جا ڳوٺ سڙهي ڇڏيا اٿس. ڪنهن ڪنهن ڳوٺ ۾ ويهه موت به ٿيا آهن. هڪ گهر جا ۹ ڀاتي ختم ٿي ويا. اها ڳالهه آءٌ ٿر جي المندئين پاسي جي ٿو ڪريان. اسان وٽ جزوي کيس ٿيا آهن.

اسان جي پاسي جي زمين هڪ بروج مقاطعي ۾ ڪٺي هئي، جو کيس ٻنيءَ تائين پاڻي پهچائڻ جي طاقت آهي. مون به ان لاءِ سوچيو ته جوڙو وٺي ڦٽيون ڪريان، ته حالتون سٺترن. پر ڏنر جڏهن ڊيگه جو ملهه، تڏهن ماڙي ڪري پهري رهيس. سوچيان پيو شايد ڪڏهن ڪرائي سگهان (آئينديءَ موسم ۾)

B.A. Final جا فائرم پرائڻ لاءِ آءٌ اپريل جي شروعات ۾ حيدرآباد

ويندس. ظاهر آهي ته اوهان سان ملاقات ٿي نٿي سگهي. جڏهوڪا مينمن تڏهوڪا پاڻي. اوهان ته سنڌ جا وڻ ڇڏي ويا. اتي پشاور متعلق لکندا رهندا. پانپان تو پٺاڻ ماڻهو قربانتا ضرور هوندا ۽ اوهان جي مڙسي برَ کي به سرسبز بنائي ڇڏيندي. حال احوال لکندا رهندا، سگهو.

شال خوش هجو.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

ڪوهاٽ

۳۱ مارچ ۱۹۶۸ع

پيارا پاءُ عبدالقادر-

تنهنجو خط جيڪب آباد جي انڊريس تي موڪليل ۾ چار ڏينهن ٿيا ته مليو- هتي ڪوهاٽ ۾. ان کان اڳ هتان مون توڏانهن خط لکيو هو، سو اميد ته توکي مليو هوندو.

ايڏانهن ماما جي بيماريءَ بابت تنهنجي خط ۾ پڙهي، نهايت ڏک ٿيو. تو لکيو آهي ته توکي پڻ ماما نڪتي هئي، وڌيڪ ڪونه ٻڌائين ته ڪيتري قدر نڪتي هئي ۽ هاڻي تنهنجي طبيعت ڪيئن آهي. سو البت اُلو ٿي بيٺو آهي ته شال تون خيريت سان هجين. خط مختصر لکيو اٿين، سا ته فطري ڳالهه آهي، جو طبيعت ۾ ناخوش هوندين. وڌيڪ ماڻهو لکي به ڇا ٿو سگهي. مهرباني ڪري، هاڻي هن خط پهچڻ سان پنهنجي خير عافيت جو احوال ڪجهه تفصيل سان لکي موڪلج. اميد ته تون هاڻي هر طرح خوش هوندين.

بهار جي موسم جو ڪجهه مون به پنهنجي اڳئين خط ۾ ذڪر ڪيو هو. توکي شايد اهو ناگوار لڳو هوندو، جو هڪ ته تون پاڻ ناخوش هئين، ۽ ٻيو ته اتي اوهاڻ وٽ، جيئن ته لکيو آهي، بهار پنهنجا انداز ايترا دليريءَ وارا ڪونه ٿورڪي- ۽ وڌيڪ هن سال وري ماما جو مرض به ايڏانهن ايترو عام جام هو جيترو تو ٻڌايو آهي. پر، مٺا، هتي هن پاسي بهار پنهنجي اصلي دلڪش انداز ۾ موجود رهي ٿو، ۽ فيبروريءَ جي پڇاڙيءَ کان سڄو مارچ ۽ اپريل پڻ هلي ٿو- ڪم از ڪم مون ائين سمجهيو، جيتوڻيڪ هتان جا عام ماڻهو ان باري ۾ واقعي ٻيو ڪجهه سوچيندا هجن، سو عین ممکن آهي. ”پاڙي ناهه پروڙ ته ڪارات رنجائي گذري!“ اها حالت اسان جي پورهيت عوام جي هر هنڌ آهي. پر هڪ ڳالهه ته حقيقت طور هتي موجود آهي ته موسم ۽ قدرت جا منظر هتان جا، هن موسم ۾، بنهه دلپذير آهن. تو لکيو آهي ته اپريل جي شروع ۾ تون حيدرآباد ايندين، جو امتحان جا فارم پراڻا اٿين. اسان کي پهرين اپريل يعني سياڻي کان وٺي ۱۰ اپريل تائين بهار جي ننڍي وٽڪيشن آهي. آءُ هتان اڄ شام جو نائين بجي گاڏيءَ ۾ ويهان ٿو ۽ اڱاري ڏينهن ٻيءَ تاريخ صبح جو ڏهين بجي ڌاري حيدرآباد پهچندس- جو ڪجهه ڪم ٿي پيو آهي، ۽ ڪجهه روح چڪي ڏني آهي. آءُ اُتان وري خميس ڏينهن ڏهين

تاريخ ٻنڀرن جو گاڏي ۾ موت سفر لا رهندس. سوانهن ڏينهن ۾ جي تون
 حيدرآباد اچي سگهين ته ملنداسون ۽ ڪچهري ڪنداسون. نه ته به خط ته تون
 اوئين ئي لکيندي - سو پڙهي، حال احوال کان واقف ٿي، دل کي تسلي ڏي، ۽ آئنده
 ملاقات لاءِ انتظار ڪڍيو رهيو.

زياده خير

والسلام

تنهنجو پيارن سان

محمد ابراهيم

پرائمري اسڪول، جنهاڻ

۱ مئي ۱۹۶۸ع

پيارا سائين!

حيدرآباد ۾ اوهان سان ملاقات ٿي پر ٿوري. اوهان پليجي جي جاءِ تي سڏا ويا ۽ مون کان ڳالهه وسري ويئي ۽ آفيس ۾ اوهان جو انتظار ڪري ڪري واپس وڃي سمهي رهيس. بعد ۾ پليجي ٻڌايو ته جويو صاحب هتي ويٺو رهيو ۽ اوهان جو انتظار ڪيائين. خير ملاقاتون پوءِ به ٻيون ٿينديون. جشن تي آءٌ حيدرآباد ڪونه ويس. B.A. Final جو فارم پرايمر. اُميد ته گرنجونيٽ ٿي ويندس. هاڻي سوال اڳيان اچي بيٺو اٿم آئيندي جو. دل چوندي آهي ته هن پيڙيندڙ غربت کان آجو ٿيان.

ان لاءِ ڪا چڱي خاصي نوڪري (غريباڻي) حيدرآباد ۾ ڪريان ۽ M.A. سٺي ڪلاس ۾ پاس ڪري ليڪچرر ٿي وڃان، يا ته پوءِ گرنجونيٽ ٿيڻ کان پوءِ چڱي نوڪري وٺي ويهي رهان- جيئن فوڊ ڊپارٽمينٽ يا ايڪسائيز ٽئڪسيشن ۾ انسپيڪٽري وغيره. بهرحال ان لاءِ دوستن کي تنگ ڪرڻو پوندو. دوست ڪير؟- اوهين پيو ڪير- ان معاملي ۾ اوهان جي راءِ ڪپيم، ۽ حال سارو مدد پڻ. اُميد ته ان معاملي جو جواب ڏيندا.

منهنجون هن وقت پنج ڪهاڻيون ۽ هڪ ترجمو ڪيل مضمون مختلف رسالن وٽ پيا آهن. هڪ افسانو ”هورو“ ”روح رهاڻ“ وٽ، ٻه افسانا ”چانهان“ ۽ ”وڃايل ڏندون“ مهراڻ وٽ، ”ڪيڏانهن وڃو؟“ نئين زندگيءَ وٽ، ”آءٌ، اليڪٽرڪ پول، ۽ مڇو“ سهڻيءَ وٽ. ۽ مضمون ”ادب اور سائنس- پروفيسر ممتاز حسين جو ترجمو مهراڻ وٽ، اوهين سڀ پڙهي راءِ ڏيندا، خاص ڪري افساني ”هورو“ تي. وڌيڪ عرض ته ڪافي وقت کان هڪ ڊگمو خط (جو اوهان ڏانهن لکندس) دل ۾ پيو هُريم. جڏهن اُچل اچي، پر سگهي ايندي.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو.

کوهاٽ

۱۱-۵-۱۹۶۸ع

پيارا عبدالقادر.

تنهن ڏينهن سچ پچ مجلس نه ٿي سگهي، ان جو عجب به آهي ۽ ارمان به. شيخ صاحب کان پوءِ ٻئي ڏينهن پڇيم، جنهن جيو نه اوهان پيلي جي آفيس ۾ انتظار ڪري رهيا هئا! بهرحال ٻئي ڏينهن به سڄي ڏينهن ۾ ملاقات ڪانه ٿي سگهي. شايد تون پنهنجي امتحان جي فارم پرڻ ۽ پڄاڻن ۾ پورو هئين ۽ پوءِ ڪنهن پهرين، گاڏيءَ ملڻي ئي روانو ٿي ويو هئين. آءُ به شام جو پنجين بجي عواميءَ ۾ هيڏانهن راهي ٿيو هوس. ان کان پوءِ روز تو ڏانهن خط لکڻ جو سوچي سوچي، ائين ڏينهن گذري پئي ويا؛ مٿان تنهنجو خط اچي مليو، جنهن تي ڏاڍي خوشي ٿي.

تون شال گرنجويٽ ٿين، ڪا سٺي نوڪري حاصل ڪرين، ايم.اي. پاس ڪرين ۽ ڪنهن ڪاليج ۾ ليڪچرار ٿين- اها اسڪيم آهي ته ڏاڍي سٺي ۽ ان ۾ جيڪا مدد پڄي سگهندي سا آءُ به ضرور ڪندس ۽ حيدرآباد جا ٻيا دوست به توکي ڪندا. پر آخرڪار هر ڳالهه ۾ پنهنجي مڙسي ۽ محنت ڪم اچي نه اچي، نه ته غريبن جا دوست غريب ڪا خاص مدد شايد ئي ڪري ٿا سگهن. فوڊ ڊپارٽمنٽ يا ٽئڪسيشن وغيره ڪنهن آفيس ۾ ڪا ڪاتي ۾ ڪو واقفڪار هڪيو هوندو ۽ ان ۾ ٿورڙي به اميد هوندي ته هن کي ضرور پريور انداز ۾ چئبو به، منٽ به ڪبي ۽ چوانبو به؛ مطلب ته جتي به هٿ پير پڄي سگهندو اُتي هٿبو. وڌيڪ جو هوندو سو ٿيندو. نه ته به پنهنجي اها نوڪري وڃي ڪانه ٿي، ايم.اي. تون اتان ۽ ائين به پاس ڪري سگهين ٿو. تنهنڪري ڪوشش ڪرڻ فرض آهي، پر گهڻو پريشان ۽ بي صبر نه ٿيو- چو ته ان مان فائدي بجاءِ نقصان ٿئي ٿو.

مون ڏانهن ته دوست پاڻ وارا ”روح رهاڻ“ به ڪانه ٿا موڪلين ۽ نه ٻيو ڪو رسالو ئي هتي مليل ٿو. لکيو پڻ چئن کي اٿم، پر هرڪو پنهنجي هٿ ڏيڙ ۾ مست ٿيو پيو ڦري. خط به ڪونه ٿا لکن. هتي سنڌي ڳالهائڻ وارو ڪونهي. سو عبرت اخبار هر روز پڙهيو (منهنجو پٽ منور موڪليندو آهي) ڪڏهن ڪڏهن شاھ جو دور ڪيو، ڪڏهن پنهنجو پاڻ سان ڪجهه ڳالهايو بولهايو وقت پيو گذاريان. هيٽرن ڏينهن ۾ به پيرا سنڌي ريڊيو اتفاق سان پتو اٿم- هڪ ڀيرو حيدرآباد جي

اسٽيشن ۽ پيو پيرو احمد آباد جي اسٽيشن. مون وٽ جيڪو نئيڙو ريڊيو آهي. تنهن اتفاق سان جهتي ورتيون- ۽ سنڌي آواز ٻڌڻ سان طبيعت ۾ چڻ بجليءَ جي لهر ڊوڙي ويئي.

اڄ ۱۲ تاريخ 'روح رهاڻ' جو سالنامو مليو. تو پڙهيو آهي؟ ضرور پڙهيو هوندئي. اياز جا گيت ۽ نياز جو نظم پڙهي ڏسج. علي بابا جو افسانو به پڙهي ڏسج. هن پرچي ۾ تنهنجو ته افسانو ڪونهي! هونئن سچو سالنامو پڙهي دل بهار بهار ٿي ويئي آهي. "نئين زندگي" ڪانه ملي اٿم، "سمڻي به الاڻي ڪڍڻ ٿا يا نه!

اميد ته تون هر طرح خوش هوندين. خط پٽ مڙيوئي لکندو ڪر. اوهان وٽان ڪي خط اچن ٿا ته نئون ساھ ڀڄيو وڃي. سلام ايڏانهن تنهنجي ڳوٺ ۽ آسپاس ڪنهن لاءِ توکي موڪليان؟ سڄي ٿر ڪي سلام چئج، جنهن اسان کي مارئي ڏني. ٿر جا مور هاڻي ڪيئن آهن؟ انهن کي به سلام ڏج.

پيو سڀ خير- تنهنجو خيراندیش،

محمد ابراهيم

۲۹-۵-۱۹۶۸ع

پيارا سائين!

ڪافي عرصي کان دل پيئي چوي ته اوهان کي ڪو تفصيلي خط لکان پر قلم جي واڳ تي الائي ڪنهن جو قبضو آهي! جڏهن جهاب اچي! هونئن ڪهاڻين جا ته ڊير لڳا پيا آهن، البت اهي ٿورو اڳ جون لکيل آهن. هينئر اوهان واري ڳالهه ته ”ساهي پيا پيئون.“ هت هينئر ڏينهن جو واهوندي جا سٽڪا آهن ۽ رات جو وري هيٺ اُڀرندي ڪنوئين جا ڌڄا. آڏيءَ کان پوءِ ڪنوٽ به گهيرائجيو سمنيو رهي. ڏينهن جي لڳندڙ واهوندي ۾ به گهٽ جو احساس ٿو ٿئي. مون کي پروڪي ونڪيشن تي ياد اچي جڏهن اسان سان گڏ ٿر جي چئني تعلقن جا ماسٽر مٺيءَ ۾ قرآن ڪورس پڙهڻ لاءِ ڪٺا ٿيا هئا. اسين رات جو سڀ مٺيءَ جي هڪڙي ننڍڙي هوٽل ۾ ماني کائڻ لاءِ ڪٺا ٿيندا هئاسين؛ پوءِ ڏکڻان اچي ڪنوٽ اُٿندي هئي ۽ ٻُڌل ڳوڙ. ننگر پارڪر ۽ چاچري جي ماسٽرن جا دلين تي هت هوندا هئا.

”هه هه اسان وارا پٽ تارون تار هوندا... (وڏو ساهه). هينئر سائين چوٽل هاڙهو انهيءَ وچ نين جا ڪڙڪا هوندا!“ شايد دل جي ڪنڊ سان گڏوگڏ ڪنهن چونڌري جي ڪنڊ ۾ سندس محبوبه گندي اوڍيو ڍاٽيٿڙي کي ياد ڪندي هوندي، ”مارا ڍاٽيٿڙا، هيلوڪو وري آ!“ دلين جا آواز دليون ٻڌنديون آهن.

ڪنهن جي اندر جي اکين ۾ وري گهر جو چوئڻو پڇندو هوندو. مينهن جي پهرئين قوهاري ۾ ٻڪريون ’ٿٿ ٿٿ‘ ڪري پڇي جارين جا پاسا وٺنديون هونديون. ڪو ماڻهو ڪوڏر ڪٿي ڪنوٽ جي لڪ لڪوٽيءَ ۾ پنهنجي ٻنيءَ جي پاسن کان بند ٻڌي، پاڻيءَ کي ٻنيءَ ڏانهن واهڻ جي ڪوشش ڪندو هوندو. ان وقت دل ۾ سوچيندو هوس ته ڪو اهڙو مصور هجي، جو ماسٽرن جي تصورن جي رنگين ليڪن کي ترتيب ڏيئي ڪا تصوير ٺاهي. پر ڇا ڪجي، جو انهن رنگين ليڪن کي جيئڻان ڏيڻ وارو ڪوبه ڪونهي، ڪوبه ڪونهي، مٺا ڪوبه ڪونهي. اهي رنگ، اهي من جون وڃتون ائين ئي ڦٽڪيو ڦٽڪيو ختم ٿيو وڃن. انڌيون اکيون ليڪا ڪونه ڏسن، ٻوڙا ڪن وڃت ڪونه ٻڌن، ٻُٺيل نڪ خوشبوءِ کان محروم. اڄ هرڪو پنهنجي جسم جي خوشبوءِ سُبگهي ٿو. پراوا جسم ڍونڍ آهن- لائق نفرت. خود غرضيءَ جي چار کي به ڪوڪو مانگر مچ ٿوڙيندو آهي.

مون شمس الدين عرسائيءَ جو خاڪو لکيو آهي، جو سندس اجازت سان

ڇپائيندس. عرساڻي سال کن منهنجو اُستاد رهيو آهي، مون سندس ڳچ رنگ روپ
 ڏنا آهن، جي ڪنا ڪيا اٿم. اڃا 'طولعمره' جو، اوهان ڇو، شوڪت راهيءَ ۽
 علي بابا جا خاڪا لکندس. دل نٿي چوي هروڀرو يارن جي مٿي پڄاڻان هاءِ گهوڙا
 ڪڍي. زنده دوستن تي لکڻ بهتر آهي، اسان وٽ جيئرن جو ٿهر آهي.
 سماهي مهراڻ ڇپي آهي، ان ۾ منهنجو افسانو "ڇانهان" پڙهي، ضرور راءِ
 ڏجو.

والسلام

تنهنجو

عبدالقادر جوڻيجو

ڪوهاٽ

۶-۲۷-۱۹۶۸ع

پيارا عبدالقادر،

تنهنجو خط ڪافي ڏينهن کان پهتل اٿم. جواب ڏيڻ ۾ حد کان وڌيڪ دير بڻجي ويئي اٿم، ان لاءِ اميد ته دل ۾ نه ڪندين. هتي ٽريننگ اسڪول جي جي. وي. ۽ سي. ٽي جي زير تربيت شاگردن جا ساليانا امتحان هئا، جيڪي ۲۲ تاريخ هن مهيني جي پورا ٿيا آهن. امتحانن جو سلسلو هتي ڏاڍو طويل طویل ۽ ڏيل ڏيا وارو آهي. جي. وي. وارن جا ڏهه پيپر سؤ سؤ مارڪن جا ٿين ٿا، ته سي. ٽي. وارن جا پڻ ڏهه پيپر ٿين ٿا. امتحان وٺڻ لاءِ ٻاهران آفيسر ۽ انويجيليٽر اچن ٿا. هن پيري اسان وٽ جملي ويهارو کن اهڙا ممتحن صاحب ٻاهران آيا هئا. انهن جي رهائش جو انتظام، کاڌ خوراڪ جو انتظام، ۽ ٻي امتحانن جي چڪتان- مطلب ته ڏاڍو ڪوڙ گهمسان هو. توکي جواب نه لکڻ جو هڪ ته اهو سبب هو. ٻيو سبب ۽ اصلي سبب ته واقعي هميشه وانگر پنهنجي طبيعت جي سُستي پڻ آهي. سو دل ۾ نه ڪج.

اسان جي اسڪول کي ٻن مهينن لاءِ اونھاري جي وٽڪيشن ۳۰ جون کان ۳۱ آگسٽ تائين آهي. آءٌ پهرين جولاءِ صبح جو حيدرآباد پهچندس. تنهن جي معنيٰ ته ٻيو خط توکي اُتي حيدرآباد موڪلڻو پوندو، ۽ جي انهن ٻن مهينن ۾ حيدرآباد آئين ته سٺي به سگهنداسين.

تنهنجو افسانو ”چانمان“ ”مهراڻ“ ۾ پڙهيم. ڏاڍو سٺو افسانو لکيو اٿئي- پر آءٌ پانپان ٿو ته چيائيءَ ۾ هڪ ته غلط دمن جون نشانين (ڪٽي ڪٽي) ڏيئي ۽ ٻيو ته ڪٿي بيجا درس يون ڪري ۽ پنهنجي طرفان ڪي اڻ نمڪندڙ لفظ ۽ حمي، ڪهن ڏاهي مائموءَ افساني جي ٻوليءَ کي ڪجهه بگاڙيو آهي.

تنهنجي لکڻيءَ سان ايترو ته آءٌ پاڻ کي واقف سمجهان ٿو، جو جتي تنهنجي ٻوليءَ ۾ ڪو ٻيو ڌاريون يا اوڀرو لفظ ڏسان ٿو ته پتو پئجي وڃي ٿو. ممڪن آهي ته اٽس اندازي لکائڻ ۾ ايڪٽر بيڪٽر غلطي به ٿي وڃي، پر گهڻي قدر پانپان ٿو ته ان ۾ صحيح اندازو ڪري سگهندس. بهرحال، افسانو مون کي ڏاڍو وڻيو. توکي هڪڙي صلاح ڏيان ته ائين جيڪي به تنهنجا افسانا رسالن ۾ ڇپيا آهن ۽ ڇپجن ٿا تن جي آخري طور پنهنجي پر ۾ درستي ڪري پاڻ وٽ انهن کي محفوظ رکندو

ويج ته جيئن اڳتي هلي اُهي ڪنهن مجموعي جي صورت ۾ ڇاپرائي سگهجن.
گويا پنهنجن افسانن جي آخري ايڊٽنگ توکي پاڻ ڪرڻ گهرجي. اُهاڻي بهترين
ايڊٽنگ ٿيندي.

تو لکيو آهي ته مون ڏانهن ڪڏهن ڪڏهن نهايت ڪنهن ڊگهي خط لکڻ جو
تون سوچيندو رهندو آهين. اهو به نڪ آهي. سوچيو رهيو ته ڪڏهن نه ڪڏهن ان
تي عمل به ٿي ويندو. پر ائين نه ڪج، جو ڊگهي ۽ وڏي خط لکڻ جي اميد ۽ ارادي
پٺيان مختصر ۽ روزمره جهڙي سادي ۽ سولي خط لکڻ کان به پڙ ڪڍي بيهي
رهين. ائين نه ڪج، ڇو ته تنهنجو خط، خاص طرح هتي، جڏهن پهچي ٿو ته ڏاڍي
دل کي خوشي ٿي ٿئي. اڳي به توکي چيو اٿم ۽ هاڻي به وري توکي چوان ٿو ته
مهرباني ڪري منهنجي جواب جي انتظار ۾ ويهي خط لکڻ بند نه ڪندو ڪر. اڳي
پوءِ آءٌ به توڏانهن پيو لکندس. پر اوهين نوجوان آهيو، جنهن ڪم ۾ دلچسپي
رکندا، اُن ۾ ٽڪبا ڪونه. ٻئي ڪندي، مون کي تمام گهڻا خط لکڻا پون ٿا. سو
ڪڏهن ڪڏهن دوستن ڏانهن جواب موڪلڻ ۾ ديرمدار ٿي ٿي وڃي ٿي.

اميد ته تون هر طرح خوش چڱو پلو هوندين. ٿر ۾ ته وسڪاري جي مند
آهي. شال ٿر وسي، سنڌ وسي ۽ عالم سڀ آباد ٿئي!

زياده خير

والسلام

محمد ابراهيم

ڪوهاٽ

۲-۱۰-۱۹۶۸ع

پيارا عبدالقادر،

آءُ پهرين سيپٽمبر کان هتي آهيان. تو وٽان ڪيترن ڏينهن کان ڪوبه حال
احوال آيل نه آهي. ٻه مهينا حيدرآباد ۾ هوس، ته به ڪو خط پت تنهنجو ڪونه
مليو. اُتي تون امتحان جي سلسلي ۾ آيل هئين- ائين بيٺي بيٺي، هڪ ٻه ڀيرا ملڻ
به ٿيو، پر نه ئي جهڙو. مهرباني ڪري هن خط ملڻ سان پنهنجي خيريت جو احوال
ڏياري موڪل.

هن سال ته ٿر ويچارو ڏڪار ۾ وڃي ويل آهي. اخبارن ۾ روزانهي پاسي
جي حالت جو ذڪر پيو ڇپجي. ڪهڙو ويچارن مارن ماڻهن جو ۽ انهن جي مال
وڃڻ جو حال هوندو!

آءُ هتي ڏاڍو اڀانڪو ٿو محسوس ڪريان. پنهنجي ٻوليءَ ۾ ڪو ڳالهائڻ
وارو ڪونهي. ڪڏهن ڪڏهن ائين ٿو ڀانيان ڄڻ زبان تي ڪي ڪُنڊ لڳل آهن- ٻيءَ
ڪنهن ٻوليءَ تي وري ئي نٿي- ڄڻ ڪو چپٽيءَ ۾ چپاڻيو بيٺو اٿس. پري پري
ڪنهن اڪيليءَ جاءِ تي وڃيو ڪجهه وقت ڪڏهن پنهنجو پاڻ سان ڳالهايان ٿو-
تڏهن وڃيو زبان ۾ ڪجهه ساهه پوي. فرصت جي وقت شاهه جو رسالو، اياز جا
شعر، سنڌي رسالا، ۽ ريڊيو- اهي ئي وندر جا وسيل آهن. ٻه سال اڃا آهن، اُهي
انين پورا ڪرڻا آهن. ڪنهن دوست جو اتان کان خط پهچي ٿو ته دل بهار بهار ٿيو
وڃي. تنهنڪري مهرباني ڪري خط لکندو ڪر. ڪوبه دل ۾ رنج هجيئي ته اهو
ڪڍي ڇڏ ۽ وقت بوقت يادگيري ڪندو رهه. آءُ نٿو ڀانيان ته ڪو رنج هوندي، پر
هڪڙي ڳالهه! اوهين نوجوان ئي اسان پيءُ پيءُ تي بيٺل پوڙهن جو آڻت آهيو.
وڌيڪ اوهان جي مرضي.

زياده خير

تنهنجو

محمد ابراهيم

جمنان

۷- سيپٽمبر ۱۹۶۸ع

مناسائين!

خط مليو، پڙهي ڏاڍي خوشي ٿيم. گهڻن ڏينهن کان پوءِ ياد ڪيو اٿو. مون ته هر وقت پڻي سوچيو آهي ته اوهان کي ڪو ڀرتو خط لکان. خالي حال احوال واريءَ ڳالهه لکڻ ۾ تڪليف ٿيندي اٿم. هڪ خط لکيم پر دل نه پئي، ڦاڙي ڇڏيو مانس. اجهو ٿو لکان، اجهو ٿو لکان ڪندي، وقت گذريو وڃي. پوءِ وڃيو جڏهن ليڪو ٻڌان ته مار ڏينهن گذريو يا پر خط نه لکيم. پوءِ پيو وقت بوقت ضمير سجاڳ ٿيو، چمنڊڻيون هڻندو آهي. هينئر جڏهن اوهان جو خط مليو، تڏهن چاقو هڻي ڪڍيائين. اهو زخم کائي، ترت احوال لکي رهيو آهيان.

اوهان رنج ٻنچ جو لکيو آهي. Spiritual father سان به رنج ٿيندو آهي؟ اوهان مون کي ته ڪڏهن به نه ڏکيو آهي، اٽلو خوش ڪيو اٿو. پر پانيان ٿو جيڪڏهن اوهان ان ڏهه گاريون ڏيئي وٺو، به تي جوت مٿي ۾ وهائي ڪيو ته به رنج ڪونه ٿيندس. پانيان ته ائين ٿو، پوءِ به ڪهڙي خبر؟ ماڻهو ڪاري مٿي جو ڌڻي آهي، پر ايتري ساڀڪ اٿم.

هيل ٿر ۾ ڏڪار به ڏڪارن جهڙو پيو آهي. ماڻهن چوڏا ۽ مڙتون به کاڌيون. سلام ڪوٽ پاسي به تي چنڊون پيون پر نه پوڻ جهڙيون. هاڻي لڏن جون سنگمرون ڏاڍيءَ پاسي ترڪي پيون آهن. لڏو لڏي سان گڏيو پيو اچي. هينئر ٿر جي واري کائڻ پيئي اچي. ڳوٺن جا ڳوٺ ويران ٿيندا وڃن. ڏوهه مڙئي ڏڪارين جو، پر چُٽ جو ٿنبو الله سائين آهي. هونئن به اسان ماڻهن جي چُٽ نشان کان پري هوندي آهي- ڳئل قوم آهيون نه منا!

آءُ ماڻهو گس تي ويٺو آهيان. پيو ايندڙن ويندڙن کي ڏسان. هل هلاڻ آهي. شايد هن قافلي کي سڪ نه ايندو- بک جا ماريل ٿريا هلندا ئي رهن ٿا. ڏکڻ کان اُتر، اُتر کان ڏکڻ، واريءَ کان ڏاڍيءَ، ڏاڍيءَ کان واريءَ. پيرن بک جون ڪڙيون، پنن تي قانون جو بار، اکين ۾ مثل سينا، پنڌ ٿي پنڌ. مون کي اوهان واري مرحوم ”مهراڻ“ ۾ ڇپيل اها تصوير ياد ٿي اچي، جنهن ۾ ڌرتيءَ جو گولو بار جي پنن تي رکيل آهي. اهو حال ڏسي، دل چوندي آهي ته ڌرتيءَ جي گولي کي هڪ هنڌان ٻيئي باهه ڏجي، جو سڀڪجهه سڙي خاڪ ٿي وڃي، يا ته پنهنجي سوچ کي،

پنهنجي روح کي، پنهنجن احساسن کي تبلي ڏيکاري هن وات پُلئي وڳ جي اُڏايل
 لت ۾ گم ٿي وڃي. لاڙ ۾ ساريون ته جام آهن پر ڪجهه لاڙي ڦٽين جي چونڊي
 تي آيل ڏنم، ڌوئل پوتل ڳاڙها گهگها، اڇا پتڪا- پانين تو ڪنهن زمين جي پلي
 تڪر تي ويٺل هئا.

اوهين حيدرآباد ۾ مليا پر نه ملڻ جهڙا. اوهان کي ڪينجهر جون ڪنڌيون
 چڪيو بيٺيون هيون، مون کي ٿر جي واري. تازو نه حيدرآباد ويو آهيان نه ڪو اُتان
 خط مليو اٿم. مڙيئي ڏسان پيو ته ڪنڌائتو ٿيندو پيو وڃان. هونئن به ڪنڊن ۾
 لڪي ويهن جي ٻاروتن کان عادت اٿم. تارو ”روح رهاڻ“ جو ايڊيٽوريل (سيپٽمبر
 ۶۸ع) پڙهيم. خبر نه آهي حميد ڪنهن تي ناراض ٿيو آهي؟ اوهان ضرور پڙهيو
 هوندو. ڪيئن ٿا پانيو؟ ان ۾ منهنجي ڪهاڻي پڙهي هوندو، جنهن ۾ پنهنجي ئي
 ڪردار کي ورهائي ٻن حصن (ٻن ڪردارن) ۾ ڪيو اٿم، اُن تي راءِ ڏيندا. هن وچ
 ۾ پڙهيو به ڏاڍو اٿم، خاص ڪري پرک جو ادب- مڙيئي سٺن ڪتابن جو ڏير هت
 اچي ويو اٿم، ڪنهن دوست جي معرفت. منهنجو اسڪول لئه ۾ آهي. ملڪ ۾
 ڏُڪار آهي. اسڪولن ۾ چوڪرا گهٽ آهن. ٿر ۾ ته اسڪولن جا اسڪول خالي
 پيا آهن. ماسٽر بگهار ڪڻن لاءِ ڏهه سيرا تو ڪلهن تي رکي، گليلي هت ۾ ڪڍي،
 ويندا آهن. وات تي ڳيرو يا جهرڪي ماري، پڇائي، کائي، سفر تي چالو ٿي ويندا
 آهن. ۴۰-۴۰ ميل پري. اسڪول لارين جي رستي کان به پري آهن، ان حالت ۾
 قوم جي پڙهائيءَ جي ڪهڙي حالت؟ اُها اوهين پاڻ سوچي سگهو ٿا. هت اسان
 وٽ ته ڦٽيون به جام ٿيون آهن، پر مالوند ماڻهو مال ڪاهي، لاڙ ڏانهن لهي ويا
 آهن.

پيو مڙيئي خير

عبدالقادر جوڻيجو

ڪوهاٽ

۲۴-۱۰۹۶۸ع

پيارا پاءُ عبدالقادر،

تنهنجو خط مليل، ان کي ڪيئي ڀيرا پڙهيم. هتي اتان کان آيل خطن ۽ سنڌي رسالن کي وري وري پڙهڻ وڏي وندر ثابت ٿئي ٿي. سيپٽمبر جي ”روح رهاڻ“ ۾ تنهنجو افسانو ”اجهاڻل مڇ ۽ اڏندڙ رک“ به ٽي گھمرا پڙهيم- تنهنجي خط پمڇڻ کان اڳ ۽ پوءِ به. شال اوهين سلاست رهو، ۽ اوهان جو قلم سلاست رهي. تنهنجو خط ۽ تنهنجو افسانو پڙهي مَن ۾ چڻ نئون ساهه پنڄي ويو. ايڏي شعور ۽ ايڏي امنگ ڀريو قلم ڪڏهن به ڪو پڄي نٿو سگهي. جنهن ٻوليءَ ۽ جنهن قوم کي اهڙا باخبر ۽ بااثر قلم هٿن ۾ موجود آهن، اُها قوم خوش نصيب قوم آهي. ڏاڻن لاءِ اياز چيو آهي ته:

سجوديم ڏاڏا ڪري جي اُڀا،

لڪين عييد جا چنڊ اُڀري پُون!

اسان جي باهت ۽ باشعور نوجوانن جي هٿن ۾ جي اهڙا تيز ۽ تر قلم آهن، اُهي جي ائين اڳتي وڌن ۽ وڌندا ئي رهن، ته اُنهن لاءِ اسان جو شاعر اسان کي ڪهڙي خوشخبري ڏيئي سگهي ٿو!

تو لکيو آهي ته تون ڏاڍو اڄڪلهه پڙهين ٿو، ۽ سٺن ڪتابن جو ڪٿان ڏير هٿ اچي ويو اٿئي. ڪيتري نه اها خوشيءَ جي ڳالهه آهي! لکندڙ لکندي لکندي ائين سوچيندو رهندو آهي ته اهڙو ڪو اکر، جملو، مضمون يا اهڙي ڪا ڪويتا لکي ڇڏيان، جيڪا هن چوڦير اوندهه ۾ بجليءَ جي بتن وانگر هڪدم ڪٿان ڪو روشنيءَ جو ڳتو کولي ڇڏي ۽ هر طرف سوجهرو ٿي سوجهرو ٿي پوي. ساڳيءَ طرح پڙهندڙ به پڙهندي پڙهندي ائين سوچي ٿو ته اهڙو ڪو منتر ڪٿي لکيل ڏسي وٺان، جنهن جي جادوءَ سان هن انڌيءَ ۽ اونڌيءَ دنيا کي هڪدم سڄو ۽ سڌو ڪري ڇڏيان. سڄاڳ مَن ۽ ڊکي دل وارو پڙهندڙ ۽ لکندڙ هميشه انهيءَ نقش سلیمانيءَ جي آسري ۽ ڳولا ۾ رهندو آهي. ۽ دنيا جي تاريخ ۾ اهڙا نقش پڙهندڙن ۽ لکندڙن ڪيترائي ڀيرا لکيل لڌا به آهن ۽ پاڻ ٺاهي پنهنجي دور جي آڏو پيش ٿي ڪيا آهن. ڪالھ ريڊيو تي ڳونائڻ جو پروگرام ٻڌندي، پنجاهي شاعر جي هيءَ سٺ وٿي، ۽ پوءِ ريڊيو بند ڪري جيتوڻي ٿي تيسر آءُ ڏاڍيان چونڊو رهيس- ڏس

تہ ڪمڙي نہ عجيب ست آهي! ڇي-

سدا هري اي همتان دي ڪيتي!

سو شال اوهان اسان جا نوجوان لکندڙ ۽ پڙهندڙ پنهنجي همتن جي ڪيٽين کي سدا سانو ستابو ۽ شاد آباد رکو. (هيءَ ست تنهنجي لکڻيءَ جي نموني جي آهي- تون به Personification ڏاڍي سمڻي انداز ۾ ڪم آڻين ٿو، مثلاً ”خاموشين جا ڪمبل“، ”ڳالهه ڳالهه جي ڳچيءَ ۾ گلن جا هار“، وغيره وغيره).

هيءَ لفظ ”ڪونهي“ يا ”ڪانهي“ ڪم آڻڻ ۾ توکي مڙيوئي خيال ڪرڻ گهرجي. ”ڪونهي“ لفظ مذڪر جنس ۾، ۽ ”ڪانهي“ لفظ مؤنث جنس ۾ ڪم آڻجي ٿو، مثلاً ڄاڙهي ڪانهي، ڳالهه ڪانهي، واهه ڪانهي، ونڊڙ ۽ ڄاڙهو ڪونهي، قصو ڪونهي، مزو ڪونهي، رستو ڪونهي. ان لاءِ سولو رستو هيءُ آهي ته اسم جي اڳيان ”ڪو“ يا ”ڪا“ وجهي ڏسجي- مثلاً ڪو ڄاڙهي نه چئبو ۽ ڪا مزو نه چئبو، ۽ انهيءَ ڪري ڄاڙهي ڪونهي به ۽ مزو ڪانهي به نه چئي سگهيو. ”آپ گهات“ لفظ منهنجي خيال ۾ مذڪر جنس ۾ آهي ۽ نه مؤنث جنس ۾.

مهرباني ڪري خط وقت بوقت لکندو رهج. پنهنجي ملڪ ۽ ماڻهن جو جيتري قدر ۽ جيترو ٿي سگهي اوترو احوال وقت بوقت موڪليندو رهج. پر گهڻي نه لکي سگهڻ ڪري ٿوري لکڻ کان ماڻ نه ڪري ويهجي.

اميد ته تون هر طرح خوش چڱو پلو هوندين. اخبار عبرت باقاعدي ملندي رهيم ٿي. اميد آهي ته تون به اتي اها پڙهندو هوندين ان وسيلي انهي پاسي جي حال احوال کان مڙيوئي ڪجهه واقف رهان ٿو.

زياده خبر

تنهنجو

محمد ابراهيم

حفظان

۸- نومبر ۱۹۶۸ع

سائين منهنجا،

آءَ حيدرآباد هوس، جو پويان اوهان جو خط آيو. جيئن ته ڪم سانگي ۸.۷ ڏينهن حيدرآباد رهڻو پيو هوم، انهيءَ ڪري يارن دوستن سان ڏاڍيون ڪچمريون ٿيون. ڪئين رنگ روپ ۽ ڦٽ دل ۾ سانڍي هتان اچي نڪتو آهيان. اديب آهن مٿس پاتيانا، ڪڏهن ڪيڏانهن وهندا وڃن ته ڪڏهن ڪيڏانهن، مڙئي وقت آهي سو ڪڪن پٺن کي گهليندو وڃي.

B.A. ۾ پاس ٿيس ۽ B.Ed. جو رجسٽريشن ڪرائي آيو آهيان. اوهان، جو اڳ لکيو هو ته مائٽري ڪري B.A. ۽ M.A. ڳوٺان پاس ڪريان ۽ هروڀرو نوڪرين جي رُج پٺيان نه لڳان، ته مون ائين ئي ڪيو ته B.Ed. ۾ رجسٽر ٿيڻ جي اجازت مليم- چو جو J.V. پاس هوس.

أهو مٿس پاڙيو جيڪو ڪنهن مٿس ماڻهوءَ جو ڌڪ وڃائي، ۽ مون اوهان جي راءِ اڳيان ڪنڌ جهڪايو ته فائدو ئي ٿيم.

حيدرآباد وارا منهنجا يار خوش آهن مڙئي ٿورو گهڻو اونڊاهين ۾ مُرڪُن جرڪڻ شروع ڪيو آهي.

هت ڳوٺ سڀ خير آهي، ٿر جا ڳوٺ خالي ٿي ويا آهن، ماڻهو وڃي ڏاڍيءَ ۾ ڌنڌي لڳا آهن.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

ٻه چار ڏينهن ٿيا ته حضرت عليءَ جا خطبا ۽ خطب جيڪي ”نفع البلاغ“ جي نالي سان جمع ٿيل ۽ شايع ٿيل آهن، ويني پڙهيم. انهن جو انگريزي ترجمو هڪڙي دوست پڙهڻ لاءِ ڏنو هوم. انهن ۾ حضرت عليءَ جي هڪ دعا مينهن لاءِ ڏنيم. اصل عربيءَ ۾ ته ان جي ادبي عظمت الائي ڪيتري هوندي، پر انگريزيءَ ۾ ان جو ترجمو به مون کي هڪ بي مثل ادبي شمع ڏيکاريو. ان کي پڙهندي پڙهندي ۽ وري وري پڙهندي، تنهنجو اڳيون خط ياد آيم - ۽ اهو به وري پڙهيم - جنهن ۾ تو لکيو آهي ته ”هيل ٿر ۾ ڏڪار به ڏڪارن جهڙو پيو آهي. ماڻهن چوڏا ۽ مڙتون به کاڌيون. سلام ڪوٽ پاسي به ٽي چنڊون پيون پر نه پوڻ جهڙيون. هاڻي لڏن جو سنگهرون ڏاڍيءَ پاسي نرڪي پيون آهن. لڏو لڏي سان گڏيو پيو اچي. هينئر ٿر جي واري کاڻن پيئي اچي. ڳوٺن جا ڳوٺ ويران ٿيندا وڃن... آءُ ماڻهو گس تي ويٺو آهيان، پيو ايندڙن ويندڙن کي ڏسان. هل هلان آهي. شايد هن قافلي کي سڪ نه ايندو. بک جا ماريل ٿريا هلندائي رهن ٿا. ڏکڻ کان اتر، اتر کان ڏکڻ. واريءَ کان ڏاڍيءَ، ڏاڍيءَ کان واريءَ. پيرن بک جون ڪڙيون، پنن تي قانون جو بار، اکين ۾ مثل سينا، پنڌ ٺي پنڌ...“ تنهن تي سوچيم ته حضرت عليءَ جي مينهن لاءِ اها دعا نقل ڪري توڏانهن موڪليان. سو، تون مهرباني ڪري اها پڙهج. ۽ پوءِ شاهه لطيف جو سراسرنگ به پڙهج، جنهن جا هيٺيان ٻه بيت ياد اچن ٿا - شاهه جي سراسرنگ پڙهڻ جو اثر ۽ لطف مينهن پوندي ۽ مينهن ساريندي، ٻنهي حالتن ۾ ساڳيو دل تي ٿئي ٿو:

سارنگ کي سارين، ماڻهو مرگه، مينهون،
آڙيون اُٻر آسري، تاڙا تنوارين،
سپون جي سمونڊ ۾، نئين سج نهارين،
پلُڙ پيارين، ته سنگهارن سڪ ٿئي!

سارنگ سار لهيج، الله لڳ اُجين جي،
پاڻي پوڄ پتن ۾، ارزان اُن ڪريج،
وطن وسائيج، ته سنگهارن سڪ ٿئي!

اسان جي اياز جو به مينهن لاءِ گيت آهي-

"مينهن آءٌ، مينهن آءٌ، مينهن آءٌ!" - اهو به پڙهجي.

حضرت عليءَ جي اها دعا به هڪ عجيب دعا آهي. دراصل سندس اڪثر خطبن ۽ خطبن ۾ مون کي هڪ بيحد عظيم انسان جي ذهن جي جملڪ ڏسڻ ۾ آئي آهي ۽ آءٌ ان سان بيحد متاثر ٿيو آهيان. تو جيڪڏهن اسان جي محترم جي. ايم. سيد جو ڪتاب "جيئن ڏٺو آهي مون" پڙهيو آهي، ته آءٌ توکي ٻڌايان ٿو ته جيئن سيد صاحب چوي ٿو ته وڏي ۾ وڏو انساني مقصد انسان جي آزادي، انسان جي ترقي ۽ امن عالم آهي، تيئن اهو ساڳيو مقصد مون کي حضرت علي ع جي خطبن ۽ خطبن منجهان پڻ معلوم ٿيو ۽ ثابت ٿيو. نه فقط ايترو پر خدا جي وجود يا وحدانيت جو مفهوم پڻ جيڪو محترم سيد صاحب پنهنجي انهيءَ ڪتاب ۾ پيش ڪيو آهي، جيڪو بنف مٽريلز جي نظريي سان اچي همڪنار ٿيو آهي، اهو ساڳيو مفهوم مون کي حضرت علي ع جي هنن خطبن ۽ خطبن ۾ جا بجا بيان ٿيل ڏسڻ ۾ آيو آهي. هونئن به توکي خبر آهي ته تصوف جو سرچشمو حضرت علي ع جي تعليم کي مڃيو ويو آهي، ۽ هر صوفي پوءِ هو تصوف جي ڪهڙي به طريقي سان واسطو رکندو هجي، پنهنجي نظريي جي سَنَد حضرت علي ع کان ورتل ٻڌائيندو آهي. خاص طرح وحدت الوجود جنهن کي "هم اوست" جو نظريو سڏين ٿا، سو ته پوريءَ طرح حضرت علي ع وٽان ثابت ٿيل ٻڌائيندا آهن. حضرت عليءَ جا هي خطبا ۽ خط پڙهي آءٌ پاڻ وحدت الوجودي صوفين سان انهيءَ راءِ ۾ پاڻ کي متفق ٿو ڀانيان ته حضرت علي ع جن جي تعليم وحدت الوجود جي نظريي جو سنگ بنياد چئي سگهجي ٿي.

محترم جي ايم سيد صاحب به پنهنجي ڪتاب ۾ اها دعويٰ ڪئي آهي- جيتوڻيڪ هن حضرت علي ع جي تعليم کي واضح طور وجودي تصوف جو منبع ۽ سرچشمو ثابت ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪانه ڪئي آهي.

هن دعا ۾ تون ڏسندين ته حضرت عليءَ ع انسانن جي غربت ۽ مظلوميت کي سڌيءَ طرح پنهنجي احساس ۽ فڪر جو موضوع بنايو آهي- ۽ اهڙيءَ طرح سندس تقريباً سڀني خطبن ۽ خطبن ۾ انسانن جي درميان امير ۽ غريب ۽ ظالم ۽ مظلوم جي حقيقت جو شديد احساس ۽ ان فرق ۽ اُن هيٺ مٿاهينءَ کي متاثر ۽ ختم ڪرڻ جو جذبو ۽ ولولو موجود ڏسجي ٿو. ڪڏهن ڪو موقعو ملئي ۽ هيءُ ڪتاب "نجم البلاغ" هٿ اچئي، ته ضرور پڙهجي. حال في الحال توکي آءٌ هيءُ ئي

منت ڪندس ته محترم جي ايمر. سيد جو مٿي ذڪر ڪيل ڪتاب توکي ٻيهر بيحد غور سان پڙهڻ گهرجي.

تنهنجو ائين تاريخ جو لکيل خط ملير. پڙهي ڏاڍي خوشي ٿيم، جو تون B.A. ۾ پاس ٿيو آهين ۽ B.Ed ۾ رجسٽريشن ڪرائي اٿيئي. انهيءَ B.Ed جي ڪورس ۾ به جيڪي ڪتاب پڙهڻ لاءِ لازمي طور يا اضافي طور ٻڌايل آهن، انهن ۾ به ڏاڍا علم جا خزانا ڀريل آهن. جيستو تڻي سگهين ٿي اوترو اهي سڀ ڪتاب پڙهڻ، انهن جا نوٽ لکڻ ۽ انهن تي غور ۽ فڪر ڪڍڻ.

حيدرآباد جا پنهنجا يار ڪي پنڌ ۾ ۽ ڪي اڃا هنڌ ۾ آهن. معاملو ڪنهن آهن. جيڪي اٿيا ۽ پنڌ پيا تن کي شاباس چئجي ۽ دعا ڪجي، ۽ جي اٿن ۾ آهن انهن مان به اميد نه لاهجي ۽ جيڪي اڃا هنڌ ۾ آهن انهن کي پڪاريو رهيو. انهن پوين مان ڪي ڪاوڙيا، ڪي خوش ٿيندا ۽ ڪي پاسو ورائي مرڳوئي سمهي پوندا. اهو هن فقيرائيءَ سنگت جو دستور آهي. ان تي نه گهڻو عجب ڪانئبو، نه ڏک ڪبو ۽ نه غصو ڪري ڳالهه کي مرڳوئي وڃائبو.

اميد ته تون هر طرح خيريت سان هوندين - پنهنجي حال احوال کان واقف ڪندو رهڻ.

تنهنجو

محمد ابراهيم

"Oh Lord! for want of rains our mountains have cracked, our lands are covered with dust and our cattles are thirsty – they are running all over their pastures in search of water, constant wandering from pasture to pasture and from one watering place to another has made them sick and weak.

"Oh Lord! have mercy on our cattles, wandering in search of water and grass, and have pity on their wailings and on the depth of their sorrows at the sight of dried up watering places and barren grazing grounds.

"Lord! we have come out of our houses to pray Thee when the famine has ruined and overwhelmed us and when Thine food-producing and life-giving rains, have deserted us. Because, my Lord! You alone is the hope of unhappy and destitute and only through You one can reach the destination. We pray to you, my Lord! when all of us are disappointed and despondent, when the clouds have withheld the rains and when our cattles are dying. Please Lord! do not punish us for our sins and shower Thy bounties upon us, with rain-pouring clouds, with luxuriant vegetation and with green and flourishing grass. Let the water-bearing clouds rain so heavily that our dried fields may again get green and our dead lands may get life anew.

"Oh Lord! We pray to Thee to grant us such rains as may give life to dead lands and may fructify the dried ones; we pray for heavy showers, fulfilling our requirements, acting as harbingers of spring and abundance, bringing Thy blessings in the form of happiness and affluence and in the guise of rich harvests and delicious fruits. May our fields grow luxuriatly and our trees bear plenty of fruits, so that

the weak and starving citizens may regain their health; may our remote lands flourish and dried up highlands be helped with enough supply of water.

"Please Lord! let your boundless mercy and vast blessings shower prosperity upon poor and needy persons and provide rich fodder to our cattle roaming in search of water and fodder.

"Lord! let us have such continuous rains and such heavy showers following one another as would saturate our lands and fill up our rivers. Let there be no thunder storm and lightening without rains, let there be no scattered and waterless clouds and let no cold wind and frost mar the reviving effects of rains, so that the famine stricken people may receive full benefits of Thine bounties.

"Oh Lord! let Thy mercy shower life-giving rain upon us, bestow over us Thy blessings and grant us our subsistence. Let the rains be beneficial, refreshing and fertilizing. Let the trees which are almost dead grow green again. Let our dead lands revive. Let the rains be really useful, loading our orchards with fruits, watering our fields, filling our rivers and streams, covering our trees with green leaves, reducing the high-soaring prices and lowering our living cost. Thou hast Power, Might and Mercy to grant us all this, Oh Lord!"

-From a sermon by Hazrat Ali

پيارا سائين،

اوهان جي خط ۾ حضرت عليءَ جي دُعا پڙهي، حيرت ۾ پئجي ويس. ڪتاب ڪٿان هت اچي ويو ته خوب پڙهندوسانس. جيءَ وٽيڪ حضرت عليءَ بابت مصر جي مشهور قديم پرست سوشلسٽ مفڪر يحيٰ عريس جي راءِ اڳ ۾ ئي پڙهي هيم ته حضرت علي پنهنجي دور ۾ غريبن سان تعلق رکندڙ ۽ غريبن جو انقلابي همدرد هو، پر ايتري خبر ڪانه هيم ته حضرت عليءَ جو اظهار ايترو ڀرتو ۽ زورائتو هوندو، منجهس ايڏو عظيم فنڪار لڪل هوندو.

پوين ٽن خليفن جي هڪٻئي پويان شهادت پڻ ڪجهه اهڙي ئي نظرياتي چڪتاڻ جو نتيجو هئي. پر هتان جا مذهبي اڳواڻ ان دور جي تاريخ تي سائنٽيفڪ نقطي نگاهه کان نظر وجهڻ بجاءِ، ڀرمن جي چار ۾ ڦٽڻ ٿيندا رهن ٿا. عرب ترقي پسند ملڪن ۾ اهڙيون چندڇاڻون ڇپيون آهن، پر سائين منهنجا انهن جا ترجما ڇو ڇپجن؟

پڙهڻ تي ڏاڍي دل چوندي آهي پر..... سمجهو آهيو.

جي. ايم. جو ڪتاب 'جيئن ڏٺو آه مون' مون چڱيءَ طرح پڙهي ڏٺو آهي. مون نه رڳو ان ڪتاب کي پڙهندڙ جي حيثيت ۾ پڙهيو آهي، پر پنهنجي ليکي پارکو بڻجي پڙهيو آهي، ۽ اختلاف راءِ جي پڻ همت ساري سگهيو آهيان. هت 'اختلاف راءِ' مان جيتڪي اختلاف راءِ مراد نه وٺجو. هونئن به جي ايم جا اقتصادي، سياسي ۽ عمارتي نظريا گهڻي قدر عرب بعث پارٽيءَ جي ناهيندڙ ميشيل عفلق کان متاثر آهن. جيتوڻيڪ ترقي پسند عرب ملڪن ۾ جيڏگو نظام چالو آهي، سو جزوي اختلاف کان سواءِ گهڻو ڪري بعث فلسفي جي ويجهو آهي. ايتريقدر جو نوس سوشلسٽ ملڪ شام جي سوشلزم به بعث ازم سان ڳنڍيل آهي. باقي رهي اها ڳالهه ته عرب هڪ نقطي نگاهه رکڻ جي باوجود، جو هڪٻئي جا جاني دشمن پيا ٿين، ۽ انقلاب پيا اچن وڃن، ته اها پائيدار ٿو ته سندن قومي خصوصيت آهي، جو جزوي اختلاف به وٽن دشمنيءَ جو ڪارڻ بنجي وڃن. تنهن کان سواءِ سامراجي قوتون پڻ منجهن لڪل رستن کان قوت وجهي رهيون آهن. بحرال انهن عربن جي نظرين توڙي جي ايم جي فلسفي ۾ مٽيلريلزم، مذهب ۽ مارڪسزم اهڙو ته ملي جلي آهي، جو مشڪل سان ڪا تيز نگاهه انهن کي پرکي سگهي ٿي.

هت منهنجو هڪ سنڌي ماستر يار آهي، جو گفتي جو ڏاڍو چاڪ ۽ روشن خيال آهي. اردو، پارسي ۽ سنڌي شاعريءَ جا بياضن جا بياض ياد اٿس، چرچن گهڻن جو به شهنشاهه آهي. کيس ڪيترائي اهڙا لطيفا ياد آهن، جو سنڌي عوام طرفان مذهبي تنگ نظريءَ تي جڙيل آهن. دل ٿي چوي ته انهن لطيفن سان مڙسي اوهان کي مزو وٺرائجي. جي پسند ڪيو ته لکي موڪليندو وڃان؟ البت ڪجهه فحش آهن. پر خط ۾ مڙسي خيالي آهي. البت سندس ڳالهه ڪرڻ جو ڍنگ، جو ڪل جو هڪ سبب بنبو آهي، اهو ته ظاهر آهي خط ۾ نٿو اچي سگهي، پر تڏهن به اوهان کان ٽمڪ نڪري ويندو.

هڪ افسانو ”جهڙا پور“ سنڌيءَ ۾ لکيو اٿم، جو پوءِ پڙهي ڏسجو، جڏهن ڇپجي. اڃا اُن ۾ رڪي رڪي سڌارا آڻيندس، جو هن افساني ۾ افساني جي ٻين جزن کان ٻوليءَ تي وڌ ڌيان ڏنل آهي.

اوهان اتان هيڏانهن حيدرآباد ايندي، جي لاهور ٻاهور ٽڪي پٿور رات اڌ، ته مون لاءِ جديد پنجابي ادب جا ڪجهه ڪتاب آڻيندا ڇو جو سمجهان ٿو ته پنجابي ادب مان ترجمو ڪيل شيءِ سنڌيءَ ۾ ڏاڍي ڦهندي، ڇو ته انهن ٻنهي زبانن جي مزاج ۾ عجيب قسم جي هڪجهڙائي آهي.

راڄن ۾ موڪلون ٿي ويئون، اوهان اڃان اِت وينا آهيو؟

پٺاڻ ماسترن کي گهڻا گهڻا سلام

عبدالقادر

× × ×

بيارا سائين!

منا منڀا سيءَ چالو ٿي ويا آهن. بهار جون هوائون موٽئي ۽ گلاب جون اکيون کولينديون آهن. پر هي سياري جون ٿڌيون هوائون من جي گلن جون اکيون پيون کولين. بهار جا اثر خارجي پهرين آهن ۽ داخلي پوءِ، پر سياري جو اثر پهرين داخلي آهي ۽ پوءِ خارجي. من جي گلن جي کلن جي موسم ڪيڏي نه پياري آهي. پر هاءِ! هي پياريون هوائون جڏهن ڏنل چونڊن جي وٿين مان سرڙاٽ ڪنديون، اڌ اگهاڙن جسمن ۾ تيز ڪاٽين وانگر لهي وينديون، تڏهن اسان جي دلين جو ڇا ٿيندو؟

اڄ جڏهن پنيپرڪي جو اُٿيس، ان وقت اهوئي خيال ٿيم ته هيءُ سڄو ماحول جويي سائينءَ جي دل ۾ گلن وانگر ڇٽي ڇڏيان، پر اسان جي ڪمزور قلم ۾ ايڏي سگهه ڪٿان آئي. رات کي اڌرنگ ٿي پيو هو، صبح نه اڃان اکيون کڻي رڳو نهاريو هو، ٻي ڳالهه ته پري پيئي هئي. اسان جي اڄ جي اونداهي دور تي ته سجاڳيءَ جي نظر مس پيئي آهي. تنهن ئي اڌرنگ ڪري ڇڏيو اٿس. اڳي مون خط ۾ ڪونه لکيو هو ته اهي ٻلي وارا آخري جمائو آهن! سو هيءُ وقت به ناحق جي آخري جمائو جو وقت آهي. ظاهر آهي ته آخري هميوڙو خطرناڪ هوندو آهي. ان جو ثبوت اڄ جا خطرناڪ هٿيار آهن، شايد سسڪنڊڙ 'ناحق' انهن کي استعمال ڪري، پر ويندو نپوڙجي. حق جي چهري تي جيڪي زخم ايندا انهن مان گل ڦٽندا.

ته ها! رات جو پويون پهريو، وچانيل سيءُ، رلين ۾ ويڙهيل ٻوٽا، اُتر جي هوا جون چڪن جهڙيون چميون، جنڊن جا لاڳيتا گهرڙاٽ، کير ولوڙن جا آواز، مال ۾ ٻڌل چڙن، چنگن ۽ مٽرين جي هلڪي چڻ چڻ - آوازن جو به عجيب سنگم آهي. اهڙي وقت ۾ دلين اڏامنديون آهن، شاعر جا جذبات ڦٽڪندا آهن، ڪهاڻيڪار جي ڪيسي ۾ پيل قلم ٽپڪيون کائيندو آهي. مصور جون اکيون ماحول کي هضم ڪرڻ چاهينديون آهن، سنگيتڪار (واچارو) هوائن تي ترندو آهي. ڪنوارن جا هٿ وهائڻ ڏانهن وڌي ايندا آهن ۽ ڌيان ڪنهن نازڪ نار ڏانهن وڌي ويندو آهي. غريبن جا پير ۽ گوڏا واڌڻين وٽان سري پيٽ ۾ اچي لڳندا آهن. مسجن ۾ ٿيندڙ سنجي پڻ پڻ واقعي مقدس ٿي ويندي آهي. ان پڻ پڻ ۾ ان جاتل ازلي سنگيت ڀرجي

ويندو آهي. پٽپرکي جو آئي، ڪنهن مسجد جي ڪنهن دريءَ کي ٽيڪ ڏيئي بيمو ته سهي!

اوهان جي لک لک ٿورن سان هاڻ ڳوٺ ۾ آهيان. سڪ سان آهيان، اوهان ڏانهن اُڏامن جي پيو ڪريان. اڳيون اسڪول ڇڏي آيس، پر آئين اڪين سان. وڃڻ وقت ڳوٺ وارن ايڏو نه قرب ڏنو، جو ڇا چئجي! ويچارا، سنڌ جا اُملمه ڳوناٿا. شمر مان جيڪڏهن ڪو بدلي ٿي وڃي، ته ڪير اڌ تي به ڪونه پڇيس. وڌ ۾ وڌ ڪو وڏو آفيسر بدلي ٿي ويو، ته ان جي رسمي ٽي پارٽي ڪندا آهن يا ڊنر يا.... مون کي ته انهن نياڳين جا نالا ئي نه ٿا اچن. پر هتان ڳوٺن مان ڪو مون ڀارو ماسٽر بدلي ٿيو وڃي، ته سڄو پيار ويڙهجيو اچي، لڙڪ دلين مان ٿيندا اڪين مان اچيو نڪرن. هڪ هزار ايڪڙ جي مالڪ ڪمال خان جي دل پرڇي آئي. هارين جو ته حال نه پڇو. ڊڪاسائي ماسترن جي ڪُنل شاگردن کان جڏهن مون ڀارو فنڪار دوست وڇڙيو وڃي ته ڇا انهن جو ڌڪ گهٽ هوندو؟ مون کي ته ڪڪڙ کي سير وجهندي اڪين ۾ پائي اچي ويو هو، ۽ هاڻ ڪُهان ئي ڪونه. سو ڀلا ڪنهن معصوم انسان کي ڪيئن ڪُمندس. اُهو ڏندو اسان جي سنڌ جي ڪن پٽيل ۽ جلاڏ ماسترن جو ڏندو آهي.

اوهان جا موڪليل ڪتاب سڀ پڙهي ڇڏيا اٿم، اوهان کي ڪو ڪتاب ڪهي ڇا؟ جي ها ته به اکر لکي موڪليو ته موڪليان.

طُول العمره مون کي چيو هو، ”تو کي جيڪڏهن ڳوٺ بدلي ڪرائينداسون ته مُلان ٿي پوندين، ۽ اسان کي مُلان نه ڪبي....“

سچ پچو ته آءٌ ڳوٺ رهان يا ٻئي پاسي، مُلان ٿي رهندو آهيان. بلڪه مون تي ”مُلون“ نالو پئجي ويندو آهي، پوءِ کي پڙهيل ماڻهو وري ”ڪافر مولوي“ سڏيندا اٿم.

ڀلا ان طول العمره جي ڪهاڻي ڇا ۾ ٿي اچي ۽ ڪڏهن ٿي اچي؟

اٿي جي ادبي سرگرمين ۽ اديبن بابت احوال ضرور ڏيندا ڪريو.

منمنجي ذهن ۾ هينئر تازي ڪهاڻي گهمريون کائي رهي آهي. هڪ فنڪار جي- فنڪار ڪو؟ ”پليجو“ يا ”اياز“ نه. بلڪه اُهو فنڪار- ڳورو ڳورو چورو، وڏا وار ڇڏيل، هر شاديءَ ۾ حاضر، ناچو چورو، رات جي پوئين بهر ۾ جمالو ڳائي، ڪنهن وڏيري جي ٻانهن ۾ ڦٽڪندڙ چورو.

ناول لکڻ جي به پيو ڪريان. اهو ناول اٺن نون مهينن کان سوچيندو اچان.

ان جو موضوع ”سنڌ جي جھيڙن ۾ تباھ ٿيندڙ خاندان“ آهي۔ ڇا راءِ آهي؟

والسلام

عبدالقادر

سلام۔ طول العمره، غلام ربانيءَ، پنوهر ۽ ٻين دوستن کي ڏيندا۔ هي

سلام رسمي نه آهن.

يلا هيڏانهن ڪڏهن ٿا اچو؟ هاڻ نه گھر ۾ وينو آهيان.

پيارا سائين! خط به مليو. يلا طارق جي صحيح نه ڏيڻ تي سندس دوستن

جهڙوڪ محل، نظير شيخ ۽ ٻين ڪهڙو ردعمل ڏيکاريو؟

× × ×

ڪوهاٽ

۹-۱-۱۹۶۹ع

پيارا عبدالقادر، شال خوش هجين-

تنهنجو خط ڪافي ڏينهن کان مليل آهي. جواب ڏيڻ ۾ دير ڪئي اٿم ان لاءِ معاف ڪج.

عید به ان وچ ۾ آئي ۽ گذري ويئي ۽ نئون سال به شروع ٿي ويو. عيد جي ڏينهن توڙي نئين سال جي پهرئين ڏينهن يعني ۳۱ ڊسمبر ۱۹۶۸ع جي ختم ٿيڻ تي رات جو ۱۲ بجي، نئين سال جي پهرين جنوري شروع ٿيڻ مهل، تون ۽ ٻيا ڪيترائي دل گهريا، دوست عزيز ۽ ساٿي باد ڪيا هئم ۽ انهن ڏانهن دعائون ۽ نيڪ تمنائون روانيون ڪيون هيم. هونئن به هتي اڪيلائي ۽ نڪمٽائيءَ ۾ گهڻو ڪري هر وقت ۽ هر گهڙيءَ دل گهريا دوست ۽ ساٿي ياد ايندا ٿا رهن. بهرحال توکي وري به هي رسمي عيد خطي عيد مبارڪون ۽ نئين سال جون مبارڪون هجن. شال اسان لاءِ، اسان جي سنڌ لاءِ ۽ اسان جي سنڌ جي مسڪين ۽ معصوم عوام لاءِ هيءَ نئون سال مبارڪ ثابت ٿئي. چوڌاري ملڪ ۾ ڪافي جدوجهد آهي. هر ڪو پنهنجي پنهنجي قومي مفاد جي حاصلات ۽ حفاظت لاءِ پنهنجي منهن هن جدوجهد ۾ مصروف آهي. اسان جا ماڻهو ويچارا به پنهنجي وس آهر ان ۾ مشغول آهن. ڳالهه واقعي هيءَ آهي ته ”ڪتن جي هارائين، هنڌ تنهنجو هيءَ“ - سو جيڪو جيترو هٿ پير هڻندو اهو ايترو ڪجهه آڻينده لاءِ حاصل ڪندو. پنهنجي نجات ته جيئي سنڌ ۾ آهي - ڇاڪاڻ ته ان جي مُني اسان مان ڪوبه جيئن جي آس نٿو رکي سگهي. دراصل سنڌ جي جيئن ۾ ئي پاڪستان جي جيئن جو راز مضمر ٿو ڏسجي. گهر جا سڀ ڀاتي جيئن ۽ وڏن ويجهن - ان لاءِ ضروري آهي ته منجهن انصاف ۽ محبت جي بنياد تي برادري قائم ٿئي ۽ قائم رهي. هڪ جي ڳچيءَ تي لت ڏيئي جيڪو به اڳتي وڌڻ جي ڪوشش ڪندو، سو اڳتي ڪونه وڌندو، بلڪ هڪ قدم ڪٽندي ئي منهن ڀر ڪرندو. اسان جي دعا اهائي آهي، هاڻي جي نه پر هميشه کان وٺي-

سائين سدائين ڪرين سنڌ مٽي سڪار!

دوست تون دلدار عالم سڀ آباد ڪرين!

اسين سڀ جا گهڻگهرا آهيون، ڪنهن جا به منگهرا نه آهيون. شال اسان

جو ڪو منگهرو نه ٿئي. پر دنيا ۾ رڳو نيڪ تمنائون ۽ نيڪ خيال ڪم ڪونه ٿا اچن. بد خيال ۽ بدنيت پائرن ۽ همراهن جي فتنن کان خبردار ۽ انهن کان بچڻ لاءِ تيار رهڻو ئي پوي ٿو. شال اسان جي دوستن ۽ ساٿين ۾ اهو خيال ۽ اهو احساس هميشه موجود رهي ۽ سجاڳ رهي!

تو پنهنجي هڪ زندهه دل دوست جي ضريفانه صلاحيتن جو ذڪر ڪيو آهي. خدا جي ڏني مان جيڪي ڪجهه وٽس هجي، ان مان ڪجهه اسان جي ضيافت طبع لاءِ به موڪلي ڇڏ. مهرباني ٿيندي.

ادبي بورڊ جي تازي ”مهراڻ“ رسالي ۾ تڙ جي وسڪاري تي مضمون پڙيوءَ جي والد مرحوم جو لکيل ڇاپيو اٿن- ڏاڍو سٺو مضمون آهي- مون کي پڙهي نهايت خوشي ٿي. اميد ته تو به اهو مضمون پڙهيو هوندو.

آءٌ مارچ جي آخري هفتي ۾ هڪ ڏينهن لاءِ حيدرآباد ايندس. قسمت ٿي ته ملنداسون. اسان جا اسڪول اڃا بند آهن. ممڪن آهي ته هاڻي تڙت کلن. پنهنجي سموري حال احوال کان واقف ڪج.

زياده خير، والسلام

تنهنجو محمد ابراهيم

x

جنمائ

١٥-١-١٩٦٩ع

پيارا سائين،

اوهان جو خط مليو، مهرباني. دير ان ڪري ٿي، جو رسمي خط لکڻ ۾ مون کي تڪليف ٿيندي آهي. جيستائين اندر ۾ تخليق جو وهڪرو نه هجي تيستائين خط لکڻ به عذاب بنجي وڃي.

هينئر چوڌاري دوائن جي بوءِ پڪڙيل آهي. ڪو وقت هو، جو مون کي اسپتال ۽ ڊاڪٽرن کان نفرت ان ڪري هئي، جو مون کي دوائن جي بوءِ ڪانه وڻندي هئي. هاڻي ته آهستي آهستي ٿي اها دوا جي بوءِ جن منهنجي پور پور ۾ سمهي پيئي آهي، بلڪ بوءِ جي ته ڪا خبر نٿي پوي البت گهر کان ٻاهر نڪري اوڀرائيءَ جو احساس ٿو ٿيڻ.

گهر ۾ هاڻي نيڪائي ٿيندي ٿي وڃي، جن منهنجي پڃري جا تيل پڇندا پيا وڃن. البت مون کي ڪجهه زڪام آهي پر پنهنجيءَ اهڙيءَ جسماني تڪليف کي هروڀرو لغت به ڪانه ٿو ڏيان.

هينئر سياست جون ديڳيون چڙهيون پيون آهن. ننگ ننگ جي ذات اچي ڪني ٿي آهي. هرڪو ڳوٺ ۾ ڌنڌي گهمائيندو، اسان کي گاريون ڏيو، هتان روانو ٿيو وڃي. اسين سنڌ جا زخمي عوام جن سندن جاگير آهيون. ڪهاڙيءَ جو زخم ماڻهو کايو نيڪ ٿيو وڃي، پر هي منا زهر اسان جو رت ست ختم ڪري ڇڏيندا. مني زهر جون رنگين شيشيون جيڪڏهن عوام پڇي ڇڏي، ته ڏاڍو چڱو، پر ڪهاڙيءَ جو ڦٽ به ڇڏي! ها! سنڌ جي عوام جو حافظو، اهي ساڳيا چوڌري ۽ دولٽانا هئا، جن اونداهين جو فائدو وٺي، اسان جي دل ۾ خنجر لاهي ڇڏيو هو، ۽ اُن اونداهيءَ رات جي رڱن ۾ سنڌ جي عوام جو ڳاڙهو رت پڪڙجي ويو هو.

تحريرڪ جمهوريت اُٿي آهي، پر خبر نٿي پوي ته اها جمهوريت ڪهڙي

هوندي! ڏاڍن جي ۽ هوريت يا هيشن جي جمهوريت؟

اوهان جيڪي ڪجهه خط ۾ نجات متعلق لکيو آهي، اُن سان پاڻ سورهن آنا متفق آهيون. واقعي هٿ قدم قدم تي پنڄوڙ آهي. جن کي صرف شينمن توڙيندا آهن.

ٿر جا حال اُهي ئي آهن جيڪي اڳي هئا. ڀت جي ڪنهن ڊگهي چوٽ تي

جڙهندا ته اوهان کي ڏهرن ۾ سڄ ڊوڙندي نظر ايندي جا چاتيءَ تي ڏڪار جي قتيل ماڻهن جون آهون کڻي هلندي آهي. ڪڻڪ کڻي وڃڻ لاءِ هيءُ ممنوع علائقو آهي، جو نثر سڄي کي 'بارڊر' ۾ شمار ڪيو ٿو وڃي.

هينئر ڪا ڪهاڻي نه لکي سگهيو آهيان، جو هڪ ته پنهنجيءَ هن وٽ ۾ وقت گذريو وڃي، ۽ ٻيو جيڪي ڪا نظر ٿوري باهڙ جيو باهر وڃيو پئي، سا سياسي حالتن جي ڊنگرن ۾ اٽڪيو پوي.

انهيءَ اوهان جي پٽ ۾ ته سڀ جهڪو ڪونه ٿيو هوندو. هت بهار جي ڪيفيت وڇائنجي ويئي آهي، پر اهو بهار نه جنم جي هر سڃاڻ کي ڳولا هوندي آهي.

هاڻي، هيءَ ننڍڙي ڪهاڻي:

"ابا ڪير جهلاڻو آهي؟"

"هڪ شاعر"

"ڪو پوءِ مٿن کي ٽڪون نٿو ڏئي ته ڪُل مري رهن!"

"نه، اسان وٽ شاعر ٽڪن سان جيئرن کي ڪونه ماريوندا آهن، پر مٿن کي

جيئرو ڪندا آهن"

- ٻي ڪهاڻي:

"ادا! مبارڪون هجنئي پٽڙي جون!"

"خير مبارڪ"

"نالو ڇا رکيو اٿيس؟"

"هيروشيما"

- ٽين ڪهاڻي:

"فلاڻو! شاعر ڏٺو اٿئي؟"

"ها! صرف اکيون ڏٺيون اٿمانس"

"اکين ۾ ڇا ڏٺيس؟"

"موت کي ائين محسوس ٿيو ڄڻ سندس اکين مان هزارين ڪبوتر نياپا کڻي

هڪٻئي پويان ڦڙ ڦڙ ڪري اُڌري آسمان تي گهمريون پائي رهيا هجن. ڪنهن جي ڦڙ

ڦڙ هن پار کان هن پار تائين فضا تي وڇائجي ويئي هُجي."

ان ڪهاڻيءَ جي تصديق لاءِ شاعر جي اکين ۾ چڱيءَ طرح جانچي ڏسجو!

فقط اوهان جو عبدالقادر

٢٩-٤-١٩٦٩ع

پيارا سائين!

هيترا سارا ڏينهن گذري چڪا آهن. نه اوهان طرفان احوال آيو آهي، نه وري مون، ڪجهه پل بدتميزيءَ کي پاسيرو رکي، اوهان ڏانهن ڪجهه لکيو آهي. سمجهان ٿو ته اوهان سان به مون وارو حال ساڳيو آهي. هن وٽ، پڇ پڇان، نه يار جي نه دوست جي، نه راج جي نه ڪنهن جي. ماڻهو زندگيءَ جي بيل گاڏيءَ تي سوار آهي. ڊڳا جَڙ آهن. رستي ۾ ڪڏون ڪوٻا ۽ ور آهن. حالتن جي ڌڙ ڇڙ اچيو اکين ۾ پئي- هيڏانهن هوڏانهن، هيٺ مٿي، ڏندن هيٺان مٿي، ڪچر ڪچر، اڪيون گاڙهيون، بس پيو رينگت هلي.

ٿر جا ماڻهو لاٻارا ڪري وارو ٿيا آهن. ڪڻڪ اڍائي من ڪڻن جي ماڻهوءَ کي اجازت آهي. هوائون زور زور سان پيون هلن. اڃا ته آسرو ڪونهي.

اوهين پنهنجي احوال کان واقف ڪندا.

B.Ed. جو فارم پرايو اٿم، آئنده ماهه ليسن آهي.

عبدالقادر جوڻيجو

ڪوهاٽ

۵-۵-۱۹۶۹ع

پيارا عبدالقادر،

خوش هجين شال،

تنهنجو خط نيٺ اچي ويو. نهايت مهرباني. آءٌ ته هتي ٻڌجي ويو آهيان. گذريل سيپٽمبر مهيني کان هتي آهيان. ارادو هو ته اپريل ۾ بهار جي موڪلن ۾ ايڏانهن اچي سگهندس، پر عين موقعي تي موڪلن جي رڪجي وڃڻ سبب، ورتل ريل جي تڪيٽ به واپس ڪرڻي پئي. اونهاري جي وٽڪيشن جولاءِ جي پهرينءَ تاريخ کان گهڻو ڪري ملندي- اُن تي انهي پاسي اچڻ جو ارادو آهي. به مهينا کن وٽڪيشن جا ٿيندا آهن- ڏسجي ته هن پيري سڄي وٽڪيشن ڏين ٿا يا ڪجهه گهٽائين ٿا. اتي هجان ها ته جيئن ٻين کي پروموشن ڏيئي ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽرس آف اسڪولس ڪيو اٿن، تيئن منهنجو به حق هو، پر هتي هئڻ سبب نظر انداز ڪري ڇڏيو اٿن. اُن جي ڪا ڪاڌي اُن به ڪانه اٿم، ۽ هونئن به آگسٽ ۱۹۷۰ع ۾ ۵۵ سالو عمر جا پورا ڪري رٽائر ٿيڻو ئي آهي. باقي هي ڪجهه مهينا آهن، سي به هن غلاميءَ جا ڏينهن ۽ پهر گهڻي پورا ڪري وڃي پار پئبو. حالتون ٻيون آهن. ڏسجي ته اڳتي ڇا ٿو پيش اچي. شال سنڌ سدائين شاد ۽ آباد هجي. ٿر جي ڏڪار جون خبرون عبرت اخبار ۾ اينديون رهن ٿيون. مَن هن سال مينهن پون ۽ سک ٿين!

تنهنجي بي. ايد جي امتحان جي گرما گرم تياريون جو پڙهي دل خوش ٿي. هن گڏ ڪجهه تعليم ۾ سڪيا متعلق نڪتل نوٽ سائڪلو اسٽائيل ٿيل موڪليا. ٿو. تون اهي خيال سان پڙهندين ته اميد ته توکي انهن ۾ چڱو فائدو نظر ايندو. هتي هيتريءَ دوريءَ تي پنهنجو ته حال هيءُ آهيءُ جو ايڏانهن جي اُن ائين ئي دل تي بيٺي ئي آهي- ۽ هر وقت دل ۾ اچي ٿو ته: آءٌ ڪانگا وڻ ويه، سڏيون ڏي ساڻيه جون، چڱا پلا سپرين، ڪ سک وڃي ساڻيه! پرين لئه پرڏيه، مون تان گهڻو نهاريو.

سو، انهيءَ پاسي جو ڪو خط اچي ٿو ۽ سو به تو جهڙي قربدار جو، ته من خوشيءَ ۾ اچلون ڪاٺي اُٿي نڇي ٿو. ڪيترن يارن ته شروع کان ئي لکڻ بند ڪري

چڏيو - ڪن جي سُستي، ڪن جي لاپرواهي، ڪن جي حالت ۾ وري ڊيڄڙي جو حساب. تون ته مهرباني ڪري ٻه اکر وقت بوقت لکندو ره. وڌيڪ ڊيگهه جي به ضرورت ڪانهي - رڳو خير ۽ عافيت جون ٻه سٽون ئي لک لهن.

حالتون ڪيئن به هجن ۽ ڪهڙيون به هجن، اوهان اديبن ۽ فنڪارن کي پنهنجي قلم جي پورهئي کي بند نه ڪرڻ کپي. ادب ۽ فن جي دنيا ۾ تخليق ئي آهي، جا ڪنهن تهذيب جي بقا ۽ ترقيءَ لاءِ ضمانت جو ڪم ڏئي ٿي - پنهنجي انفرادي روح جي وندر ته اها آهي ئي - هر فنڪار جو اداس روح اُن ۾ اُجهو وٺي ٿو. سو جي اوهان ڪجهه نه ڪجهه خدا جي ڏني مان امان ڪي ڏيندا رهندا، ته اُن ۾ اوهان جو پنهنجو فائدو به آهي. "نئين زندگي" ۽ "بادل" ٻه رسالا ته وڃي خير سان بچيا آهن. انهن لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ضرور توکي لکڻ گهرجي.

اميد ته هر طرح خيريت سان هوندين.

تنهنجو محمد ابراهيم

پيارا سائين!

اوهان جو خط مليو پڙهي ڏاڍو خوش ٿيس. هونئن به گھڻن ڏينهن کان پوءِ
ڪٿان ڪو خط اچي ٿو ته پوءِ مڙيئي دل خوش ٿيو وڃي. آءُ تن چئن ٻين دوستن
ڏانهن به خط لکندو رهندو آهيان ۽ جواب ملندو رهندو اٿم. پر هينئر جيئن اوهان
جي خط دير ڪئي تيئن مون به ڪنهن دوست ڏانهن ڪي به اکر به ڪونه لکيا. گڃ
وقت اڳ اوهان جا لکيل اکر ياد ٿا اچن ته ”ڳوٺ ۾ رهي ماڻهو روزمره جي
مشغولين ۾ ڦاسي ويندو آهي ۽ ماڻهن جهڙو ماڻهو ٿي ويندو آهي ۽ لکڻ پڙهڻ
کان پاسيرو ٿي ويندو آهي.“ هينئر مون سان به اها حالت آهي.

هت برابر اسان جي عملدارن کي ڪلاس وٺڻا اٿن، پر اوهان کي به ته ملڻ
کپي. هينئر پاڻ ڏيکارڻ لاءِ مڙيئي دانهن ڪوڪ ٻڌجي ٿي- پائيان ٿو ته اوهين به
ڪجهه ڪوشش ڪريو ته ڪم ٿي پوي. ٻي ته ڪا خاص ڳالهه نه آهي پر پينشن ۾
مڙيئي فائدو ملندو. تنهن کان سواءِ پڇاڙيءَ جو سال جي هن پاسي سولو گذري
وڃي ته به بهتر آهي. باقي رهي ڳالهه ته پينشن تي سگها ايندا، اُن لاءِ عرض آهي
ته سنڌي ادب کي اوهان جي نوڪريءَ کان وڌا اوهان جي ”پينشن“ جي ضرورت
آهي.

مون کي اوهان جي انهيءَ ڳالهه تي ڏاڍي حيرت ٿي آهي ته اوهان ڏانهن
دوست خط لکندا ئي نه آهن. آءُ ته ائين سمجهيو ويٺو هوس ته اوهان کي هفتي ۾
ٻه ٽي خط ضرور ملندا هوندا.

حيدرآباد ويس، اُتي ڪجهه اديبن مون کي چيو ته ”روح رهاڻ“ رسالو چالو
ٿي وڃي، پر حميد جاڻي واڻي ڪوشش نٿو وٺي.

ٿر ۾ ته ڏاڍو ڏُڪار آهي. اڃا تائين واهوندي بند نه ٿي آهي. مال مري ويو
آهي. مون وٽ هڪڙيون ٻه وهڙيون هيون، سي به ڪاسارين کي ۱۱۵ روپين ۾
وڪڻي ڏنيون. البت اڳي جو ٿر ڏانهن اناج ڪڍڻ جي اجازت نه هئي، سا هينئر ملي
اٿن. ۽ لاڀارو لڙو ڪيو ڪٿيو پڳا وڃن. ڳوٺ پمچي، مينهن جو انتظار ڪندا آهن.
اها بي ڳالهه آهي ته مينهن بدران ڪا ماکڙ اچي وڃي، (جو اسان جو اوهان جو
ڀاڳ آهي)- ان ڳالهه کي ڪٿي ذهن ۾ هڪ افسانو پيو جوڙيان.

هينئر تازو جميل جالبيءَ جي ڪتاب ”پاڪستان ڪلچر“ کي پڙهيم ۽ ٻيا به

ڪجهه مضمون 'ڪلچر' بابت پڙهيا اٿم. ائين ٿو محسوس ٿئي ته اهي ليکڪ بنيادي طرح تي جاسوس آهن، جيڪي ٽوپلا اکين تي چاڙهي، چروٽ واچ ۾ وجهي، هٿ ڪيسن ۾ پيل پستولن ۾ اٿن، ۽ هليا آهن ڪلچر کي گرفتار ڪرڻ. پر ڪلچر به ٻوٽ تي ڪارٽ مڪيو، پڇيو وڃين. ڇا نه رُمانو اچي بيٺو آهي، ڪلچر به جن پوٽ تي ويو آهي، جو هٿ نٿو اچي (ان عنوان تي به افسانو لکڻ جو ارادو اٿم).

تازو قلم: ۳۱-۵-۱۹۶۹ع

اڄڪلهه ٽون ڏاڍي پيئي لڳي. واري اُڏريو اچيو اکين ۾ پئي ۽ ڏندن هيٺان ڪچر ڪچر ڪري. پيرون پڪا سي ماڻهن کاڌا به سهي ۽ هاڻي چٽي به ويا. اوهين جي هن پاسي هجو ها ته پيرن جي دعوت ضرور ڏجي ها. سمجهان ٿو ته پيرن کانئ جو مزو، ڪپڙن ۾ لتڪڻ کان پوءِ ٿو اچي، نه ڪه بند ڪمرن ۾ ويهي برف جي پاڻيءَ سان ڏوٽي پوي. اوهين ته صاحب دل آهيو، ان جي اوهان کي وڌيڪ خبر هوندي. ان سان گڏ اها به ڳالهه آهي ته 'اديب' ڪڏهن به پوڙهو نه ٿيندو آهي. ڳاڙهن ۽ ماچڪن (سفيد) پيرن سان گڏ ڳاڙها ۽ ماچڪ ماڻهو به ڏسي سگهجن ٿا.

هتي دوستن جو دائرو وڌندو به ٿو وڃي. ڇا مان ڇا ٿي ويو آهي. چيو سين بچ پوکيو اٿئون فصل ٿئي يا نه ٿئي، پر هٿ ته ڏير لڳي ويا آهن. ذهن جون گنديون پر جي ويون آهن. سج ڪٿي ڪڍي آهي.

اوندھ جي چادر ڦاٽندي آهي ته پوءِ ليڙون ٿيندي ڏير ئي ڪانه ڪري. ڪٽڪ ۶ مهينا وٺي، سنڌيو ٿوريو پيلن گلن وارو ۲ مهينا وٺي- ڪيئن ٿا پانيو ٿوري جي پوک!

عبدالقادر جوڻيجو

سلام سڄي ٿر، سڄي سنڌ جا قبول پون، جواب سگهو ڏيندا - "ع".

ڪوهاٽ

۱۲-۶-۱۹۶۹ع

پيارا عبدالقادر،

منهنجو تازو خط ٻه چار ڏينهن ٿيا ته مليو. نهايت مهرباني، جو يادگيري ڪئي اٿسئي. اڄ اخبار ۾ پڙهيم ته اوهان جي بي. ايڊ. جي پريڪٽيڪل امتحانن جون تاريخون ۲۰ جون کان ۳۰ جون تائين رکيون اٿن. ”عبرت“ اخبار ۱۹ تاريخ واريءَ ۾ اهي تاريخون لکيل هيون. اسان جي وٽڪيشن جي تاريخن جو اڃا ته ڪو پتو ڪونهي، پر اميد اها پيا رکون ته دستور موجب پهرين جولاءِ کان ٻن مهينن جي وٽڪيشن هن پيري به ڪاٽي سگهنداسون. جيڪڏهن ائين ٿيو ته پوءِ اميد ته آءٌ هتان پهرينءَ يا ٻيءَ جولاءِ جي نڪري، حيدرآباد پيءُ يا ٽيءَ تاريخ پهچندس. جي تون انهن تاريخن تائين، پنهنجن امتحانن جي سلسلي ۾ اچڻ کان پوءِ، حيدرآباد ۾ رهين، ته اميد ته فوراً پهچڻ سان ئي توسان ملاقات جي خوشي حاصل ٿي سگهنديم. جي نه ته ٻه ٻن مهينن جي وٽڪيشن ۾ ڪنهن نه ڪنهن موقعي سان گڏجائي ضرور ٿيندي.

مون ڏانهن گهڻا اصلي دوست به خط نٿا لکن، ۽ ان جا سبب به الڳ الڳ آهن. هڪڙا ته اهڙا آهن جن کي دراصل دوست چوڻ به نه گهرجي ۽ جن ڏانهن آءٌ خط لکان ٿو ته اُن جو به ته جواب نٿا ڏين پر خود منهنجو ڏانهن خط لکن به ڪين نٿو وڃي. سبب اهو، جو هو پنهنجن ترن توڙي ڏورانهن آقاڻن جي ڏمر کان ڊڄن ٿا. پيا اهڙا دوست آهن، جن کي پنهنجي ذاتي فائدي يا نقصان لاءِ نه پر ڪن وسيع ۽ گڏيل نقصانن ۽ فائدن کي خيال ۾ رکي، مون سان خط و ڪتابت کان پرهيز ڪرڻي پوي ٿي. ۽ اها ڳالهه ائين سمجهي ۽ محسوس ڪري، آءٌ انهن کي ان لاءِ نه فقط ڏوهه نٿو ڏيان پر ساڻن ان خيال ۾ متفق پڻ رهان ٿو. ٿيان اهڙي قسم جا ماڻهو آهن، جن سان دوستيءَ جو ڊمر ايترو گهڻو نه رهيو آهي- ته به زندگيءَ جي ڪاروباري معاملات ۾ ڪافي ويجهڙائي رهي آهي. اهڙن ماڻهن منجهان اڪثر ماڻهن هيءَ روش ورتي آهي ته سعيو ڪري هو مون سان تعلق ۾ رهڻ کان پاڻ بچائين ٿا. مطلب ته گذريل ٻن سالن جي تجربي ماڻهن بابت مون کي ڪافي ڪجهه ڳالهيون سيکاريون آهن. ۽ اها ڳالهه ائين به سٺي ٿي چئي سگهجي، جو اُن مان وري به ماڻهو ڪجهه سکي ٿي پيو! بهرحال تون ان ڳالهه کان گهڻو پاڻ کي پريشان نٿين به ڏج. مون اها ڳالهه ائين ئي، سواءِ ڪنهن خاص مقصد جي، توڏانهن لکي

ڇڏي هئي.

جميل جالبيءَ پاران ڪلچر جي بنيان لٽ ڪئي لڳل ماڻهو برتريءَ ۽ حڪمرانيءَ واري ڪلچر جي ڳولا ۾ آهن، جو کين نفرت ۽ لاف زنيءَ جي ٻئي مرض ۾ اهڙو گهٽي ٻينو آهي، جو هو دوا ۽ دعا ٻنهي کان مٿي ڇڙهي چڪا آهن. هو هڪجهڙائيءَ ۽ اشتراڪ عمل واري ڪلچر کي ڪو سڃاڻن، بلڪ ان کان پري پڄن ٿا، جيڪو کين محبت ۽ نياز سيکاري ۽ اصل انسان بنائي. مون کي ڏاڍي خوشي ٿي، جو تون انهيءَ موضوع تي ايترو پڙهين ٿو ۽ سوچين ٿو ۽ ان تي ايتري قدر ڪم ڪرڻ پڻ چاهين ٿو.

شايد گذريل ٻه سال ساندهه اسان جو غريب ٿرُ ٻُرُ ئي رهيو آهي. من هن سال ڪو مينهن وسي! - وسُ وسُ، وسُ وسُ، وسُ ڪر مينهن، ڏاڍا ڏينهن ٿيا ٿي! هيءُ گيت تو پڙهيو آهي؟ ان جو ڪو تاثر دل تي ياد اچئي ٿو! اهو سڄو گيت توڏانهن اڄ لکي ٿو موڪليان. وري پڙهندينس، ته ڏاڍو وڻندڙي! هونئن به اسان جي ٻُرُ وٺي ته ڪي سال ٿي ويا آهن!

وسُ وسُ، وسُ وسُ، وسُ ڪر مينهن -

ڏاڍا ڏينهن ٿيا ٿي!

سوڪ وٺي ٿي ساري ساري،

اپ مان اک نه ڪڍي ٿو هاري،

ڏس هيءَ ون جي ٿاري ٿاري،

هٿ ڦهلائي جنن بيڪاري،

سڙڪون لٽ ۾ ليڻيون پيڻيون،

اٺ-گاڙيءَ سان جن ته لپيڻيون،

گُس مان اُڀري نڪتا نينهن -

پرتا وڇڙيا ساڻي!

وسُ وسُ، وسُ وسُ، وسُ ڪر مينهن -

ڏاڍا ڏينهن ٿيا ٿي!

مس مس اپ تي بادل چايا،

انڊر جا جهنڊا لهرايا،

تن تي چايا بدلي ڪايا،

نازڪ دل وارا گهٻرايا،

نانگن نڪتي يا وڃ چمڪي،

چم چم چم چم برکا چمڪي،
 ڏس ته سَمِين چڻ گجندا شينهن-
 ڀڄندا مڪنا هاڻي!
 وسُ وسُ وسُ وسُ وسُ وسُ، وسُ ڪر مينهن-
 ڏاڍا ڏينهن ٿيا ٿي!

خوش هوندا سڀ پيڪي ڌارا،
 وڇڙي ٿيا ٿي مهنا سارا،
 پورا ٿيندا چڻ لاڀارا،
 ملندا شهري مٺ موچارا،
 ساڄهر اُن جون گاڏيون هلنديون،
 پرڇي ڏڏ جون چاڏيون هلنديون،
 ڏسندي ڏسندي لنگهندا ڏينهن-
 آس نه آمون لائي!
 وسُ وسُ وسُ وسُ وسُ وسُ، وسُ ڪر مينهن-
 ڏاڍا ڏينهن ٿيا ٿي!

تو منهنجي نوڪريءَ ۽ پينشن وغيره جي ڳالھ ڪئي آهي. منا ڀائڙا،
 ڪهڙيون نوڪريون ۽ ڪنهن جون پينشنون! ڏسجي ڇا ٿو ٿئي! دل گهرئي هنڌ جي
 دل گهرئي نوڪري هجي، ته اُن جھڙي ٻي پينشن ئي ڪانهي. پر اُها نوڪري ته
 هميشه دل سان لڳي ئي رهي ٿي- ۽ انهيءَ ڪري ئي طبيعت هيترين ڳالھين ۾
 گهڻي پريشان نه ٿي رهي. بهرحال هيءَ نوڪري پوري ٿي ته البت هڪ منا ٿي اُها
 نوڪري ڪنداسين- جيتري ۽ جيئن پُڄي سگهي- آس نه آمون لائي! ڏسندي
 ڏسندي لنگهندا ڏينهن، آس نه آمون لائي!

هتي اڄ ڪلھ گرمي البت وڌيل آهي. ڏينهن وات پکا هلائڻا پون ٿا. گذريل
 چئن پنجن ڏينهن کان شام هر روز طوفان، ڪجهه به چار ڦڙيون ۽ جھڙ ٿين ٿا، ۽
 اڌ ڪلاڪ کن يا ڪلاڪ ٿي ختم ٿي وڃن ٿا، ۽ ائين سڄي ڏينهن جي تپت ۾ ٺاپر
 اچيو وڃي. آءُ نهايت خوش چڱو ڀلو گذاريان ٿو. تنهنجي صحت جو ائين ڪهڙو
 حال آهي.

اميد ته هر طرح خيريت سان هوندين.
 وڌيڪ خير.

تنهنجو محمد ابراهيم،

جنھان

۱۵-۹-۱۹۶۹ع

پيارا سائين،

صبح جو وٽندڙ سمو آهي - سنڌ جو صبح. اچان آسمان تي پڪڙجي ويئي آهي. بکين جي چر چر لڳي پيئي آهي. واريءَ تي ماڪ جو تھ چڙهيل آهي. هيءُ 'وقت' ئي آهي جيڪو مون کي خط پيو لکرائي - جيتوڻيڪ خط لکڻ واريءَ حالت ۾ اڄڪلهه نه آهيان. ان جو سبب هيءُ آهي ته گذريل اڏائي مهينن ۾ Gastro مون تي به پيرا حملو ڪيو، مس مس موت جي منهن مان پاڻ کي ڇڏايو اٿم. اوهين ئي سوچيو ته ڪاڏو جيڪو ڪاوان سو ٻاهر - ڏاڍو هيٺو ۽ ڪمزور ٿي پيو آهيان. سڳي ڪٿي پيو؟ [ٿيو آهيان. مزاج ۾ رڳو بيزاري ئي بيزاري آهي. به اکر به لکڻ تي دل نٿي چوي، جيتوڻيڪ سوچيندو ۽ ڪڙهندو سراسري آيو آهيان ته اوهان ڏانهن خط ڇو نه لکيو اٿم. هاڻ! اوهين مهرباني ڪري دل و جان سان هڪ خط لکي مون کي دير جي معافي ڏيندا ته ڪجهه اطمينان محسوس ڪندس، ڇو ته دل ۾ اهو چور ويندو اٿم ته ڪمزوري، بيماري ۽ بيزاري به اکر لکڻ ۾ مانع نه هئڻ ڪپس. اوهين پنهنجو سڄو حال احوال موٽ ۾ موڪليندا.

تي مهينا کن ٿيا، جو حيدرآباد ۾ B.Ed جا ليسان ڏيڻ آيو هوس. اُتي راج محمد پلي ۽ عبدالڪريم پلي گڏيا هئا. دراصل راج محمد تي دل جو شديد دورو پيو هو. اُتي عبدالڪريم پليءَ مون تي به ڪم رکيا هئا؛ (۱) ته پنهنجو مجموعو ترتيب ڏيان ته هو چيرائي، ۽ (۲) ته عبدالڪريم جي مرضي هئي اوهان سان ملاقات ڪري ان لاءِ آءٌ رابطي جو ڪم ڏيان، پر آءٌ ايندي سان بيمار ٿي پيس. ڪجهه هلڻ جهڙو ٿيس ته وري بيماريءَ حملو ڪيو. نه ئي مجموعو تيار ڪري سگهيس نه وري اوهان سان ملاقات ٿي سگهي. ڏک جي ڳالهه ته راج محمد جي ٻني پيري مزاج پرسيءَ لاءِ سندن ڳوٺ نه وڃي سگهيو آهيان. اوهان کي خبر آهي نه دل جا مريض دوستن جي مزاج پرسيءَ کي وڏي اهميت ڏيندا آهن.

هت ڏاڍو ڏڪار پيو آهي. حالتون تمام خراب ٿي ويون آهن. مال مري ويو آهي. مائٽو رُلي ويا آهن. هيءُ ٻيو ڏڪار آهي. ازانسواءِ ڪالرا ۽ گيسٽرو وگهي به ڪنٽريون ئي جانيون هليون ويون آهن. بيماري ته هاڻي نه رهي آهي، پر ڏڪار جيلميون پڇي ڇڏيون آهن.

اسان جا B.Ed جا پيپر ۱ آڪٽوبر تي ٿيندا. ان موقعي تي آءٌ حيدرآباد ايندس. اوهين ته الائي ڪڏهين وطن ورندا؟

عبدالقادر جوڻيجو.

ڪوهاٽ

۲-۱۰-۱۹۶۹ع

پيارا عبدالقادر،

آءُ به مهينا کن حيدرآباد ۾ هئس. توسان ڪنهن طرح ملاقات ڪرڻ جو ڏاڍو شوق هوم. پر تون به اچي ڪونه سگهئين، ۽ آءُ به اُتي ايندي ئي ايترن ته ڪمن ڪارين ۾ لڳي ويس، جو ڪيڏانهن بنه نڪرڻ ئي ڪونه ٿي سگهيو. هفتي کن لاءِ سو ڪراچيءَ ويو هوس، سو به انهيءَ مجيب الرحمان جي اچڻ واري موقعي جي هنگامي ۾. بهرحال انهن ٻن مهينن ۾ حيدرآباد ۾ چڱو موچارو ڪم سامهون آيو ۽ ان کي منهن ڏيڻو پيو. ڪنهن موقعي تي حيدرآباد وٺڻ ته سنگت ساٿ کان سڄي حال احوال جي خبر پئجي ويندي.

اها ته خوشيءَ جي ڳالهه تو ٻڌي هوندي ته پاءُ يار محمد پنهور کي سنڌ متحده محاذ جي حيدرآباد واري آفيس ۾ بطور آفيس سيڪريٽريءَ يا ڪنهن اهڙيءَ حيثيت ۾ ڪم ڪرڻ جو وجهه ملي ويو آهي. ادبي بورڊ منجهان نڪري اچڻ کان وٺي هو بنهه بيڪار وينورهيو ۽ هُن جمڙو ڪم وارو ۽ ڪم سان لڳو رهندڙ ماڻهو ان بيڪاريءَ جي صورتحال ۾ طبيعت توڙي معاش جي سلسلي ۾ ڏاڍو ڏکيو ۽ ڏڪارو گذاري رهيو هو. جيئن هتي آءُ پهرين سيپٽمبر تي آيو آهيان، تيئن وٽانس يا ڪنهن ٻئي دوست وٽان ڪو حال احوال ڪونه آيو اٿم. خبر نه آهي، ڇو- دوست خطن لکڻ کان گهڻو ڪيپائين ٿا. البت منهنجا پٽ منور علي ۽ مظفر علي خط لکندا ٿا رهن ۽ سڄي حال احوال کان واقف رهندو ٿو اچان. مون کي خبر آهي ته پاءُ يار محمد اُتي خوش آهي ۽ ڏاڍو سٺو ڪم سندس هٿان ٿي رهيو آهي.

يارن دوستن جي وچ ۾ ڦيٽاڙڻ جي ته توکي سموري سٺ هوندي، ۽ وڌيڪ به ٻيئي پوندي هوندي. انهيءَ وچ ۾ هڪڙو ڪتاب پڙهيم. جنهن ۾ انهيءَ ئي قسم جي گروهه بندين ۽ گروهه بازين جو ذڪر ڪيل آهي. توکي ياد هوندو ته ۱۹۶۱ع ۾ فرانس ۾ ڊي-گال جي سرڪار خلاف شاگردن طرفان وڏي هنگامه خيز بغاوت اُٿي هئي، جنهن فرانس جي سياسي ۽ سماجي دنيا ۾ ته ڇا پر سڄيءَ دنيا ۾ ٿرٿرو مچائي ڇڏيو هو. هيءُ ڪتاب انهن چند انقلابي ڏينهن جي تاريخ بابت آهي- نالو اٿس French Revolution-1968. هي هڪ عجيب ڪتاب آهي ۽ آءُ سمجهان ٿو ته اڄڪلهه هر نوجوان کي پڙهڻ گهرجي. ان ۾ لکيل آهي ته اهو

انقلاب جنهن وقت اُتيو، تنهن وقت فرانس جي يونيورسٽيءَ، ڪاليجن ۽ هاءِ اسڪولن جي شاگردن، ۽ خاص طرح پئرس جي شاگردن، ۾ ايترا ته گروهه، ٽوليون ۽ جماعتون هيون ۽ منجهن ايترا ته اصولن تي ۽ پروگرام بابت اختلاف هئا، جن جو اندازو به نٿو ڪري سگهجي. پر جڏهن انقلابي صورتحال رچي راس ٿي آئي، ته اُهي سڀ الڳ الڳ، ننڍيون ننڍيون ٽوليون ۽ جماعتون گڏجي هڪ ٿي ويون ۽ سندن مخالف به سڀ گڏجي هڪ ڏُر بنجي ويا، ۽ ائين ملي ڄلي ۽ الڳ ٿلڳ ٿي، فقط آمهون سامهون به ڌريون ٿي وڃي ميدان ۾ بيٺيون- هڪ ترقي پسند ۽ ٻيا رجعت پرست: ترقي پسند ڌُر جي اڳواڻي ڪميونسٽس، انقلابين، مارڪسٽن وغيره ننڍين ننڍين ٽولين جي منحنده محاذ وٽ ته رجعت پرست ڌُر جي اڳواڻي فسطائي ۽ آمريت پسند ٽولين جي گڏيل محاذ جي هٿ ۾ هئي. هن ڪتاب جي پڙهڻ کان پوءِ پاڻ وٽ جيڪي هن وقت نوجوانن جون گروهه بنديون آهن، تن کان مون کي ڪنهن به قسم جي ڪا پریشاني يا مونجهارو طبيعت تي ڪونه رهيو آهي. هڪ ڳالهه اهي اصولن جي روشنيءَ ۾ هڪٻئي سان خيالن ۽ طريقنءَ ڪار جا اختلاف تحرڪ ۽ زندگيءَ جا ۽ سجاڳيءَ جا آثار ۽ ثابتيون سمجهي سگهجن ٿيون.

هينئر هينئر، جيئن ئي هي لفظ لکي بس ڪيم، ته اڄ جي ٽپال اچي ملي اٿم. لاهور کان هڪ خط جو انتظار هوم. منهنجو دوست غلام رضا پتو اُتي انسپيڪٽر آف اسڪولس آهي- اُن جا اکر سڃاڻان- اُن جو خط آهي. کولي پڙهيم ته خوش خبري ان ۾ هئي. پڙهي ڏاڍو ڏاڍو خوش ٿيس. پهرين پهرين توسان اها پنهنجي خوشي وٺي وٺي ٿو! لکيو اٿس ته منهنجي بدليءَ جو فيصلو ٿي چڪو آهي ۽ مون کي واپس پنهنجي وطن موڪلين ٿا، ۽ ٻن تن ڏينهن ۾ آرڊر مون کي هتي ڪوهاٽ ۾ پهچي ويندا. مٺا پاءُ، تون اندازو نٿو لڳائي سگهين ته اڃا ان ڳالهه تي ڪيترو خوش ٿيو آهيان. انگريزيءَ ۾ پهڪو آهي ته ”سيارو آيو آهي ته بهار ڪو پري هوندو ڪيئن!“ سو مون جيڪو هتي وقت گذاريو آهي، سو سياري ئي وارو وقت هو ۽ اُن بهار جي آسري ۾ ئي گذاريو اٿم. هاڻي اميد ته توت اتي حيدرآباد ۾ ملنداسين. اها ڳالهه اڃا ڪنهن سان نه ڪج- ڪن دلي دوستن سان ڪرتي پوي ته ڀولو ڪونهي.

وڌيڪ خير-اميد ته تون هاڻي خوش هوندين، تڙ جي ڏڪار ۽ پنهنجن مارو ماڻهن جي ڏڪن ڏاکڻن جون خبرون ٻڌندي ٻڌندي، ۽ پڙهندي پڙهندي، دل ڏاڍي پرڄي ٿي اچي، شال پنهنجي ديس ڏانهن هميشه خير هجي!

- تنهنجو پنهنجو

محمد ابراهيم

اوهان جي خط پڳي کي ڳپل ڏينهن مٽي ويا آهن، ۽ مون کي خط لکڻ ۾ ايتري دير ٿي آهي، جو خط لکندي ڦڪت پيئي ٿيڻم. پنهنجيءَ انهيءَ نالائقيءَ تي گهڻو پاڻ کي ننڊيو اٿم. پنمنجن پيارن سان جڏهن ڪا بي واجبي ڪندو آهيان تڏهن اندر ۾ ايتريون چونگون لڳنديون اٿم، جو ان جي خارجي اظهار لاءِ منيون پيڙي پٽ، ڪرسيءَ جي ٻانهن يا ڪٽ جي ايس تي هڻندو آهيان ۽ پوءِ اها تڪليف صمير جي آواز کي لتي ڇڏيندي آهي ۽ مون کي چوڻڪارو ملندو آهي.

خط نه لکڻ جا، سستيءَ کي ڇڏي، بيا به عذر گهڻا اٿم. پهرين ڳالهه اها ته اوهان جو خط منمنجي حيدرآباد پهچڻ کان پوءِ سُنَت ٿي ڳوٺ پهچي ويو، جو ڪافي دير سان ڳوٺ پهچي پڙهيم ۽ خبريت معلوم ڪيم. اوهان کي شايد اڳ ۾ ئي خط لکي چڪو آهيان ته امتحان کان اڳ گيسٽرو ڏڪ ڦٽ ڪري وڌا هئا، ايتري قدر جو شوڪت، علي بابا ۽ ارباب هڪ خط رجسٽر ڪري مون کان پڇيو هو ته ”جيئرو آهين يا مري وئين! جي مري ويو هجي ته احوال سگهو موڪل ته اسين فاتح پڙهڻ اچون.“ امتحان تان موٽڻ بعد اليڪشن ڏيوتيءَ جو ڪم مليم، سو به ڏڪاريل پٽ ۾، جتي ڪو ووٽ لکائڻ وارو ته ٺهيو پر پاڻي پيارڻ وارو به نه ملي. ڊريور هئي. گهرن جا دربند، ڊنل لوڙها، گهٽين تي ڊينگر نه ڊينگر جهڙو آيل. نانگن ڪنڊن تي ڪٽي ڪا ڳجهه نظر ٿي آئي. آسمان ڏڪاريلن جي اکين وانگر خالي هو. ڪُڪڙون لڳي پيئي هئي. هڪڙو به سيدن جا ڳوٺ اهڙا هئا جتي رات جو ڊاٻو ڪيوسين. هڪڙو پاسو ڇڏائي ڳوٺ آيس ته تائيفائيڊ ڳوڏا ڏيئي چڙهي ويئي. ٻيو پاسو منمنجي پاران ٻئي هڪ دوست ماسٽر ڇڏايو، ۽ پوءِ مون کي ٻڌايائين ته ٻه راتيون پٽن جي پاسارڻ ۾ اُڄو بکيو پيو هو. هاڻ اُتي هلڻ جهڙو ٿيو آهيان. ڪجهه بمباريءَ ۾ آيو آهيان. تڏهين اوهان کي جواب پيو ڏيان. اوهان جي سنڌ ۾ اچڻ جو ”عبرت“ ۾ پڙهي، خوش ٿيس. اوهان کي ڪٿي رکيڻ، ان جو اطلاع منمنجي هڪ دوست خير محمد لغاري جيڪو D. I.S. جي آفيس ۾ ڪلرڪ آهي اُن وٽان مليو ته اوهين خيرن جا گورنمينٽ هاءِ اسڪول هالا ۾ پهچي ويا آهيو. اڄ نيٺ سنڌ جا پير اچي ڄُميان. ”گهر ته گهرين“ ڪنهن سنڌيءَ ملوڪ ڪهڙي نه ملوڪ ڳالهه ڪئي آهي! ڪٿي ڪا دير، سنڌ اوهان کي گهرائيندي؟ اڄ اوهان جا موڪليل ۲۸ خط اکر اکر ڪري پڙهيا اٿم، ۽ اوهان جي ياد جي لات

ستن رنگن مرتڙي ويئي آهي. نسل انهيءَ لاٽ کي واڇوڙا وٽيڙي نه سگهس. اوهان جيڪا فرانس جي ڳالهه ڪئي هئي تنهن ڪبوتر وانگر اُڌري اُڌري نيٺ اچي پير ڪوڙيا. اهڙي ڳالهه مون منڪسم گورڪيءَ جي حياتيءَ پڙهڻ وقت محسوس ڪئي هئي. هو صاحب به انهن ڳالهين کان ڏاڍو نااميد ٿي ويو هو، جيئن اسان جو قربائتو حميد آهي. حميد جهڙا ماڻهو ڪٿي؟

طُولُ العُمُرَ سان ڪجهه وات ٽڪاڻي ڪئي هيم - به ٽڪا دل ۾ ضرور ٿيا هوندس. دراصل منهنجيءَ ڳالهه تي پورو ڌيان نه ڏنائين، پنهنجي ناڙي ويهي رهيو. مون کي ڏاڍو ڏک ٿيندو آهي، جڏهن تمام گهڻو پڙهيل ماڻهوءَ جون علمي پستيون ڏسن ۾ اينديون اٿم. سائين! اياز جي شاعريءَ کي ڪنهن مخصوص نظرياتي سانچي ۾ وجهي، پوءِ جيڪا فت اچي، سا واه واه ۽ جيڪا نه سا ”بورزوا“، ۽ سامراجي شاعري آهي! ان کان وڌ ”اياز“ جهڙي شاعر سان بي ڪهڙي بي واجبي ٿي سگهي ٿي؟ مون جهڙي جذباتي ماڻهو لاءِ ته اها نسوري اُگهاڙي گار آهي. سائين منهنجا! ائين ته سڄي سنڌي زبان بورزوا زبان آهي، ڇو نه چينيءَ ۾ لکجي! شاعري سنئون سڌو اندر جو آواز آهي. مٿان وري اهو جملو ته ”عبدالقادر جوڻيجو عوامي ڪهاڻيڪار آهي!“ اها ذهني استحصال ڪرڻ جي ڪوشش نه آهي ته ٻيو ڇا آهي؟ مون ته چيومانس ته آءُ هاڻ تجربدي ڪهاڻي ٿو لکان، پوءِ عوامي ڪونه رهندس، پوءِ؟ چيائين ته اها سامراج پرستي آهي، عوام دشمني آهي، وطن دشمني آهي. سامراجي ڪئمپ جو هٿيار بڻجڻو آهي، وغيره وغيره وغيره. زبان ته ڦينجيءَ وانگر ٿي هليس. سائين منهنجا، تجريد کي به سمجهي پوءِ گاريون ڏجن. آءُ ان سلسلي ۾ اوهان کي تفصيلي خط لکندس. ادب ته ڪنهن Long Living Maotsetung جو نالو ڪونهي.

طُولُ عمره سان ان باري ۾ ذڪر نه ڪندا، جو ڪو وقت ڏاڍا قُرب ڏنا اٿس. اڃا به وقت ڪهڙي پاسي اُٿل کائي. ڪهڙي خبر! وري هڪٻئي جي ڳالهه سمجهي اڳئين وانگر ٿي وڃون! تنهن کان سواءِ ذاتي طرح قُرب به ڏاڍو ڏنائين. سائينءَ کي پيرن تي هٿ ٿو ڌريان. منهنجا ايترا لفظ وٽن پُچن ته سٺو آهي. پنهور کي پڻ سلام چوندا.

آءُ ۲۵ دسمبر ڌاري عبدالڪريم يئيءَ جي ڳوٺ ويندس، جو هو صاحب منهنجن افسانن جو مجموعو سڀني نموني شايع ڪرڻ گهرن ٿا. پوئين صفحي تي ”به اکر“ ڪنهن کان لکايان؟ اوهان جا ”به اکر“ نه هجن. جواب سگهو ڏيندا. انتظار نه ڪرائيندا.

عبدالقادر جوڻيجو

سائين منهنجا،

سدا خوش هجو

ڏاڏا مصروف آهيو. اڳ ۾ هڪ خط لکيو هوم، ٻيو هيءُ ٻيو لکان. اُميد ته هاڻ جواب سگهو ڏيندا، نه ته لاچار حيدرآباد جو پنڌ ڪيو. جڏهن تمام پري هُئو (ڪوهاٽ ۾) تڏهن ويجهڙائيءَ جي ڌڪ ڏيندا هُئو ۽ هاڻ ويجهما آيا آهيو ته مفاصلا وڌائي ڇڏيا اٿو.

منهنجو هڪ دوست آهي، ۽ 'صاحب' به هو. غلام محمد مرثاڻي بلوچ نالو اٿس. اڃا ننگر ۾ بيت آفيسر آهي پر هاڻي آرڊر گورنمينٽ هاءِ اسڪول ميرپورخاص ۾ ٿين وارو اٿس يا ٿي ويو هوندس. همراه بنهين آنيست ماڻهو، سو اڳئين چڪر ۾ ننگر ڪڍيئس. نه ڪنهن کان ڪاٿي نه وري ڪنهن کي ڪارائي، سو ان ڪري سنڌ جي چيڙي ۾ ڪٿي ڇڏيئس. گهڻيون ئي رڙيون ڪيائين ته 'ٻيلي بيمار مڙس آهيان، مون کي ميرپور جي ڀر ۾ ڪنهن اسڪول ۾ ڇڏيو، ته ڳوٺ کي ويجهو رهي، علاج ٻيو ڪرايان.' پر ٻيو مڙي خير. هڪڙي ايمانداري ٻي وري سنگت اسان هڙن گريل ماڻهن جي. سو شايد ٿري ضلعي جي صاحب جيءَ اک ۾ هو، پر هينئر مڙي ڪٿان جهڙو لڳي ويس ته ميرپور ٿا رکس.

صفا هٿڙيو مڙس، سو مڊل اسٽئنڊرڊ جي پيپرن جي جانچ ڪرڻ لاءِ درخواست ڏنائين. ۶۸-۱۹۶۷ع ۾ ته مليا هُئس. ۶۹-۱۹۶۸ع ۾ ڪونه مليس. ۽ هينئر وري ۳-۷۰ جو درخواست رواني ڪئي اٿس ۽ ٻڌائين ته مڊل اسٽئنڊرڊ جا پيپر اوهان وري هاست ڪندا سو مون کي چيائين ته 'ٻيلي بيمارين سٽي ڇڏيو آهي. پيپرن لاءِ رڳو درخواست ان ڪري موڪلي اٿم' جو ڪو سٺو سوا روپين جو ملي وڃي ۽ تون چئه- اوهن اديب هڪٻئي جي مڙي رکندا آهيو. اهو اٿو حال اهو احوال. هُجي ڪا ڳالهه هت وس ته مون واريءَ ڳالهه کي پاڻي ڏجو، ڀلا جي نه ته سڀ ڪنهن جو ڀلو الله ڪندو. اوهان تي بار پري رکڻ به سچ پچو ته ڏکي پئي لڳي. پر نيٺ ڇا ڪجي!

اسان وٽ هت ٻيا بيت آفيسر باهه ٻاريو وينا آهن. مون کي به مٺيءَ جي صاحب ڏيئي ڇڏيو آهي. هينئر ٿر ملڪ ۾ ماڻهو رهيو ڪونهي جو بار اسڪول ۾ اچن، صاحبن کي لڳو آهي منهن، سوبيا قرين ۽ ڪائين ۽ اسين ٻيا رحم جنيون.

منهنجي ڪهاڻي "آرسي" پڙهي هوندو، ڇا خيال آهي؟ ٻي علامتي ڪهاڻي

”ننڊ وهڙيون وسنديون“، ”چوڏس“ ۾ ڇپجي پيئي، اُن ۾ اهو آهي ته ”اياز“
عظيم ترين آهي. البت تپ تپ تي symbol ملندو. هوا جي ڊوڙ، روشنيءَ جو
جاڳڻ، سُر، چوڪرا وغيره وغيره ۽ منجهس سائين به آهي.

سلام سنگت کي - پنهور کي. ٻڌو اٿم ته پنهور رُسي ويو آهي. همراھ کي
زمانِي ڏاڍو لوڏيو آهي. سو اوهان مڙئي دل ۾ نه ڪندا ڪريو. مون سان هڪ ٻه
پيرا اڳ مليو هو. (اوهين ڪوهاٽ ۾ هئا) تڏهن ته ويچاري اونڌيون سونڌيون
ڳالهيون پئي ڪيون. ٿر جي ڳالهه ڪيم ته مُرڳو روج ٿي پيو.

عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

جنمان

۵-۲-۱۹۷۰ع

پيارا سائين،

سدا خوش هجو.

اوهان سان ملاقات ته ٿي پر نه ٿئي جفڙي. بهرحال وري به سگهي ملاقات ٿيندي. آءٌ ٽي چار ڏينهن رڪي، وري به حيدرآباد آيو هوس، پر اوهين ٺاهور ويل هئا. مون کي ايم. اي. ۾ رجسٽريشن ڪرائڻي هئي، جنهن لاءِ اوهان کان صلاح ضرور وٺڻي هيم، جو اڳ به اوهان ڪيتريون صلاحون ڏيئي مون کي غلط قدم کڻڻ کان روڪيو آهي. شمس الدين عرساڻيءَ اها صلاح ڏني ته سنڌيءَ ۾ رجسٽر ٿيان ۽ ٿيس. هونئن به انهن ڊگري ۽ امتحانن ۾ ذوق کان وڌيڪ ڪاروباري نقطي نگاهه کان چونڊ ڪرڻ مناسب آهي. آءٌ ڀانيان ٿو ته اڃا به subject تبديل ڪري سگهجي ٿو. اوهان وٽ بهتر راءِ هجي ته لکي موڪليندا ته ڇا ڪجي.

B.Ed سيڪنڊ ڪلاس ۾ پاس ڪئي اٿم، ان لاءِ مبارڪون. هاڻ اسان وارو (ٽوڙي اوهان وارو) کاتو اسان کي الائي ڇا ڪندو؟ اسڪيل الائي ڪڏهن ۽ ڪيئن ڏيندا. اوهان کي ڪو پتو آهي!

اوهان منهنجن ٻن اڳين خطن جو جواب ڪاڍو وينا آهيو، خير ته آهي! هاڻ هن جو جواب موٽ ۾ سگهو نه ڏنو ته مون کي ڏک ٿيندو. اسين ماڻهو ٻاراڻي طبيعت وارا، دنهون ٿيندي دير ئي ڪونه ٿا ڪريون. مزاج قبضي ۾ رهي ئي نٿو. ”چوڏس“ لاءِ مضمون اوهان جو هر صورت ۾ ڪڍي. منهنجا دوست علي بابا ۽ شوڪت ٽوڙي آءٌ چاهيون ٿا ته ”چوڏس“ چوڏس ٿي وڃي. ”اياز“ جو ڪتاب ڪڏهن ڏسي ٿي ايندو؟ اوهان جي پينشن وارو وقت ته ويجهو اچي ويو آهي ۽ هاڻي ڇا ارادو آهي؟

حال احوال مهرباني ڪري سگهو موڪليندا.

عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

حيدرآباد، سنڌ

۷-۲-۱۹۷۰ع

پيارا عبدالقادر،

تنهنجو خط اڄ مليو اٿم. خط ۾ ايترو ته دھمان ٻڌو اٿئي، جو جواب ڏيڻ ۾ هڪ ڏينھن جي دير ڪرڻ جي ھمت ساري نه سگھيس. پنهنجي پيرينءَ ته مھينن جا مھينا به ڪڏھن جواب ڪونہ موڪلي سگھين، باقي پاڻان وڌن تي آھن اڄڪلھ ننڍن جا رعب تاب- سي بس پيا ٿا ڏسون ۽ سھون! مرضيءَ جا ڌڻي آھيو!

تنهنجي بي. ايڊ جي امتحان ۾ ڪاميابيءَ جي خبر اڳي ئي پئجي چڪي ھيم. ڏاڍو خوش ٿيو ھوس.

۲-۳-۱۹۷۰ع

ھيءُ خط وري اڄ ڪڍي پوري ڪرڻ جو موقعو مليو اٿم. تنهنجي ڳالھ ته ڪوھات ۾ ھوندي پاڻ ويجهما ھئاسين ۽ ھتي حيدرآباد ۾ ھوندي پري ٿي پيا آھيون- رڳو ھيتري قدر صحيح ٿو ڀانيان، جو ھتي گھڻي ڪم سببان خط لکڻ جو موقعو آسانيءَ سان نٿو ملير. نه ته دل ۾ ته دوست ھميشه موجود رھن ٿا، ۽ ”ڪي ويجهما ئي ڏور، ڪي ڏور به اوڏا سپرين“ واري ڳالھ مفاصلن کي ڏسي ئي ڪانه ٿي.

۲۶ جنوريءَ تي جيڪي ھتي حيدرآباد ۾ فساد ٿيا ھئا، انھن ۾ اسان جي ٻارن کي به ڏاڍو ڏکيو ٿيڻو پيو. آءٌ ھتي حيدرآباد ۾ ڪونہ ھوس. ڪراچيءَ ويو ھوس. ھيٺان جييس ھوٽل آھي- اُن کي باھ به لڳايائون ۽ ان تي حملو به ڪيائون. اسان جو گھر بنھم جييس ھوٽل جي مٿان آھي. باھ جا الا اچي ڇت سان لڳا، ۽ پٿرن جي وسڪار سان مٿي اسان جي گھر جي درين جا شيشا به ڀڄڻ شروع ٿيا. سامھون رستي جي ٻئي پاسي واريءَ بلڊنگ وارا ھيٺ گڏ ٿيل انبوه کي واکا ڪري چوندا رھيا ته مٿي به سنڌي ٿا رھن، انھن کي به ماريو. سو ويچارڻ ٻارڙن کي ڏاڍي پریشانيءَ ۾ وقت گذارڻو پيو. نيٺ جڏھن ڳالھ بنھم چوٽ چڙهي ويئي، تڏھن مٿان ڇت تان پت ٽپي، پاسي وارن جي ھڪ گھر ۾ وڃي پناھگير ٿيا. اُھي پاڻ به پناھگير ھئا، پر وٽن ھي به وڃي پناھگير ٿيا: انھن ويچارڻ ڏاڍي پيار ۽ پنھنجائپ سان اسان جي ٻارڙن جي سنڀال ڪئي. نيٺ منور عليءَ کي ٽيليفون رستي ”عبرت“ پريس اطلاع ڪيو ويو ۽ اُھو اچي پوليس جي ترڪ ۾ بن پوليس

وارن جي پھري هيٺ کين وٺي ويو، ۽ سڀ گاڏي کاتي ۾ ڪنھن عزيز جي گھر وڃي هڪ رات لاءِ ٿانڪا ٿيڻا. ٻئي ڏينھن سعيد آباد ويا ۽ چار ڏينھن اُتي رهي واپس آيا، ۽ تڏھن کان خيريت سان ساڳيءَ جاءِ ۾ ويٺا آھيون. ۲۶ تاريخ ۴ بجي شام جو هيءُ واقعو ٿيو، ۽ مون کي ڪراچيءَ ۾ ۸ بجي ڌاري ٽيليفون تي اطلاع مليو. آءٌ پاڻ ڪراچيءَ کان ٽي ڏينھن هتي واپس آيس ۽ اچڻ سان پنھنجيءَ جاءِ ۾ وڃي رهيس - جو تيتڙ سڄي ڳالھ نري وٺي هئي.

تنھنجو افسانو ”چوڏس“ ۾ ڇپيل ڪالھ رات پڙھيم. آءٌ ڀانيان ٿو ته ”چوڏس“ جي پھرين ڪاپي مون کي ملي هئي - جو رستي ويندي، بائيندر جي دڪان وٽان لنگھڻ ٿيو، ۽ اُتي سڀ همراھ - شوڪت، سندس ڀاءُ، عالماڻي وغيره - انتظار ۾ ويٺا هئا ته بائيندر کان ڪاپيون وٺڻ ۽ مارڪيٽ ۾ آڻڻ. مون ڏٺو مان ته پڇيوسان، ۽ هُنن پھرين ڪاپي ڪٿي مون کي ڏني. تو واري افساني کي وري پڙھندس ۽ پوءِ ان بابت ڪو رايو قائم ڪري سگھندس.

تو واري يار مرثاڻي بلوچ کي ڪم ڪونه ڏيئي سگھيو آھيان، جو هن پيري گھڻيءَ وٽ پڪڙ کان بچڻ لاءِ طريقو هيءُ ورتو ويو، جو سينياريءَ موجب جيڪي سامھون آيا، فقط انھن کي پيپر ڏنا ويا - سواءِ سائنس، عربي، انگريڪلچر، ڊرائنگ ۽ ٻين فني قسمن جي سبجيڪٽن جي، جيڪي وري هر سبجيڪٽ جي استادن کي سينياريءَ مطابق ڏنا ويا آھن. اميد ته انهيءَ ڳالھ جي نزاکت کي خيال ۾ رکي، تون ۽ تنھنجو دوست ڳالھ کي درگزر ڪري ڇڏيندا.

اسان جو يار ابن حيات پنھور هاڻي سنڌ متحده محاذ جي آفيس ۾ ڪونه ٿو ويهي، جو هنن ڪانئس اُها چارج ڇڏائي ڇڏي. اُهو آفيس جي سنڀال وغيره جو ڪم حال في الحال حميد سنڌيءَ کي ڏنو اٿس. اسان جو يار پنھور ڏاڍيءَ پريشانيءَ ۾ آهي - خاص طرح روزگار جي. بهرحال سندس ذريعي معاش لاءِ جيڪي پڇي سگھي ٿو، اُهو سعيو ڪجي پيو. جيڪڏهن پاڻ همت نه هاري ويٺو ۽ حوصلو قائم رکيائين ته ڪنھن نه ڪنھن طريقي سان پيٽ گذر پنھنجو ۽ پنھنجن ٻارڙن جو ڪڍيو ويٺو هوندو. نفسياتي طور ويچارو ڏاڍو لڏيل ۽ لرزل آهي.

ڪراچيءَ جي واپس ٿيڻ جي فائدي ۾ هڪ مضمون سنڌيءَ ۾ لکيو اٿم، جيڪو ڪتابچي جي صورت ۾ ۽ ابن حيات جي نالي ۾ سڀاڻي يا ٻئي ڏينھن شايع ٿيندو. توڏانھن ان جون ٻه چار ڪاپيون موڪليندس. مليئي ته پڙهي، پنھنجي راءِ لکي موڪلج.

آفيس جي جنم برانچ ۾ ڪم ڪريان ٿو، اُتي ڏاڍو مشغول رهڻو پوي ٿو. مڊل جي امتحان ۾ ۹ هزار اميدوار وينا آهن. هن امتحان کان سواءِ مڊل اسڪول جا امتحان، ڊرائنگ جا امتحان، جي وي، سي ٽي، ايس وي، ۽ پي ٽي سيءَ جا امتحان، ۽ اسڪول اسڪالرشپ جو ڪم، سرٽيفڪيٽ ڏيڻ وغيره ۽ وري ڊائريڪٽوريٽ جو پيو اُڙيو تڙيو متفرقه ڪم ايترو ته آهي، جو شام جو ڇهين بجي ستين بجي تائين ويهڻو پوي ٿو. ڊائريڪٽر صاحب آفيس ۾ آهي ته ڪڏهن ڪڏهن نَوَ ۽ ڏهه به وڃيو وڃن ٿا.

وچ ۾ هفتو کن بخار ۽ پيٽ جي تڪليف به ٿي پيئي هيم. هفتو ڏهه ڏينهن ٿيا آهن، ته بنهه نيڪ آهيان. بهار جي موسم ڏاڍي وڻندڙ ۽ فرحت واري آهي. شڪر جو هن سٺيءَ موسم ۾ سٺي صحت هيم، نه ته ان جي بهاري وٺي ڪانه سگهجي ها.

علي بابا ڪو تو ڏانهن آيو هو. مون سان ڳالهه ڪيائين ته بنهه وڙهي پيو مانس، ڇو ته ٻڌائي ها ته گهڻو ڪري آءٌ به رکيو اچانس ها. وري به شايد ايڏانهن اچڻ جو ارادو اٿن، سو جي ڪا اهڙي ڳالهه ٻيئي، ته اوچتو اوچتو تو وٽ اچي نڪرنداسين.

سپاڻي هتي سنڌ گرلس اسٽوڊنٽس آرگنائيزيشن طرفان ”سنڌ ڏينهن“ ملهائجي رهيو آهي. ان موقعي تي اياز ۽ پيا يار اچتا آهن. جذبو ۽ امنگ اٿا ته ٻي انت آهي. جيتوڻيڪ مخالف هوا به ڏاڍي زور واري ۽ بنهه ساڙيندڙ لڳڻ شروع ٿي ويئي آهي. اميد بهرحال اهائي آهي ته هر حالت ۾ سوچ سچ جي ٿيندي ۽ اسان لاءِ خوشيءَ ۽ فخر جي اهائي ڳالهه بس آهي ته سچ جي سپاه ۾ اسين به شامل آهيون. مهرباني ڪري خط ۾ دير مدار منهنجي طرفان ٿئي ته دل ۾ نه ڪج، بلڪ وقت بوقت حال احوال ڏيندو رهج.

تنهنجو پنهنجو

محمد ابراهيم جويو

× × ×

جنھاڻ

۱۲-۴-۱۹۷۰ع

پيارا سائين،

اوهان کان جيئن خيرن جو موڪلائي روانو ٿيس ته فضل پنيڀري ۾ پهچڻ سان، اوهان جو چوڻ وٺي، سگريٽ پيئڻ ڇڏي ڏنم. اهو ڏينهن ۽ اڄوڪو ڏينهن هاڻي دونھون به نٿو وٺي.

البت ڳوٺ پهچڻ شرط بخار ٿي پيم. ڊاڪٽر اناج کائڻ، ڪٿ تان اُٿي ٻاهر رکڻ، لکن پڙهڻ تي بندش وجهي ڇڏي. چار پنج ڏينهن ٿيا آهن، جو بخار ڇڏيو آهي. البت کاڌي جي ڪري اڃا ڊاڪٽر ڪرايو اچي. آڏو به اهڙو ڊيجاريل آهيان، جو ٽي مهينا چوندو ته اناج ڪونه کائيندس. اڄڪلهه جَوَن تي گذارو آهي.

اسان جي پاسي پيو ته خير آهي، البت مارئيءَ جو ميلو لڳندو. اوهين ايندا يا نه! مون کي چيو ويو آهي پر مون کي هاڻ مارئيءَ جي ميلي تي وڃڻ جو ڪو خيال نه آهي. اهو ميلو 'اخبار ۾ مراسلو ڇپائڻ' وارن اديبن جي ڪم جو آهي. يا توهن پرست تاريخدانن جو. اڳئين پيريءَ به مون ڏاڍي 'اڪيلائي' محسوس ڪئي هئي. اوهان کي شوق هجي ته دوست وٺيو اچجو يا مون کي اطلاع ڪجو، نه ته ڏاڍا 'بور' ٿيندو.

ملڪ ۾ ڏاڍا گوڙ ڳوڙ ۽ تبديليون لڳيون پيون آهن. تازو اسڪيلن جو اعلان به ڪيو اٿن. گرنجويت اسڪيل ڏيڻ لاءِ جڏهن انٽرويو تي گهرائين تڏهن جي تاريخ جو اطلاع مون کي معلوم ٿيڻ شرط موڪليندا، ته مهرباني ٿيندي. اوهين پنهنجو حال احوال دوستن جو حال احوال پورو ڏيندا. علمي ۽ ادبي سرگرمين ۾ ڏاڍي مانار لڳي پئي آهي. اعلان گهڻا، ڪم نميئي ڪونه. اسان واري 'چوڏس' به پيئي دم ڪئي. اڄڪلهه افسانه نگار هڪڙا 'سياست' ۾ مشغول آهن. ٻيا وري فلمن جي پويان ڪاهي پيا آهن. ڪي ته وري اسٽيڊنڊ ڪرڻ جي ڊپ ۾ نٿا لکن. منهنجي خيال ۾ ڪلاڪار صفا بس ڪري ڪونه وهندو آهي. باقي شوقيه ليکڪ هونئن ئي ميدان ڇڏيو وڃن. هونئن به اسان وٽ به ٽي اهڙا افسانه نگار آهن، جيڪي هلڪي جملي بازيءَ جي زور تي چڙهي ويا هئا، يا ته اردوءَ ۾ سوين ڀيرا استعمال ڪيل پراڻين تشبيهن ۽ استعارن کي سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري. البت جن اردو ادب جو سڀ سٺو fiction پڙهيو آهي انهن کي ته ڪابه اپيل نٿيون ڪن.

بهر حال وقت پاڻيهي کير ۽ پاڻي ڌار ڪري ڇڏيندو. سو اڄڪلهه اهو هلڪو سلڪو
ادب به نٿو لکجي.

اوهين مهرباني ڪري هڪ مضمون لکي 'چوڏس' کي ڏيندا. يارَ سائينءَ
جي ڪنهن مضمون لاءِ به آنا آهن. پر پوءِ مُنهن سان چيو نٿا سگهن.
شيخ 'اياز' جو ڪلام جڏهن به چيچي تڏهن هڪڙي ڪاپي مون کي
موڪليندا ضرور.

سلام پنهور کي.

بيو سڀ خير،

عبدالقادر جوڻيجو

حال احوال سگهو ڏيندا.

•

سدا سلامت

پيارا سائين،

ڪيترا ڏينهن گذري ويا آهن، جو نه اوهان سان ڪا ملاقات ٿي سگهي ۽ نه وري 'اڌ ملاقات'. هينئر آءٌ ۽ خير محمد اوهان جي آفيس کي ڳوليندا ڳوليندا اچي نڪتا هئاسين پر اوهين موڪل تي ڪراچيءَ ويل هئا. اوهين ته الائي ڪهڙن حالتن ۾ آهيو. مون کي عارضي طرح فضل ڀنڀري ۾ مڊل اسڪول جو انچارج ڪيو اٿس. اسڪول نئون کليو آهي تنهنڪري شاگردن وغيره لاءِ ڏي وٺ پڪڙ ڪرڻي پوي ٿي. سو وقت ڏاڍو مصروف ۽ سٺو گذري پيو. نئين اسڪول کي ڪاميابيءَ تي پهچڻ تائين محنت ڪرڻ ۾ ڏاڍو مزدو پيو اچيم. رهيو اسڪول جو معاملو، سو جهڙا حال آهن، ته ڪانه ملندي. نيون حالتون ته مون لاءِ اطمینان جوڳيون آهن ۽ اوهان لاءِ به ائين هوندو. هينئر ارباب سان ڏاڍيون ڪچهريون ٿيون. سوئر قسم جو انتليڪچوئل آهي، ان جي پيٽ ۾ پاڻ جا وڪيل دوست گهر پيا مرن. حال احوال ضرور ڏيو.

سلام يارن دوستن کي.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

جنھاڻ

۱۳-۷-۱۹۷۰ع

منا سائين،

سدا خوش هجو.

وقت وڃي گذرندو. اسان جون سسٽيون ۽ اوهان جون مصروفيتون وڃن اينگه وٺنديون. ان وچ ۾ ڪئين ڳالهيون ٿيون، ڪي بُت ڏٺا، ڪي جُڙيا، پر پاڻ حال احوال نه ڪري سگهياسين.

هيل اسان جي مُلڪ تي ڏاڍا مينهن وٺا آهن، شايد مينهن به ون يونٽ جون سگهرون توڙائي نڪتو آهي. منهنجي صحت به پهرين جولاءِ کان پوءِ وڌيڪ سڌريل آهي. ڄام رت ڪيو اٿئون، ڏٺي خبرون آهن.

اوهين به اهڙيءَ ڪُرسِيءَ تي آهيو، جو ماڻهو اچي به ٿي ڦٽاڪا ڳالهيون ڄاڻي ڇوڙي، تن جي به چوڻي نٿي ملي.

اڄڪلهه پڙهڻ به ڄام ٿو ٿئي. صبح جو سوير کان وٺي سج لٿي تائين ڪتابن سان رهاڻيون آهن. لکڻ جي فرصت صفا ڪانهي.

سنڌي ادبي رسالن کي الائي ڇا ٿيو آهي. شايد آزاديءَ جا جھوٽا جھٽي، سنڌي ادبُ آرسجي پيو آهي. نڪو ڪو ٿو رسالو نڪري نه ڳالهه. اهو آرس وري به اوهان پاروڪو ٿوڙي نه ته الله مالڪ آهي.

ڏهن پندرهن ڏينهن کان پوءِ ٿرُ گهمڻ جھڙو ٿي ويندو. اوهان کي به ضرور گھوم جو خيال هوندو. هجي، ته ته سجاڳ ڪندا ته اسين به اک پٽيون. هيترا ڏينهن ٿيا آهن. آءُ ڳوٺ آهيان. سنگت ساٿ سان صفا ملڻ نٿو ٿئي. ڪيترن ئي دوستن اڳيان جوابدار آهيان. ٿوري دير ڪيم ته چارج شيٽ ملندي.

اوهين مهرباني ڪري پهرينءَ منٿ حال احوال کان واقف ڪندا.

عبدالقادر جوڻيجو

•

جنهان

۲۷-۷-۱۹۷۰ع

پيارا سائين،

هڪڙو خط اڳ ۾ لکيو هوم، ان جو جواب اڃا تائين نه آيو آهي. ڪم جي گهٽائيءَ مان جيڪڏهن پل ڏيڍ لاءِ ڪنڌ کڻي اسان ڏانهن اڪ تيت ڪريو ته هوند ڪر اسان جي دل به خوش ٿي وڃي ۽ اوهان جي به. وس وارا آهيو. ڀلي اُرهه زورائي ڪريو. مون کي ته اوهان جي ياد ڏاڍو ايندي آهي، پر آءٌ هتان ڪن مجبورين ڪري نڪري نٿو سگهان، جو حيدرآباد جو چڪر هڻي وڃان ۽ يارن دوستن جو ڍڍار ڪري وڃان.

جهونا ڳڙه جو جوڳي علي بابا ۽ لغاري خير محمد هت مون وٽ آيا هئا پر انهن ڏينهن اُڌ ٽڪاءُ به ڪونه ڪيو، جڻ موئن جو دڙو ڏسڻ آيا هئا، سو ڏسي موٽي ويا. گهڻيئي جھليومان پر اُن جي مهار مان هت ئي نه ڪڍن. هر ڪنهن کي ڪم جو ڪنڀر ڪٿيو بيٺو آهي، ڪنهن جو پير ٽڪاءُ ئي نٿو ٿئي، جو ويهي ڪي به ٿي آڏيون اُٻيون هڻجن، جڻ هن ويهين صديءَ گذريل صدين جو سڄو 'تحرك' پنهنجو پاڻ ۾ سمائي ڇڏيو آهي.

هت ڏاڍا مينهن پيا هئا، گاهه به جامر ٿيو آهي، وچ ۾ جو تيز واهوندو لڳڻ شروع ٿيو، تنهن هڻي مڙس جا هيٺان ڦاڙي ڇڏيا. جن اسرافيل جي ڦوڪ ڏڳندڙ روحن تي ٿي پئي. پر ٻن ڏينهن کان وري گهٽ ٿي آهي ۽ ماڻهن اکيون پٽيون آهن. کليو ڳالهائين ٿا.

اوهان جي گهمڻ جو موقعو هيءُ آهي. سائون پٽون ڏسي اکيون نري پوندو. 'اياز' به نه هيڏانهن اچي نڪري! ڪيترن ڏينهن کان اياز جي شاعري نه پڙهي اٿم، جڻ 'منا ماڻهو' موڪلائي قبرن ۾ وڃي سمهي رهيا آهن ۽ پويان سندن ياد جي اُڏندڙ لٽ ذهن جي پردي تي چڙهي رهي آهي. رات خواب ۾ ڏٺو ماس. اوهين ضرور هيڏانهن اچو ۽ علي بابا کي پڻ وٺيو اچو. بندوبست آءٌ ۽ خير محمد رکنداسين.

آزاديءَ جي پهرئين جھوٽي منهنجي فنڪار کي ڪيپ ڏيئي ڇڏيو هو. پر هاڻ بند ڪوٽن مان زنجيرن جو اُڏرندڙ آواز دل جي سُتل تارن ۾ پيهي ويو آهي ۽ تارون وڃي اٿيون آهن ۽ تخليق کي پسيون حنر ڏين.

اسان اڃا اوندھ جي چولين ۾ پيا تڙڳون. پري کان ڪنارن جون روشنيون
 ائين ڏنگنديون پيون اچن، جيئن اسان جي پٽ ۾ ڪارونجھر پاسي وسندڙ مينهن
 جي ڪنوڻ آڏي رات جي ڪپرن وٽ ڪجڪندي نظر ايندي آهي. اسان جي اک انهن
 ڏڳندڙ روشنين تي آهي. وچ ۾ سامونڊي ڌاڙيل اسان جي پسيل ڇاتين ڏانهن پاڻ
 سڄيو بيٺا آهن. اسان جي اک ۽ اسان جي دل انهن اڏندڙ سُهائين ۾ آهي- اسين،
 جو جيئن پوءِ تيسن ايڏانهن ڇلندا وڃون. رات جي پيٽ ۾ اُٿيل چوليون جهڪيون
 ٿينديون وڃن. اسين ضرور اتي پهچي وينداسين.

هڪ نئين شاعر هيءُ نظم لکيو آهي. پڙهي راءِ ڏيندا-

”هَتَ هَنَئي، ساز وڃن ٿا.

سِرَ ڏني، سُرُ لُڙهن ٿا.

ڌرتيءَ ڏوٿي، گل چڻن ٿا.

رت ڏني، رنگ چڙهن ٿا.

رنگ چڙهن ٿا،

سُرُ لُڙهن ٿا،

هي اياڻا امر ٿين ٿا.

امر ٿين ٿا

امر ٿين ٿا

امر.....“

منهنجيءَ نئينءَ ڪهاڻيءَ جو انتظار ڪريو.

سلام ع. ق. شيخ ۽ طولعمره کي عرض آهن.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

۱۷-۷-۱۹۷۱ع

سائين منهنجا،

سدائين سلامت،

احوال ته سستي ته ڏينهن ڏينهن ايتري ته چڙهندي وڃي، جو ادب جي سلسلي ۾ ڪجهه لکڻ پڙهڻ ته پنهنجي جاءِ، پر ٻن اکرن ذريعي پنهنجي ڪنهن پياري جي سنڀال لهن به ڏکي ٿي پئي آهي. مس مس خط لکڻ تي هٿ واريو اٿم. اُميد ته اوهين به پنهنجي حال احوال کان واقف ڪندا.

هن طرف هيل به مينهن پيو آهي ۽ اڃا وسي پيو. ملڪ ۾ ساوڪ جام ٿي پئي آهي. اوهين جيڪڏهن ڳڻتي کان به ڏينهن ڪن ٿا ڪرڻ چاهيو ته لهي اچو ٿر ۾ - گهمڻ جي هينئر موج آهي ۽ اوهان کي دعوت آهي. خير محمد لغاري به بدلي ٿي مٺي ۽ ويو آهي. سندس 'صاحب' سندس ئي ڪو گهرو آهي ۽ اهو گهلي ويو اٿس.

آءٌ عبدالحق عالمائيءَ جي شاديءَ تي اتي آيو هوس پر اوهان سان ملاقات ٿي نه سگهي، جو مون کي وقت ٿورو هو. پر هينئر موڪل آهي، انهيءَ ڪري ڏينهن ڏاڍو ڊگهو ٿيو پوي - هونئن ته ماڻهو ٻارڙن سان ونڊيو وينو آهي.

مون کي مرحوم فقير فيض محمد جلاڻيءَ (سنڌ جو مشهور مهمان نواز) جي پٽ ۽ سندس سؤت جو اتاليق ڪري رکيو ويو آهي، جو موڪل کان سواءِ آءٌ ساڻن گڏ سندن اسٽيٽ تي رهندو آهيان. ڇوڪرا چڱا خاصا هوشيار آهن. ازانسواءِ منهنجو ڪجهه هٿين لڳين ٿو - آءٌ کين ڪوشش ڪري هر پهلوءَ کان سنواري ڇڏيندس. مهمان نوازيءَ جي روايت به رکيو اچن. ڪڏهن موقعو مليو ته توهان وٽان گهمائي ويندوسان.

سلام سنگت کي.

سلام ٿر جا قبول ڪندا.

عبدالقادر جوڻيجو

حيدرآباد. سنڌ

۲۷-۷-۱۹۷۱ع

بيارا پاءُ عبدالقادر،

شال خوش هجين-

تون اسان جو ڪهڙو نه سٺو پاءُ آهين، جو وري وري پيو اسان کي پنهنجي
ياڻپيءَ جون يادگيريون ڏيارين. اڳي به به چار خط لکيا اٿيئي پر مون انهن جو
جواب توکي ڪونه ڏنو آهي. وري به هيءُ قرب ڀريو خط موڪليو اٿيئي، اُن لاءِ
تنهنجي بيحد مهرباني.

جيئن تو لکيو آهي ته هن پيري رڳو خط ڪتابت کي شروع ڪرڻ جي
نشانيءَ طور به چار لفظ لکي موڪليا اٿيئي، تيئن آءُ به هي مختصر خط ساڳئي
مقصد لاءِ توڏانهن موڪليان ٿو ته جيئن آئنده لاءِ هڪجهڙي ڏانهن خطن لکڻ جو
رستو چٽو ٿي پيمي. ٻئي خط ۾ وڌيڪ ڊگهو حال احوال توڏانهن موڪليندس.

ٿر ۾ وسڪارو ٿيو آهي، اُن جو ٻڌي دل ڏاڍي خوش ٿي. آگسٽ ۾ ڪنهن
موقعي تي ارادو آهي ته به چار دوست گڏجي توڏانهن اچون. عالمائي اڳئين پيري
به گسائي ويو، من هن پيري سنگت سان گڏجي نڪري پوي! علي بابا ته مولائي
ماڻهو آهي، جڏهن چئس تڏهن تيار ٿي بيهندو. شوڪت به هليو هلندو. منيءَ ۾
پنهنجو يار آهي، اها ته پاڻ وڌيڪ ڳالهه جي ٿيڪ آهي.

آءُ هن ٽيڪسٽ بڪ بورڊ ۾ ڏاڍو ڏکيو ٿيو آهيان. شايد هتان ترٽ ٿي
ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي واپس کاتي ۾ مقرري ٿئي.

اميد ته تون هر حالت ۾ خوش چڱو ڀلو هوندين.

وڌيڪ خبر

سلام پنهنجيءَ سڄيءَ سنگت کي چئج.

تنهنجو پنهنجو

محمد ابراهيم جويو

جنهاڻ

۳-۸-۱۹۷۱ع

سدا سلامت،

سائين منهنجا،

ٽيو ڏينهن اوهان جو خط پهتو. هيترن سارن ڏينهن کان پوءِ توهان جو خط پڙهي سچ پچو ته ڏاڍي خوشي ٿي. منهنجو پڻ اهو خيال هو ته رکيو رکيو توهان کي پنهنجي زندهه هئڻ جي يادگيري پيو ڏياريندس. ڪڏهن ڪڏهن اوهين به من بدي جي ڪڪر وانگر وسي پئو، سو نيٺ ٿيو به ائين، پر سانوڻ جي ئي مهيني ۾! توهان جي ٿر گهمڻ جو پروگرام جو پڙهي خوشي ٿي. سگها نڪري پئو ته ڏاڍو سٺو ٿئي، نه ته ۱۶ آگسٽ کان پوءِ اسين اسڪول ۾ سڪ ٿي وينداسين. بهرحال اچو ته هفتو کن اڳواٽ اطلاع ڪندا ته ڪو بندوبست ڪجي.

توهان جي ڊگهي حال احوال جو ڏاڍو انتظار رهندو. منهنجو ڊگهو حال احوال ته تمام مختصر آهي. اڄڪلهه لکڻ پڙهڻ پڇي ئي نٿو، هونئن به بقول اوهان جي ته 'ڳوٺ ۾ رهي ڪري ماڻهو سٺي ٿلهي ڪم ۾ قابو ٿيو پوي،' نه ته پڙهڻ جي سلسلي ۾ هينئر تمام گهڻي سهوليت اٿم ۽ ڪتابن خريد ڪرڻ جي قوت اٿم. ذاتي زندگيءَ ۾ اڳين بي حوالي ۽ بي وسي نه رهي آهي. اسڪول دوران ڏينهن جو ڏيوئي ڏيو، پوءِ پنهنجي ٻن شاگردن کي تيوشن ڏيڻ لاءِ سندن اسٽيٽ تي هليو ويندو آهيان جتي ساڻن منهنجو گڏ رهڻ ٿيندو آهي، ۽ چنچر تي مون کي ڳوٺ پهچايو ويندو آهي. اڄڪلهه موڪل ۾ ته ڳوٺ ويٺو آهيان. اهڙيءَ حالت ۾ لکڻ پڙهڻ جو ڪو وجهه ئي نه ٿو ملي. تيوشن جو ليڪو نه آهي، جيترو ڪپندو آهي اوترو کٽي وٺندو آهيان. پنڌ ڪرڻ کان چٽو پيو آهيان، پر وري اهو فڪر ٿي بيٺو آهي ته متان اجائي چربي چڙهي وڃي! ان عذاب کان اڳ ۾ ئي مس مس جند ڇڏائي هيم. توهان سان ملاقات کان اڳ ۾ آءُ ايترو ته ٿلهو هوندو هوس، جو ماڻهو ڏسي ٽهڪ ڏيندا هئا! ايڏانهن حيدرآباد ڏانهن اچڻ وڃڻ به جهڪو ٿي ويو آهي. هونئن به يار دوست ڪڪ پڻ ٿي ويا آهن. توهان وٽ اچجي، سو توهان کي به حالت ايترو ته جڪڙي وڌو آهي، جو ملڻ مشڪل ٿيو پوي. رڳو آفيس ۾ در جي پٽيوالي جي جمل جملان اسان کي اڌو اڌ لاهيو ڇڏي. حساس ماڻهو، متان ڪو سنگت جي باري ۾ ڪو غلط خيال دل ۾ ڪنڊي وانگر لڳي وڃي. جيتوڻيڪ

توهان جون مشغوليون ۽ مجبوريون سمجھان ٿو، پر دل ڏاڍي پاڻيائي آهي. ارباب سنڌي، جو وري ڪونه ڪو امتحان ويجهو هوندو آهي، وري وٽس ماڻهو وڃي ته سڄي رات جي نند حرام. مون وانگر intimacy مرض جي حد تائين اٿس. يار ڪو به پير پري ويو ته سڄو ڪم ڇڻو. اهڙي حال ۾ وٽس وڃي سندس دشمني ڪرڻي ٿي. ميڊيڪل ۾ پاڳونيون ڪوڙي پڙهڻو پوندو آهي. هڪ دوست شوڪت ٿي آهي، جنهن کي ملڻ ۾ ڪابه دقت نه آهي ۽ ان سان ملاقات ٿي به ويندي آهي ۽ وقت سولو گذرندو آهي. عالماڻي وري ڪلهي تي هٿ رکڻ ڪونه ڏيندو آهي ۽ ڪپڙا ڇنڊڻ شروع ڪري ڏيندو آهي. علي بابا جو هڪڙو پير ڪراچي، ته ٻيو پير حيدرآباد ۾، وري جي ڪو پروگرام ڏجي وڃي ته جواب افساني ۾ ڏيئي ڇڏيندو! سندس ڪنهن به ڳالهه جو اعتبار ڪرڻ معنيٰ ته رڳي پنهنجو سر وڃائڻ. خير محمد وڃي مٺيءَ مان نڪتو آهي.

مون وارو افسانن جو مجموعو پلين جي وڏيريائيءَ جو شڪار ٿي ويو. جيتوڻيڪ راج محمد ان سلسلي ۾ خط به لکيا آهن. پر انهن خطن پٺيان آءٌ گهڻو لڳس. هونئن راج محمد جي هٿ وس به ڪجهه نه آهي. عبدالڪريم ”ممبر صاب“ ٿي ويو آهي. سياڻي شايد ”بجير“ به ٿي وڃي. سو هاڻ وٽس ڪو عرضدار هجي جيڪو وڃي، منت ڪري ته مجموعو ڇپجي. البت راج محمد گسيڻ پنڌين ملبو ته سلام ڪري ڇڏيس. رهيو مجموعو، سو هاڻ آءٌ پاڻ ڇپائي سگهان ٿو ۽ ڇپائيندس ۽ شان سان ڇپائيندس، ۽ جيڪڏهن عبدالڪريم پنهنجا اٺ ڏهه مجموعا ڏيندو ته ڇپرائي ڏيندو سانس.

ابن حيات ۽ ع. ق. جن ڪيئن آهن؟ کين منهنجا سلام عرض آهن.

عبدالقادر جوڻيجو

بيارا پاءُ عبدالقادر، خوش هجين شال،

تنهنجو قربن ڀريو خط مليو. پڙهي ڏاڍي دل کي خوشي ٿي. جيڪي خوشخبريون ان ۾ تو لکيون آهن، انهن جي پڙهڻ کان پوءِ هيڪاري توسان ملڻ ۽ تنهنجي پٽ جي سير ڪرڻ جي شوق ۾ دل ٽپا ڏيڻ لڳي. ٻه ٽي گهمرا شوڪت سان مليس، عالمائيءَ سان ڳالهائيم. هڪ ڀيري علي بابا رستي ويندي مليو، تنهن سان صلاح ڪيم، پر هنن دوستن منجهان ڪنهن هڪ جي دل ۾ به ڪو اهڙو مڃمڻ اُڏمو ڪونه ڏنم، جو کين ايڏانهن اچڻ تي تيار ڪري سگهي. ۽ ائين ٿيندي ٿيندي، ڏينهن گذري ويا، ۽ هن ساوڻ ۾ يارن جو ڏيڍار ۽ ٿر ۽ ٿر جي ڪارونجهر جي ياترا کان محروم رهجي وياسين. حياتي آهي ته ٻئي سال ڪوشش ڪنداسين.

ٻيو سبب هن سال ايڏانهن نه اچڻ جو اهو به چئي سگهجي ٿو، ته منهنجي هٿان بدلي ٿي آهي. ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي نوڪريءَ ۾ هونئن به ڪا خوشي ڪانه ٿي ملي. ماحول ۽ ماڻهو اتان جا سازگار نه ٿي لڳا. باقي ٻه سال نوڪريءَ جا پورا ڪرڻا هئا، تن کي پنهنجي وس آهر سڦلي ڪرڻ جي اون هيم. ائين ويهي، هٿ تي هٿ رکي ۽ پنهنجي ضمير ۽ خودداريءَ کي هيسائي ۽ هيٺ ڪري، هليو هلجي ها، نه ٻه سال اُتي به گذري وڃن ها. پر اها صورت دل کي سهڻي ڪانه لڳي. توکي شايد معلوم هجي، خيرپور جو انسپيڪٽر آف اسڪولس ڪري رکيو اٿن. سو اوڏانهن ۳۱ تاريخ شام جو ويندس ۽ پهرين سيپٽمبر تي صبح جو وڃي چارج وٺندس. اُتان جي انسپيڪٽر مسٽر الهداد سومري کي هتي حيدرآباد ۾ انسپيڪٽر آف ٽريننگ انسٽيٽوشنز ڪري رکيو اٿن. ڏسجي ته هن نئين ڌميداريءَ کي ڪيئن ٿو نباهي سگهجي. دل ۾ امنگ ۽ اميدون ته چڱي ڪم ڪرڻ لاءِ گهڻيون ئي آهن. اميد ته پوريون ٿينديون.

اسان جو يار ابن حيات تبدي جامر منجهان لڏي، ٻار ٻچا وٺي ۽ تيز تازي ڪٿي، ايڏانهن ڪپري جي ڀرسان ڪو ننڍڙو ڳوٺڙو آهي، جتي ڪي سندس مائٽ رهن ٿا، اُتي وڃي رهيو آهي. هو بهادر ۽ حوصلي وارو مڙس آهي. زماني جا ڏاڍا ڌڪا ڏوما سٺا اٿس. سواءِ دعائن ۽ نيڪ تمنائن جي اسين کيس ڏيئي به ڇا ٿا سگهون! شال ٻچڙن سان عزت ۽ آبروءَ جا ۽ سک سلامتيءَ جا چار ڏينهن گذاري سگهي. تون مهرباني ڪري خط پٽ لکندو رهج. متان مون وانگر سست ۽ بي خبر ۽ لاڀرواهه بنجي وڃين!

وڌيڪ خيريت و السلام، تنهنجو محمد ابراهيم

۱۶-۹-۱۹۷۱ع

سدا جڙيا هجو،

سائين منهنجا.

اوهان جو قرب ڀريو خط مليو، پڙهي ڏاڍي خوشي ٿي. البت ان ڳالهه جو ڏک ضرور آهي ته اوهان ۽ ٻيا دوست هن پاسي ڪونه لڙيا. هر ڪو پنهنجيءَ هن وٽ ۾ لڳو پيو آهي. آءُ هن سال وري وٽ کي ڊري پيس- وٽ ڏييلي ۽ مٺي تعلقي جي ڏاکڻي حصي کي چئبو آهي، جيڪو رڻ سان ڳنڍيل آهي. مون کي ته ٻئي ٿر کان بلڪل الڳ پئي لڳي. انهيءَ پاسي ڏاڍا ڪي مينهن پيا هئا. رستي جي ٻنهي پاسن کان ايترو ته گاهه هو، جو اسان کي تويانا جهڙيءَ اوچيءَ جپ جون به دريون بند ڪرڻيون ٿي پيون، ۽ ٻاجهر جو قد سراسري ۱۵، ۱۶ فوٽ کن لڳو پئي. جيترو گاهه ۽ ٻاجهر ڏٺيسين ايترو ئي قرب ماڻهن ۾ ڏٺوسين ۽ سادگي به. فقير فيض محمد بلالائي مرحوم تر جو ٻنهن وڏو ماڻهو ۽ رڄ ماڻهو هو، پر سندس اوطاق تي به اُهاڻي سادگي هئي. طباق ۾ کاڌوسون ۽ وٽي ۾ بيتوسون ۽ ٻاهر جتي به وياسين اتي ماڻهو سندن گهر وٺي پئي ويا، منجهن ايمان ۽ اعتبار سرسپرو پئي ڏنائو. پاڻ اڳ ۾ هليا هئاسين ته آزاد نه هئاسين، پر هينئر آءُ ڏاڍيءَ آزاديءَ سان گهمي آيس، عام ماڻهوءَ سان گهڻي ملاقات پئي ٿي.

هاڻوڪي سنبت رڻ ۾ هرڻ جي شڪار جي آهي. جپ پنهنجي اٿئون، ٻچڻ جو ڪوبه مسئلو نه رهيو آهي. توهان ته وري وڃي سنڌ جي "سيراندي" ورتي آهي. اٿي ڪڏهن ايندو؟

حيدرآباد وڃڻ صفا نٿو ٿئي، جو دل ڪم ۾ رُڌي پيئي آهي. ويجهڙائيءَ ۾ به ڪو امڪان حيدرآباد وڃڻ جو نٿو پيو ڏسجي. ها! خيروءَ وٽ مٺيءَ ۾ ته اسان جا پنڌ لڳا پيا آهن. ڪتابن پڙهڻ لاءِ به لئه لڳي پيئي آهي.

پاڻ جي سنگت ته انهيءَ پاسي به گهڻي آهي. ان ڪري سمجهان ٿو ته وقت مڙئي اوهان جو به سنو پيو گذرندو. ابن حيات پنهر ڏهاڪو ڏينهن ٿيا هئا ته عتان اچي نڪتو. مون وسين لڳي گهڻي چاڪري ڪئمانس پر ترسيو صفا ڪونه. ڪپري ۾ ڪا شادي هئي ان تي پهچڻو هوس. نه ته ڏاڍو گهمائينس ها. اوهان جو نالو جڏهن آيو تي ته ٿڌا ساه ٿي پريائين ۽ منهن مان سليائين ڪجهه به نه.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

سلام سنگت کي رسن

ڳوٺ فقير فيض محمد

بلالائي

۳-۱۰-۱۹۷۱ع

سائين منهنجا،

هڪ خط اڳي لکيو اٿم، ٻيو هيءُ لکان پيو. خبر اٿم ته اوهين وڏيءَ
حشريءَ ۾ هوندا. آهي ته هاڻ مون کي به واندڪائي ڪانه، پر اڃا آچر جو واندو
آهيان. توهان ٽيڪسٽ بوڪ بورڊ ڇڏيو، ته پويان چيئرمين صاحب به بدلجي ويو.
هجو ها ته هاڻ مزو هو. ٻيو ته اسان پارو اچي ديدار ڪري وڃي ها. هاڻ ته
ڪوهين وينا آهيو، ماڻهو پڇيو پڇندو.

هيل سال اڌ تر بنهين ڀلو ۽ اڌ تر بنهين ويران رهيو.

توهان پنهنجي حال احوال کان ضرور واقف ڪندا.

والسلام

عبدالغادر جوڻيجو

جنھاڻ

۱-۲-۱۹۷۲ع

منڙا سائين،

ايترا ته حال احوال آهن، جو پني اڌ تي پورا ٿيڻ مشڪل آهن. جڏهن به موڊ ۾ آيس تڏهن سربستا لکي موڪليندس. هيستائين ته جنگ صرف فلمن ۾ ڏٺيسين، ۽ جنگ جي پيداوار اديبن جي لکڻين ۾ محسوس ڪئي سڀين، پر هينئر اهو سڀڪ بلڪل ويجهڙائيءَ ۾ محسوس ڪيوسين. توهان جو ويچار ته هينئر ”نئين“ پاڪستان ڏانهن هوندو، پر اسان جو ويچار پنهنجي آسپاس پيو ڊوڙون پائي. هت جنگ جو ايترو ته اثر آهي، جو اسان جو ڌيان اڃا پئي، مجيب، بنگال وغيره ڏانهن وڌي ئي نٿو. هت ته وڻ وڻ ۾ لڏو لٿل آهي. بڪايل ۽ لٽيل ماڻهو آهن. اخلاقي قدرن جي پڳل ٽڪرن جا ڍير آهن ۽ اسان جي انڌيءَ ۽ بوڙيءَ سياست جو لاش آهي ۽ ردعمل جا پوت پيا نجن.

سڄي چاچراڻي ۽ ننگريارڪر جا ماڻهو اچي ٿٺا آهن. سندن ڪهاڻيون انهن قافلن جيتريون ئي ڊگهيون آهن. سندن ڪهاڻين ۾ بارود جي ڌپ ۽ دونهون سمايل آهي. اهي پٽون ته پاڻ لارين ۾ چڙهي ڏٺيون آهن پر انهن پٽن ۾ خوف وچان پيرين پيادو، ٻارن ۽ زالن سان گڏ پڇڻ ڪيڏو نه ڏکيو آهي. نه ان نه پاڻي، مٿان ته سيارو- جوان ٿو ته ماڻهو ڏونگر کان به ڏاڍو آهي. ۽ جڏهن ماڻهو ان حالت ۾ هوندو آهي، تڏهن، ڏونگر وانگر، دل به ڪونه ڌاريندو آهي.

آءُ جنگ جا پهريان چار پنج ڏينهن باردرد تي پنهنجي شاگردن جي ڳوٺ فقير فيض محمد بلالائيءَ جي ڳوٺ هوس. هتان ويو ته جيب ۾ هوس پر موٽندي گهوڙن تي اچڻو پيو، جو جيب ۾ فقيرن جو لڏو ڪٿو هو. گهوڙي جي پُٺي، اسي ميلن جو سفر، پٽن جون لمانيون چڙهانديون، ٻارهن ڪلاڪن ۾ اهو سفر پورو ڪيم. لاريون ته هوشن ئي بند ٿي ويون هيون. هڪ اڌ لاري مٺيءَ ۾ سرڪاري ملازمين کي ڪٽڻ لاءِ بيٺي هئي، اها به اڌ ۾ اچي رسي. خير محمد ته اڳ ۾ ئي ڪنهن ميٽنگ سانگي حيدرآباد هليو آيو هو.

هت باردردن تي جيڪا Indus Rangers رکيل هئي، هڪا غريبن کي ڦرڻ، لُٽڻ ۽ رعب جمائڻ ۾ مشهور آهي، سا ته ائين پيگي! وات ۾ ڪو ڪهاڙيءَ سان ماڻهو ٿي ملين، ته رانفلون ڇڏي، Hands up ٿي ڪين.

ڏاڏيءَ جا ماستر جيڪي ٿر ۾ هندن ماسترن جي جاين تي رکيا هُئَن، انهن
ويچارن تہ انهن ڀٽن ۾ ڀڄڻ سان پوريون ڪري ڇڏيون. هڪڙو ماستر جيڪو ڏاڏي-
ڏانڊل ۾ هو سو رات جو هڪ بجي گهيري مان نڪري ڀڳو، سو صبح جو ۸ بجي
۵۰ ميل پنڌ ڪري اسلام ڪوٽ جي ڀرسان وڃي اچي نڪتو! آءُ تہ خطري کان تہ
پري هوس، پر گهوڙو پٿارو ڪنوڻ هو، دير ئي ڪانه ڪيائين.

ٻيا حال ٻئي خط ۾

اوهين پنهنجي حال احوال کان ضرور واقف ڪندا.

گهڻو انتظار نہ ڪرائيندا.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

خيرپور ميرس

۱۶-۱-۱۹۷۲ع

پيارا عبدالقادر،

تنهنجو خط هفتو کن ٿيو، هتي خيرپور ۾ مليم: اڳئين هفتي ۾ چار ڏينهن حيدرآباد ويو هوس، اُتان موٽيو هوس ته مليو هوم. پوءِ وري اسڪولن جي انسپيڪشن لاءِ پهريائين شڪارپور ڏا هن ۽ پوءِ نوابشاهه ضلعي ۾ ويو هوس. اُتان ڪالھ موٽي آيو آهيان.

حال احوال ته سچ پچ ڏاڍا گهڻا، ڏاڍا ڏکيا ۽ ڏاڍا ڏکونيندڙ آهن. پر چا ڪجي! انسان کي هيءَ جا دل مليل آهي، سا آهي ئي ڏکڻي، نه ته چيو ته پيا به هزارين، لکين، ڪروڙين بلڪ ڳاڻاڻي کان ٻاهر ائين ئي پيا هيٺ مٿي ٿين، مرن، مارجن ۽ مارائجن - مارڻ ۽ مارائڻ جون ڳالهيون به منجهن اُهيون ئي بلڪ گهڻيون گهڻيون اُن کان وڌيڪ اُگريون ۽ تپرس ۾ وجهڻ جهڙيون ائين ئي پيون عمل ۾ اچن. خبر نه آهي ته اُهي به اسان انسانن وانگر ائين ئي ڏکونبا ۽ ڏمريا هوندا يا نه!

توڪي خبر آهي ته آءٌ تنهنجي خط لاءِ ڪيترو نه سيدائيندو آهيان! توڪي مون به چار ڀيرا اڳي به چٽائي ڇڏيو آهي ته آءٌ خطن لکڻ ۾ بنهه ناڪارو آهيان، ۽ تون منهنجن خطن جو انتظار نه ڪندو ڪج. پر اوهين نوجوان آهيو، اوهان کي به پنهنجا گهڻا ئي چاهه ۽ چس آهن. سو تون به واڻئي واري هڪ هڪ ٻن ٻن جي حساب ۽ مُلي واري تون تون ۽ مان مان ۾ پئجي وڃين ٿو ۽ مون وٽان خط جي خط نه ملڻ سلڻ بئي خط جي لکڻ کان بس ڪري ويهي ٿو رهين. پيارا پاءُ مهرباني ڪري ائين نه ڪر. تنهنجو خط ڏسي ۽ پڙهي منهنجي دل ڏاڍي خوش ٿئي ٿي.

آءٌ عيد جي موقعي تي حيدرآباد ويندس.

اميد ته تون ۽ پيا سڀ دوست خيريت سان هوندا.

تنهنجو پنهنجو

محمد ابراهيم

ڳوٺ فقير فيض محمد بلاڻي

۱۷-۲-۱۹۷۲ع

سائين منهنجا،

توهان جو خط ڪافي وقت کان ڪيسي ۾ پيو آهي ۽ بار بار پڙهڻ سان ٽڳڙي ٿي ويو آهي. سوچيان ٿو ته اهو فائيل ٿي ڪيئن سگهندو. اوهان جي اها مهرباني آهي جو جمعي ڇنڊاڻي به اکر لکي پيا ياد ڪندا آهيو. پري جي يارن جا خط به ڏي آهن. سو سدائين دل ته گهرندي ته ڪو خط اچي. باقي رهي ملان واري تون تون مان مان ۽ واڻي واري هڪ هڪ به به وارا ليڪا، پانيون ٿا ته اسان ۾ ڪين آهن. توهان کي ڪا اهڙي ڳالهه اسان ۾ نظر آئي هجي ته ان کي غلط سمجهي ذهن مان ڪڍي ڇڏيندا.

اهو برابر آهي ته اسان کي پنهنجا چاهه ۽ چس آهن پر مال مستي ڪانهي. ائين برابر آهي ته جوان به آهيون پر جواڻيءَ جي زور تي بنمين ماڻهن کي چيليندا ڪونه وٺون. اهڙا انڌا ڪونه آهيون، جو توهان پاران قربانين جا جذبا به جواڻيءَ جي انڌا ۾ لٽائي وڃون. اهڙا ماڻهو به ڪي هوندا ۽ آهن پر ان ۾ توهان جو يا منهنجو ڪوبه ڏوهه نه آهي.

توهين به ڪوهن جي پنڌ تي وينا آهيو، ملجي ته آخر ڪيئن ملجي. اسان جي ڀڄڻ جي گهڻي ڪانهي، باقي جي اچي حيدرآباد مان نڪرو، پوءِ سرڪاري طرح ۽ خانگي طرح، ته ڪراچي ملجي.

اڄ معروف ته آهيان ئي، جو مڊل اسڪول مٿي تي ڪئي هلندو آهيان. جڏهن سمهندو آهيان تڏهن به ۵، ۶ شاگرد آسپاس موجود هوندا آهن. توهين پاڻ سوچيو، اسان جي نرم طبيعت ۽ ڪپرا چوڪرا- حشري مٿي پئي آهي. پڙهڻ لکڻ جو حال ته اهو جو سڄو اسڪول مٿي تي- ڪتاب وٺي وٺي ڏير ڪري ڇڏيا اٿم. پر پڙهون نٿا، جو ماني ڍڻ تي اٿئون ۽ موچڙو گهٽ!

اسان جي پٽ جا حال ساڳيا آهن. ٿر ٻر آهي سا. حقيقت صحيح روپ ۾ هان ڏسڻ ۾ اچي ٿي. ڳوٺن ۾ اڃا تائين لاقانونيت سڀيان هراس آهي، البت اسان جو مھراڻو اڳئين وانگر ڀريو ٿريو آهي.

اوهان جي خيرپور ۾ ته سنگت چڱي چوڪي هوندي. اڳيون حال ڪونه

هوندو، جو يارن کي ڏسي به نه سگهجي، سندن ڪا دانھن ڪوڪ به ٻڌي نه
سگهجي.

اياز جو نئون ڪلام ته ڄام هوندو، اوهان ضرور پڙهيو هوندو، ڪڏهن
غريب کي خط لکو ته ڪو هڪ اڌ سندس تازو شعر پڻ لکڻ جي تڪليف ڪندا.

والسلام

عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

ڪافي وقت ٿيو آهي، جو نه ته مون ڪو حال احوال ڏنو آهي ۽ نه وري اوهان طرفان ڪي به اکر آيا آهن. وقت جي درياءَ ۾ هر ڪو ڪڪ پڻ وانگر لڙهندو وڃي. پر وقت ڏنل سڌ ڪائيندو نه آهي، ڇو ته وقت پارلياماني سياستدان ڪونهي. وقت ڏاڍو ايماندار ۽ انقلابي آهي.

گذريل سال ڏيڍ ته اهڙو گذريو آهي، جو ڳالهه ئي نه پڇو. ائين پئي محسوس ٿيو ته قلم اسان جي هٿ مان ياعمر لاءِ ڇڏائجي ويو آهي. وري هٿ نه ايندو. ڇو ته چوڌاري پاٽ اونڌاهي آهي. پر هاڻ فجر جون دونهائيل روشنيون ڏسڻ ۾ پيون اچن ۽ قلم هٿ اچڻ جا آثار نظر پيا اچن. لفظ، جذبا ۽ احساس هڪ هڪ ٿي آڪيرن ۾ موتي رهيا آهن، نيٺ ڳائڻ به شروع ڪندا. ٿي سگهي ٿو ته هن پيري اڳئين کان به وڌيڪ مٽريون ٻوليون ٻولين.

نئون رسالو، ڪتابي سلسلو جا هڪا پيا ٻڌجن، انهن هون ۾ ڪيترو ڪوڙ ڀريل ڪيترو سچ جو ميچ بريل آهي، سو ته ڪو اوهان ٻارو ٻارڪو، مستقبل جا پيچرا ڳولي لهندڙ ٿي ٻڌائيندو. اسان پاران ته انهن رستن جي پاسي ته ٻاريون ناهي، گل ٻوٽا پوکيندا ويندا آهن، ته جيئن پويان ايندڙ اهڙا جوائين جي من ۾ خوشبختن جي روشني ٽڙي سگهي.

اوهين ته الائي ڇا لکيو پيا، ڇا پڙهو پيا. اڳي ته اڙي ٽڙي ملاقات ٿيندي هئي ته خبر پئجي ويندي هئي، پر هاڻ ته اوهان جا خط به مختصر ٿي ويا آهن، ڏڪاندار جي دل وانگر. سرڪاري ذميوارين اهڙيون به ٿي وينديون آهن ڇا، جو پٿرن ۾ ٽنگ ڪري وجهن؟ ڇا، اسين هماليه جي اوچاين کان انڪار ڪري ڇڏيون؟ سوچيم پئي ته نين تبديلين هيٺ اوهين شايد حيدرآباد بدلي ٿي اچو، پر اهڙي ڪا ڳالهه اڃا اخبار ۾ نه ڏني اٿم. اسان جي دل ته چوي ٿي ته حيدرآباد اچو ته ڪا ملاقات ٿي وڃي.

آءٌ هٿ مڊل اسڪول ۾ اڃا ڊپوٽيشن تي آهيان. هينئر C.T. اسڪول لاءِ درخواست ڏني اٿم. مڻ B.Ed. جي مهابي اسڪول ملي وڃي. تازو هڪ اشتعار سنڌ بلوچستان پبلڪ سروس ڪميشن ڏنو آهي، جنهن ۾ هيڊ ماسترن وغيره لاءِ، گرنجويٽس کان درخواستون گهرايون اٿن. اها به درخواست ڏيئي رهيو آهيان، پوءِ کتي قسم! اوهان جو خيال ڇا آهي؟

سلام سنگت ڪي.

عبدالقادر جويجو

فضل ڀنڀرو

۱۳-۵-۱۹۷۲ع

سائين منهنجا،

پيا حال احوال ته ٻئي خط ۾ ڏيا، پر هڪڙي احوال پريشان ڪري ڇڏيو.
اسان جنهن C.T. لاءِ انٽرويو ڏنو هو، اهو اسڪيل نه مليو. لسٽ آئي
آهي، ان ۾ نالو نه آهي. پوءِ الائي B.Ed هئاسين تنهنڪري شايد نظرانداز ڪري
ڇڏين يا ڇا! يا ته وري ڪا ٻي ڪمي بيشي رهجي ويئي آهي. آفيسرن جون خبرون
اسان کي گهٽ رهنديون آهن.

عبدالقادر جوڻيجو

سلام سنگت کي

حال احوال ڏيندا

نئون افسانو "ڪارونجهر جي ڪور" ڇپيو اٿم، ان لاءِ راءِ ڇا آهي.

× × ×

فضل ڀنڀرو

۱۹-۵-۱۹۷۲ع

سائين منهنجا،

بار بار ساڳي ڳالهه لکي، توهان کي ڪڪ ته ڪريان ٿو، اُميد ته دل ۾
ڪونه ڪندڻو.

C.T. اسڪيل جي سلسلي ۾ آءٌ ۽ مون وارو يار خير محمد لغاري گڏجي
حيدرآباد خبر چار وٺڻ وياسين. ظاهر ائين پيو ٿئي ته منهنجو نالو شايد ڪٿيو
ويو آهي، جڏهين ته ٻئي نمبر تي هينان محمد صديق هاليپوٽي جو نالو پيو آهي،
جنهن مون جهڙوئي انٽرويو ڏنو هو. محمد صديق اهو آهي، جنهن توهان کي ٿر
جون خبرون ٻڌايون هيون.

جڏهن ته منهنجي سروس ۽ تعليم سيڪجهه وڌيڪ هئي. ان هوندي به آءٌ
محروم رهجي ويس! انٽرويو جون مارڪون لائين ڪيئن مليون هيءُ؟
توهين پنهنجي ليکي اهڙي تحقيقات ڪندا ته پتو پئجي ويندو. اسان کي
ڪٿي ٿا سنوت ڏين.

سراج ايڊيٽر ٿيو آهي. اهو هينئر حيدرآباد ۾ پتو پيم جڏهين ڪراچي
هلال پڙهيم. سٺي اخبار آهي، منجهس مضمون لکجن، توهان جي چا راءِ آهي؟
عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

جمنان

۲-۷-۱۹۷۲ع

پيارا سائين،

برساتن م تہ توهان هيءُ ملڪ ڏسي ويا آهيو. اڄ به ائين هت آسمان م
اُڏرندڙ ڪڪرن، زمين جي ڇاتيءَ مان ڦٽي نڪتل گاهن ۽ انسان جي اندر مان اُٿندڙ
اُڏم جا رنگ چوڌاري جهرمر جهرمر اُڏامي رهيا آهن.

هيءُ خط شايد آءٌ ديرانتو پوسٽ ڪريان، جو هت لاڳيتي برسات پئجي
رهيا آهي. اسان جو ڳوٺ تہ واريءَ جي دڙي تي آهي. پر فضل پيڻري تائين ويندڙ
وات ڏاڍيءَ مان وڃي ٿي، ان ڪري ان تي ڳپ چڪ ۽ پاڻي آهي. جڏهن به ٿوري
اوساڪري ٿي، تڏهن هيءُ خط پوسٽ ڪري سگهندس. بهرحال هن رم جهرم ۾ يار
دوست ڏاڍا ياد ٿا اچن، ويندي ڪي اڻ ڏٺا پرين به دلين ۾ ديرا وجهيو ويهو رهن.
هتي شام جو جڏهن ڪڪرن جون اڇيون چوٽيون سج جي ڪرڻن تي
جرڪنديون ۽ ورهڪڙ کائينديون ٿيون رهن، تڏهن دل چوي ٿي تہ ماڻهو ڪڪرن ۾
لڙڪي پئي ۽ پوءِ رات جو وڃن جي ڏڄن سان گڏ وسي پئجي، ۽ واريءَ ۾ جذب
ٿي وڃجي.

رات جو آسمان جي ڪنارن تان اُٿندڙ وڃن جا ڌڄا ٿيندا آهن، تڏهن ماڻهو
پنهنجو پاڻ کي وڄائي وهندو آهي ۽ پنهنجو پاڻ کي اڻ ڏٺن پرين جي هنجن ۾
پائيندو آهي ۽ وچ ۾ حقيقت جو احساس جڏهن جاڳندو آهي تڏهن محرومي ڏاڍو
ڏنگيندي آهي ۽ ماڻهو پنهنجو پاڻ کي ايترو ته بي وس محسوس ڪندو آهي، جو
زندگيءَ جو احساس به موڪلايو وڃي.

هيءُ جو خط اوھان کي لکي رهيو آهيان تہ اھو به حقيقت کان پڇا آھي.
خط ئي خط ۾ اوھان سان مخاطب ٿي، حقيقت جي مٽي من جي مٿاڇري تان
چنڊي رهيو آهيان.

ماڻهو ڪيترو به پوڙهو ٿي وڃي، پر هن موسم جا اُڏندڙ رنگ سندس سينن
۾ وڇڙي ويندا آهن. سينا جوان ڄماڻ ٿي، چير پائي، چم چم ڪري، نچندا، وڃي
اُڏندڙ ڪڪرن کي ڇمندا آهن.

هت اسان جي ڳوٺ ۾ جنگ ۾ ڳوٺ کان توليل ماڻهو ڪافي رهن ٿا.
سندن عجيب ۽ غريب حالت آهي. عورتن ويچارين جون اکيون ڪڪرن سان گڏ

وسنديون رهن ٿيون. مڙس جي مُهاڙ به سدائين ڏکڻ ڏي هوندي آهي. ڪيترا ماڻهو ته لڏا ڪڍيو ٿر وڃن پيا. بلڪه ويندڙ ايترا آهن، جو پتو نٿو پوي ته ايترا ماڻهو رهيل اڌ ٿر ۾ ڪيئن پورا ٿيندا.

ڪي ته ماڻهو مورڱو ڍورو ٿپي، سڌ پنڌ تي اسان جي ڳوٺ اچي ويهي رهيا آهن. پيا ٿر جو ساءُ وٺن ۽ اسان تي رشڪ ڪن.

هتي جو عام ماڻهو اڄڪلهه پتو اندرا ملاقات تي ڏاڍو ٿو سوچي. ’ماسٽر! پائين نهي ويندا؟‘ اکين ۾ سوالن جا وڇڙ. ”نهي ويندا؟“ ”ضرور نهي ويندا.“ ۽ سندن اکين ۾ اُميدن جا جرڪندڙ ڏيٺا!

”نه نه، اندران حرام... لڳي پيئي آهي، پتو به حرامي مڙس آهي، ڪونهندا...“ بيزار آواز، ۽ موت ۾ ڪاوڙ ۽ نااميدي.

هتان جا ماڻهو ٺاهه جي حق ۾ آهن ۽ اُهو پلي ڪهڙو به هجي. اڳي ٿريا وسڪاري جو آسمان ۾ اڪيون اڙائيندا هئا ۽ هينئر جڏهن آسمان مهربان آهي تڏهن سندن اک پتو- اندرا ملاقات ۾ آهي. اڳي هڪڙيءَ ڌر ۾ آسرا اُميدون هونديون هيون، ۽ هاڻ ٻن ڌرين ۾ ڪم ڦاٿو آهي يعني الله ۽ انسان.

هنن ٻن ٽن ڏينهن ۾ گاهه ڏاڍو ڦٽو آهي، ڌرتيءَ جي ڇاتيءَ تي سائو رنگ آهستي آهستي ڄمي رهيو آهي. هفتي کن کان پوءِ ساوڪ چلڪي پوندي.

اوهان کي دعوت ٿي ڏجي ته اچي مُلڪ ڏسي وڃو. ٻيو نه ته مٺيءَ تائين مزو رهندو. خير محمد مٺيءَ ۾ آهي ۽ ڏاڍو لٺ ۾ آهي. ماڻهو بنهين اثرائتو ۽ باهت آهي، ان ڪري گهمائڻ ۾ وسان ڪونه گهمائيندو، تنهن کان سواءِ آءٌ به پنهنجي غريبائي حال سارو حاضر آهيان. شيخ اياز کي به اسان جي طرفان مُلڪ گهمڻ جي دعوت ڏيندا. آءٌ ته چوان ٿو ته پروگرام ٺاهي موڪليو. وڌيڪ وس وارا آهيو. اوهان کي زوريءَ آڻڻ کان نه رهياسين.

خيرمحمد شادي ڪئي آهي يوسف لغاريءَ جي پيڻ سان. ان جي مبارڪ هُجي. لکي شادي ڪيائين. مُلن به زوريءَ آندائون نه ته خير محمد کي مُلن ڪارائڻ به ڏکيو ٿي لڳو.

مون هڪ افسانو ”موت“ لکي ’سوجمرو‘ ڪراچيءَ کي موڪلي ڏنو آهي، ٻڌو اٿم ته اهو رسالو وڏي پيماني تي نڪري رهيو آهي. اسسٽنٽ ايڊيٽر جا هٿ ۽ ٻن هفتن ۾ پندرهن کن خط پهتا آهن. مشتاق نائب ايڊيٽر اٿس.

مون وارو افسانو ’ڪارونجمر جي ڪور‘ هن موسم ۾ وري پڙهندا ۽ راءِ

لکي موکليندا.

آءَ ڏسان پيو ته اوهان جون ادبي سرگرميون محدود ٿي ويون آهن، ڇا ڳالھ آهي؟ ڪوبه ادب جو پانڊيٽڙو مصروفيت جو عذر نٿو ڏيئي سگهي.

حال احوال سگهو ڏيندا.

سلام شيخ ”اياز“، تنوير عباسيءَ ۽ رشيد پٽيءَ ۽ سڄيءَ سنگت کي عرض آهن.

اوهان جو پنھنجو

عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

خيرپور

۷-۱۹۷۲ع

پيارا عبدالقادر،

تنهنجا ڪيئي خط مليا اٿم. هيءُ تازو خط ۲ تاريخ جو لکيل ۽ ڪجهه ترسي پوسٽ ڪيل ٽيون ڏينهن مليو اٿم. هر هر معافيون آءٌ به توکان ڪونه وٺندس. سس حواب ڪونه ڏنو ٿيم، سو ڪونه ڏيئي سگهيس. ڀر مون کي پڪ آهي ته تو وانگر مڪڻ جهڙو نرم ۽ ماکيءَ جهڙو منو ماڻهو ڪڏهن به دل ۾ گهڻي تائين ڪاوڙ ڪونه رکندو. سو وري وري پيا توکي ڪاوڙايون ۽ تون به وري وري پيو اسان بيس مائهن سان پرچندين. ائين برابر آهي نه!

ادا سائين توکي معلوم ٿي ويو هوندو ته مون کي هتان بدلي ڪري حيدرآباد رکيو اٿن - "ايڊيوڪيشن ايڪسٽينشن انڊ اسپيشلائيزيشن سروسز ڊئريڪٽوريٽ"، لطيف آباد، ۾ ڊپٽي ڊئريڪٽر جي آساميءَ تي، جتي ميرمحمد سيال هو. اهو بقا محمد قريشيءَ جي جاءِ تي ڊپٽي ڊائريڪٽر (اسڪولس) ٿيو آهي ۽ بقا محمد قريشي هتي منهنجي خالي ٿيل ڪرسيءَ تي موڪليو اٿن. هتان مون ۳ تاريخ سومر ڏينهن چارج ڇڏي آهي ۽ ٻه چار ڏينهن هتي دوستن سان رس رهائين ۾ مست رهياسين. سڀاڻي ڇنڇر ڏينهن ۸ تاريخ هتان روانو ٿيندس، ۽ سومر ڏينهن ۱۰ تاريخ صبح جو حيدرآباد ۾ نئين جڳهه جي چارج وٺندس.

تنهنجي سي ٽي ۽ ايس ويءَ جي چونڊ جي چڪر کي جڏهن به حيدرآباد پئي ويو آهيان، تڏهن پئي ڏٺو ۽ جانچيو اٿم. سچ پچين ته تنهنجو نالو نه سي ٽيءَ جي لسٽ ۾ ۽ نه ايس ويءَ جي لسٽ ۾ آيل هيستائين لپي سگهيو آهيان. اها ڳالهه اُتي بقا محمد قريشيءَ کي چيم، ۽ هُن ان جي جانچ ڪرڻ جو انجام به ڪيو. پر گهڻو وقت جو اُتي رهڻ ڪونه ٿي ٿيو، سو ڳالهه وري به اُتي جو اُتي رهجي پئي ويئي آهي. هاڻي جو مرڳو اوڏانهن بدليءَ جي سبب وڃان ٿو، سو اميد ته تفصيلي جانچ ڪرائي، ڪو ڳالهه جو مُنهن سرُ ڪرائيندس. تون جي پاڻ ان وچ ۾ حيدرآباد اچي نڪتين ته لسٽون توکي ڏيکارائي به سگهيون.

اڏانهن ٿر ۾ هن سال ضرور هڪڙو پيرو اچيو. پنهنجي يار مٺيءَ واري جي مهماني ٻن چئن ڏينهن جي هلي ڪائينداسين. تو وٽ ته پهرين ئي اچيو. اها دل جي آس آهي.

پنهجا يار اياز، تنوير، فتاح ملڪ ۽ ڀٽي ۽ ٻيا سڀ خوش چڱا پلا آهن.
سنڌ جي سنڌيءَ جو صوبائي درجو قبول ٿيو ۽ قائم ٿيو، اُن لاءِ سوين
هزارين مبارڪون قبولج.

هتي ڪم اهڙو ۽ ايترو گهڻو هو، جو ڳالهه ٺي نه پڇ. اُتي حيدرآباد ۾ رهي
وري به تو جهڙن سنگت ساٿ وارن سان گڏجي ڪجهه 'قلمڪاري' ڪبي- پوءِ اُها
ادب جي انگ ۾ ڳڻجڻ جهڙي ٿي سگهي يا نه، تنهن جي ڳڻتي پاڻ کي نه اڳي
رهندي هئي ۽ نه هاڻي رهندي.

وڌيڪ خير- شال خوش هجي!

تنهنجو محمد ابراهيم

× × ×

سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي آفيس،

اي-۱۰، جي او آر ڪالوني،

حيدرآباد، سنڌ

۲۵-۱۱-۱۹۷۲ع

پيارا عبدالقادر،

توڏانهن هڪڙو خط لکيو هوم، پر ان جو جواب نه مليو آهي، اميد ته تون خوش چڱو ڀلو هوندين.

سي. ٽي. جي چونڊ لاءِ انٽرويو جون لسٽون هڪ هڪ ڪري وري به هفتو کن ٿيو ته ڊئريڪٽر جي آفيس ۾ ڏنيم. ڳوليندي ڳوليندي، تنهنجو نالو ملي ويو. هاڻي صورتحال هيءُ آهي ته تنهنجو نالو ۵۲ نمبر تي رکيل آهي. چاليهين نمبر تائين سي ٽي جي جون جايون ڏجي چڪيون آهن- جيئن جيئن خالي ٿين ٿيون تيئن تيئن نمبر وار ڏيندا اچن ٿا. اميد ته ٻن ٽن مهينن ۾ تنهنجو وارو ايندو ۽ توکي سي. ٽي جي جاءِ ڏيندا. گرنجويٽ اسڪيل ته مون کي چيو اٿن ته سيڪنڊري اسڪولن يعني هاءِ ۽ مڊل اسڪولن ۾ ڪم ڪرڻ وارن کي ڏنيون اٿن ۽ ڏين ٿا. ميرٿ لسٽ ٺاهي اٿن، اُن پٽاندر، ۽ اهڙيءَ طرح ۶۸ يا ۱۹۶۹ع جي سال ۾ جن بي. ايڊ پاس ڪئي آهي، تن مان ميرٿ موجب اسڪيل ڏيئي چڪا آهن. اڃا تائين هڪ به پرائمري سائيڊ مان ڪنهن کي گرنجويٽ اسڪيل ڪانه ڏني اٿن. اهي سڀ ڳالهيون هو ڊائريڪٽوريٽ ۾ مون سان ڪن ٿا، سو حال في الحال جيڪڏهن ٻن ٽن مهينن ۾ تون سي. ٽي. اسڪيل ۾ اچي وڃين، ته پوءِ ڪنهن موقعي سان گرنجويٽ اسڪيل به وٺي سگهين. ان وچ ۾ جيڪڏهن ڪٿي ڊائريڪٽ سليڪشن ڪن ۽ اُتي تون به وڃين، ۽ ڪجهي سگهين، ته ٿي سگهي ٿو.

مهرباني ڪري ڪڏهن دل ۾ رنج يا ڏک نه ڪج. هتي اسين جيڪي شهرن ۾ ويٺا آهيون، تن جي حالت بس ائين ئي آهي، پنهنجيءَ ۾ ئي هر ڪو پورو آهي، بلڪ رڳي بيزاري ئي بيزاري آهي. اسان جا ڪيترائي يار ڏاڍن چڪرن ۾ رهن ٿا. رسالا سو خوب پيا نڪرن، جن ۾ ادب گهٽ، سياست گهڻي، ۽ سياست ظاهر آهي ته رڳو لفظ ئي لفظ ته ڪانهي. اسين مڙيوئي لفظن ۾ گهڻو ورتل آهيون ۽ انهن ۾ ئي ڦاٿل رهڻ به گهرون ٿا، ۽ ڀانيون ٿا ته لفظ اسان کي اسان جون جنگيون ڪٽي ڏيندا. سو لفظن جي هٿيارن کي خوب پيا هلايون، آلاريون ۽ هٿون ۽ اڇلايون. ان لفظن جي محاذ آرائين ۾، ادب جي تخليقي ڪم کان به پوريءَ طرح پوئتي هٽي ويا آهيون.

بيو مڙيو ئي خير آهي، خط ضرور لکج.

تنهنجو محمد ابراهيم

حيدرآباد، سنڌ

۱-۲-۱۹۷۳ع

پيارا پيءُ عبدالقادر،

مون کي ياد ٿو اچي ته هن کان اڳ هڪ خط توڏانهن لکيو اٿم، پر اُن جو جواب توکان نه مليو اٿم. اميد ته تون خوش هوندين.

ڪالهه ڊائريڪٽوريٽ آف ايڊيوڪيشن ۾ ويو هوس ۽ اُتي خبر پيم ته تنهنجي سي. ٽي. اسڪيل جا آرڊر ڪڍيا اٿن. آرڊرن جي ڪاپي هن خط سان توڏانهن موڪليان ٿو. پهچڻ سان ميرپورخاص ۾ ڊسٽرڪٽ ايڊيوڪيشن آفيسر وٽ وڃي، ڪانٽنس پوسٽنگ جا آرڊر وٺي، مقرريءَ واري اسڪول ۾ دخلڪار ٿج.

تنهنجي افسانن جي مهاڳ لاءِ دوست چون پيا. ڇپيل ڪاپي اڃا مون کي ڏني ڪانه اٿن. ڏيندا، ته جيڪي به اکر لکي سگهيس سي لکي ڏيندوسان.

هيڏانهن اچين ته ضرور ملج، آءُ پهرينءَ مارچ کان رٽائرمينٽ جي ڇهن مهينن جي موڪل تي وڃي رهيو آهيان، جو آگسٽ ۱۹۷۳ع جي آخر ۾ پينشن تي وڃڻو اٿم. ٻيو سڀ خير.

تنهنجو پنهنجو

محمد ابراهيم جويو

× × ×

فضل پٽيرو

۳-۲-۱۹۷۶ع

بھاريون ئي بھاريون،

پيارا سائين،

ڏينھن گذري ويا آھن ھڪٻئي کي خط لکڻي کي، سو سمجھ ۾ نٿو اچي ته ڪٿان شروع ڪريان ۽ ڪٿي بند ڪريان. حال حقيقت اها لڳي پئي آهي، جو جيئن اُپ اک پتي آهي تيئن مينهن بس ئي نٿو ڪري، سياري ۾ به ڌم ڌمان لڳي پئي آهي. يا ته پيا ٻن ڦڙين لاءِ سڪندا هئاسون يا ته وري اهڙي حالت اچي بيٺي آهي، جو 'بس بس' جو آواز به نٿي مان نٿو ڪري! ڪهڙي خبر وري يڪي ئي ڏيئي ڇڏي- آسمان سان پيار به ڏاڍو اٿئون پر ڪانئس ڊجون به گهٽوئي ٿا.

'اياز' جي وائيس چانسلر ٿيڻ جون اوهان کي مبارڪون. آءٌ ته خوش ٿيو آهيان. سنڌ جو بنيادي مسئلو آهي ئي 'علم جي حاصلات'، سو اڳي به علم ڏيندو هو ۽ هاڻ به علم جو واپار ڪرڻو پوندس. سندس بنيادي حيثيت به ڪابه گهٽتائي نه آئي آهي. اُميد اٿئون ته ڪامياب ويندو.

هو اسان وارو يار شوڪت ته سڃاڻو. T.V ۾ ڏاڍو ناخوش آهي، جو پاڻ رهي ڪراچيءَ ۾، هڪڙو گهر حيدرآباد ۾ پيو ڳوٺ. ڪمانڊ وارو هڪڙو، ڪانڊ وارا گهڻا. تنهن کان پوءِ ڪراچيءَ جي خرچن کان به الله ڏئي پناه. سنڌيءَ ۾ M.A. ڪيل اٿس. سندس ذهانت کان توهين واقف آهيو. جيڪڏهن کيس يونيورسٽيءَ ۾ نوڪري ملي وڃي ته تمام ڀلي ڳالهه ٿيندي- ذاتي طرح تي 'هڪڙي پاسي' ٿيندو. ازانسواءِ يونيورسٽيءَ کي به ڏهين ماڻهن جي ضرورت آهي: اوهين اياز کي چوندا ته ڪم ٿي ويندو. ڪنهن وزير پزير کان لکائڻو هوندو ته اسين پاڻ لکرائي وٺنداسين. ڳالهه رڳو اها آهي ته 'سکر وارو همراھ' ڳالهه مڃي.

وڌيڪ خوش وينا آهيون. حيدرآباد اچڻ ٿيندو ته ملاقاتون ٿينديون. سلام

ع. ق. شيخ کي ۽ مراد کي.

عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

فضل ڀنڀرو

۱۷-۲-۱۹۷۶ع

بھاريون ئي بھاريون،

سائين منهنجا،

هيٺون سارن ڏينهن کان پوءِ اوهان جو خط پڙهي ڏاڍي خوشي ٿي. ڪجهه اوهان جي مصروفيتن ڪجهه منهنجن رولز، جيڪو خطن جي اچ وڃ ۾ ڏارُ وجهي ڇڏيو هو سو پرجندو پيو محسوس ٿئي. ڪم از ڪم اسان جي طرفان ته انهن ئي هوندو.

پنجن ڇهن مهينن کان مون وڏيرن سان گڏجي رڳن ڇڏي ڏنو آهي. ڪجهه گهريلو ڏميساريون وڏي ويون آهن ۽ ڪجهه وري وڏيرن جي اڻ سٽرنڊز رُخ مان بيزاريءَ ۾ (سنڌي وڏيري جي ذات سٽرڻي نه آهي)، ۽ گهڻي قدر وري پنهنجي گهٽ پڙهڻ ۽ گهٽ لکڻ جي احساس مون کي صفا گهر پيڙو ڪري ڇڏيو آهي. مون انهيءَ واندڪائيءَ ۾ وقت کان تمام گهڻو لاپ پرايو آهي. خاص ڪري پڙهڻ تي ڌم ڌمان لڳايو ويٺو آهيان. ڪتابن سان گهر ڀريو پيو آهي.

توهان جيڪا افسانن جي لسٽ مون کان گهري هئي، سا مون ٺاهي هئي. اها مون کان گهر ٿي ويئي، ۽ پوءِ اها ڳالهه ياد ٿي نه رهي. هينئر جڏهن اوهان جو خط پهتو تڏهن پهر اها لسٽ ٺاهڻ ۾ لڳي ويو آهيان ۽ تيارو ڪهاڻيون ڪن لسٽ ۾ آنديون اٿم، ويهارو ڪن ٻيون اينديون، ۽ پوءِ انهن مان به ۲۵ ڪهاڻيون ڪن چونڊ ڪري، اوهان کي سٺ ٿي موڪلي ڏيندس. منهنجو خيال آهي ته منهنجي چونڊ سان گڏوگڏ اوهين توڙي اوهان جو هڪ اڌ ٻيو دوست چونڊ ڪن، ۽ پوءِ انهن سڀني چونڊن مان پهر توهين چونڊ ڪري ڪتاب ترتيب ڏيندا ته معاملو تمام نمڪي بيهندو. هڪڙي ماڻهوءَ جي چونڊ ۽ محنت کان چئن پنجن چئن جي محنت وڌيڪ ڪارگر ۽ با اثر ٿيندي، ۽ انهن ڪرڻ سان مختلف فڪري ڌارائن جو تمام سٺو گلسترو ٺهي تيار ٿيندو.

ڪجهه عرصي کان کاتو (-) ماڻهن جا واڌو (+) ادب تي حملا پڙهي دل ۾ انهن جي جواب ڏيڻ لاءِ گهڻي پُور آيا ويا ٿي، هينئون سڙيو پئي. ان سلسلي ۾ اوهان پاڻ مون کي حڪم ڪيو هو ته ترقي پسند ادب جي بچاءَ ۾ ڪجهه لکان-

مون ان سلسلي ۾ گمڻيڻي ويچارڻو آهي ۽ لکڻ جي ڪوشش پڻ ڪئي اٿم، پر سوال آهي ته اهڙي قسم جو مواد ته ڇپجڻ به بروقت ڪبي. اهڙي قسم جا مضمون ڪي افسانا، ناول يا شعر ته ڪين آهن، جو رڪي ڇڏجن ۽ پوءِ اُهي ڪنهن به وقت ڇپجي وڃن!

اٺين برابر آهي ته هلال پاڪستان حمڙي شاندار اخبار پاڻ جو نيز ۾ تيز هٿيار آهي. پر سراج صاحب جي ڪنڌ مان ڪلي ڪير ڪڍي. مون اڳ ۾ به مضمون اخبار کي موڪليا هئا، جي هُن صاحب مون کي ڪو هلال پاڪستان جو مراسلہ نگار سمجهي، الائي ڪهڙيءَ ڪنڊ ۾ اُچائي ڇڏيا! مون اُن سلسلي ۾ ڪيس ڪجهه خط به لکيا، پر جواب نڌارڊ.

اهي ٻئي مضمون مون ڳوناڻي زندگيءَ کي نظر ۾ رکي لکيا هئا، جيڪا صحيح معنيٰ ۾ سنڌ جي زندگي آهي. منهنجو موضوع ڳوٺ جو مسڪين ماڻهو هو- ۽ ان سنڌ جي 'ماڻهوءَ' کي جيترو آءُ ٿو سڃاڻان، انهي ماڻهوءَ جي مسئلن جي جيڪا مون کي خبر آهي سا سراج صاحب کي نه آهي- ان سلسلي ۾ C.S.P. جي ڊگري ۽ آفيس ۾ ڦرندڙ ڪرسيون ڪم نه اينديون آهن. هيٺ ڏکا جملئا ٿا ٻڌن، جيڪي اسان جهليا آهن ۽ اسان کي ئي حق پهچي ٿو ته 'ماڻهن' تي لکون.

پهرين ته ڏک جهڙي ڳالهه اها آهي ته اسان جا جج اهڙا ماڻهو ٿي ويهن ٿا، جن کي 'ماڻهو' جي قانون جو پهريون باب به ڪونه ٿو اچي. پر زماني جو دستور ڏسي پنهنجي ڏاڙهي ڪنهن جي هٿ ۾ ڏنيسون، پوءِ به جاهليت ۽ بي قدريءَ جو ثبوت ڏين ۾ ڪهڙي شرافت رکي آهي.

بهرحال پنهنجن اڳين مضمونن جو حشر ڏسي، پاڻ ٻيو ڪجهه لکي، "هلال پاڪستان" کي موڪلڻ کان يڪي توبم ڪئي. ٽي سگهي ٿو ته ترقي پسند ادب جي بچاءَ ۾ لکيل منهنجو مضمون اوهان جي سفارش تي ۽ ڪجهه سڄي ادبي ٽولي جي مفاد کي نظر ۾ رکي ڇاپيو وڃي. پر مون کي لکيت ڇپائڻ ۾ ڪنهن به سفارش جي ضرورت نه آهي- ايتري ذلالت مون کان نه ڀڄندي.

هونئن به توهان جا 'وڏا اديب' دوست هڪڙيءَ اک پٺيءَ نه پوندا آهن. سواءِ شيخ اياز جي- اياز ته ايڏو وڏو فنڪار آهي، جو هُن جي جتي ڪٽندي به پيا سونهندا سين.

مون کي ته اهو به ڏک آهي، جو اوهان جي محنت ۽ شخصيت مان اوهان جي دوستن رڳو ذاتي مفاد حاصل ڪيا آهن ۽ پرايو ڪجهه به نه اٿن - ڊاڪٽر پريٽ اوهان تي توکون ڪندي به ڪن شخصن کي ڪنن سان مون پاڻ ٻڌو آهي. پر اوهن آهيو، جو هر ڪچهريءَ ۾ سندن بچاءُ ڪندا رهندا آهيو.

توهان ڪنهن ڪم جي سلسلي ۾ لکيو آهي ته روبرو ڳالهائينداسون، سو في الحال ته منهنجو اچڻ تمام دير سان ٿيندو. اوهان خط لکي احوال موڪليو، اسين ٻئي ڪلها وهڻ لاءِ تيار آهيون.

ننڍڙي ڪڪي خوش آهي ۽ مون لاءِ تمام وڏو تجربو آهي.

سلام سائين ع. ق. شيخ کي.

عبدالقادر جوڻيجو

× × ×

جنهان

۳-۱۹۷۶ع

سائين منهنجا،

هڪ خط اڳ ۾ لکيو اٿم، اُميد نه مليو هوندو. ٿي سگهي ٿو اهو خط اوهاڻ کي ڪي قدر ناگوار گذريو هجي، پر ڪڏهن ڪڏهن ماڻهو اهڙي ماڻهوءَ اڳيان روئي وجهندو آهي، جيڪو ٻڌندو به آهي- اهڙا ڪم اوهاڻ وٽ ڏسي، دوستن جي شڪايت ڪري وينس ۽ اڃا به ڪڏهن وجهه مليو ته ڪندس.

لکڻ ۽ پڙهڻ ساڳئي نموني پر زور زور سان چالو آهي. انهن ڪمن ڪرڻ جو وقت جام اٿم، سو ڪريان پيو. مهراڻ واريون ٻئي ڪهاڻيون ضرور پڙهيون هوندو. انهن کان پوءِ به ريڊيائي ڊراما لکيا اٿم، هڪ ڊرامو ”ڀنگ“ ٿي وي وارن کي موڪليو اٿم. واسيلي شڪشن جي ڪهاڻي، ”Country Dwellers“ ترجمو ڪري، مختصر پر جامع تبصري سان، مهراڻ وارن لاءِ موڪلي اٿم. خاص ڳالهه ته هڪ عدد ناول لکڻ ۾ پڻ مصروف آهيان.

ناول جو موضوع هڪڙو پوڙهو ٽيننڙ ڳوٺاڻو ماڻهو آهي، جيڪو آهستي آهستي معاشري کان ٽٽندو، ’اسي مت ڪسيءَ ۾ هليو وڃي ٿو. ان بهاني سان سنڌ جي ڳوٺاڻي گهر و زندگيءَ جو انگ انگ چٽڻ جي ڪوشش ڪندس. ناول جو بنياد ’سماجي حقيقت نگاريءَ‘ تي آهي.

اوهين مناسب سمجهو ته نموني طور تي ناول جو پهريون باب اوهاڻ کي موڪلي ڏيان. ان بهاني سان مون غريب کي وري اوهاڻ جي صلاح سولي ملي ويندي، جيڪا تمام ضروري سمجهان ٿو.

آءٌ سمجهان ٿو جيڪا واقعي ڳوٺاڻي زندگي آهي. اُن جي صحيح ترجماني اڃا fiction ۾ نه ٿي سگهي آهي. ايڪڙ بيڪڙ افسانا لکيا ويا آهن، پر سچي پچي زندگيءَ لاءِ ناول جو وڏو ڪٺواس ٿو ڪپي. افسانو ان ڳالهه جي پوري ترجماني نٿو ڪري سگهي، پوءِ ڀلي ڪٿي اهو گهڻي تعداد ۾ لکيو ويو هجي. ڇو جو افساني جي داخلي ارتقا جي رفتار تمام تيز آهي ۽ ’هڻ ڪڻ‘ وارو معاملو ڪرڻو ٿو پوي، پر زندگيءَ جي رفتار ڏاڍي آهستي واري آهي جنهن جو ساڻ صرف ناول ڏيئي سگهي ٿو.

هينئر جيڪا گوڏا کوڙي ويهي استبدادي ڪريان پيو، دنيا جي ادب جي، اُن استبداديءَ ئي مون کي ناول لکڻ جي ترغيب ڏني آهي. هن ٿوري عرصي ۾ گهڻو ڪجهه پرائڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم. هونئن ته هاڻ دنيا جي ادب ۾ گهڻيئي

فڪري ۽ فني تحريڪون موجود آهن، پر يورپ جي اديبن جي خاص خوبي آهي ته هو جنهن به تحريڪ يا لاڙي سان لاڳاپيل رهيا آهن ان سان نڀايو اٿن.

Pearl S. Buck، پنهنجي مشهور ناول "Good Earth" ۽ نوبل پرائيز جي ڪري مشهور هئڻ جي باوجود، هلڪو ادب لکندڙ سمجهيو وڃي ٿو، پر سچ ڪري پڇو ته سندس ٻه ناول "Living Reed" (سرِ نيريا پاند) ۽ Dragon Seed (پلارو بچ) ڏاڍا سٺا آهن، جيتوڻيڪ سندس ٻين ناولن Hidden flow & Mother وغيره ۾ جان نه آهي. Living reed ۾ ڪوريا جي مٿانهين طبقي مان ڦٽي نڪرندڙ چئن پيڙهين جو ذڪر آهي، جنهن ۾ سماجي حقيقت نگاري عروج تي پهتل آهي. Dragon Seed ۾ جيڪا خاص ڳالهه وڻي، اها آهي ڳوٺاڻن چينين جي زندگيءَ جو عڪس: ناول ۾ هڪ هنڌ چيني ڳوٺاڻا دشمن جپاني فوجين جو انتظار وينا ڪن ۽ مانار، خوف ۽ ڪيفيت اُميد جو ماحول ڇانيل آهي. اهڙي صورتحال ٿر جي ڳوٺن ۾ مون ۱۹۷۱ع جي جنگ ۾ ڏٺي.

بني پاسي Erskine Coldwell آمريڪي ڳوٺاڻيءَ ۽ ننڍڙن شهرن جي زندگيءَ جو عڪس به واهه جو چٽيو آهي. Place Called Estherville ۾ گورا چوڪرا هڪڙي شيدي نوڪر چوڪري جو اونهائي گهٽيءَ ۾ انتظار وينا ڪن، جو کين پتو پيو آهي ته ٻن ٽن گورين چوڪرين سان ان جا جنسي تعلقات آهن، ۽ هو ان جو وير وٺڻ چاهين ٿا. سندن گفتگو، صلاح ڪرڻ جو اندازو ۽ پوءِ ان شيدي جو ڪري سان ڪيل جُٺ جو رنگ ڍنگ ساڳيو اسان وارو آهي. سندس ٻين ناولن Journey Man، Tobacco Road ۾ به ڳوٺاڻي زندگي ڏنل آهي، البت سندس تازو ناول Last Night of Summer شهر جو ترجمان آهي، ان ۾ وري موسم ۽ انساني جذبات جو گڏجي چوٽ تي چڙهي، هيٺ ڪرڻ جو ذڪر آهي. بمرحال، ڳوٺاڻي زندگيءَ جي ترجمانيءَ ۾ ميخائيل شولوخوف جي Quiet Flows the Don ۽ Virgin Soil Upturned جو ذڪر ڪرڻ ان ڪري اجايو پيو ٿئي، جو ڳوٺاڻي زندگيءَ جو ههڙو عڪس دُنيا ۾ هن وقت موجود هئڻ مشڪل آهي.

البت انهن سڀني ليکڪن جي لکڻين کي پڙهڻ کان پوءِ ايترو ضرور احساس ٿئي ٿو ته يورپ کي ڇڏي باقي مُلڪن جي ڳوٺاڻن ماڻهن جي بنيادي نفسيات ۽ تهذيب ساڳي ئي آهي.

انهيءَ ۾ ڪو شڪ نه آهي ته زندگي جيتري خارجي آهي ۽ اوتري داخلي آهي. ان ڪري مختلف بلڪ متضاد فڪري لاڙن هوندي به آءٌ شولوخوف، پرل ايس بڪ، ارسڪن ڪالڊيل ۽ گورڪيءَ کي جيخوف، سارتر، قره العين حيدر جي برابر

اهميت ڏيندو آهيان، جو پهريون توڙي ٻيون گروهه پنهنجي پنهنجي لاڙي ۾ بند هئڻ جي باوجود به وڏا سڃاڻپا ڪيا آهن. پر، سائنس منهنجا، ليکڪ اهو مڃي جيڪو چارٽي پاسا وهي وڃي؛ اندر نهاريندي نهاريندي، ٻاهر به نھاري وئي. اهڙا جنس اکين وارا ليکڪ مون کي مطالعي ۾ شيخ اياز، فيودور دوستووسڪي ۽ ليوتالسٽاءَ نظر اچن ٿا. ان ڳالهه جي ڪري آءٌ اياز کي پٽائيءَ کان وڌيڪ اهميت ڏيندو آهيان. لطيف سائينءَ وٽ خارجيت توڙي داخليت آهي پر سندس شع جي جامع خاصيت يا ڪمزوري هڪ لاڙي جو ٻئي لاڙي تي رعب آهي، ۽ اياز ٻنهي پاسي ڌار ڌار اهڙي نموني سان وهي ويو آهي، جو سندس ڪنهن به هڪ لاڙي کي ٻئي لاڙي تي چاڻنجي وڃڻ جو وجهه نٿو ملي. منهنجي خيال ۾ شاعر جي وڏي ۾ وڏي خوبي تضاد آهي. ان سلسلي ۾ قرهالعين جا به ڏاڍا لاڳ ياد ٿا اچن؛ هڪ جتو ٻئي کان ٿو پڇي ته ”تنهنجو ڪهڙي نظريي سان تعلق آهي؟“ ٻيو جواب ٿو ڏئي ته ”مون اڃا دل جا دروازا کولي رکيا آهن.“

ڳالهه ڪٿان جي ڪٿان وڃي نڪتي! ڪا سسڪ پئي؟ ”دل جا دروازا کولي رڌڻ!

ڪهاڻين جي لسٽ سڀاڻي يا پرينهن پوسٽ ڪندس. ان سلسلي ۾ يا ٻئي ڪنهن به سلسلي ۾ وڌيڪ ڪو ڪم ڪار رکندا ته حاضر آهيان. شوڪت جي تمام گهڻي ڀارت آتو. هوشيار چوڪرو آهي ۽ ڪم وٺڻ جهڙو آهي. ان ۾ شوڪت جي ذاتي فائدي سان ٻوليءَ جو ۽ اسان جي ڪم جو به فائدو آهي.

’اياز‘ جيڪو V.C. ٿيو آهي، ته سمجهان ٿو سندس خاص مقصد به ٻوليءَ ۽ ماڻهن جي خدمت هوندو، نه ته ذاتي طرح تي ته وڪالت جو ڌنڌو سٺو هئس. اهو همراهه ٻوليءَ جي سلسلي ۾ ضرور ڪجهه نه ڪجهه ڪندو. بااختيار آهي، اسان جون منجس تمام وڏيون اميدون آهن. تعليمي ۽ ادبي سلسلي ۾ سندس نظر هيٺ ڪي نوان ادارا کُلن يا جيڪي اڳ ۾ ئي آهن انهن جي واڌ جو سوچي، ته مهرباني ڪري مون کي نظر انداز نه ڪجو. آءٌ به چاهيان ٿو ته باقاعدي ڪٿي رهي ڪم ڪريان. ماسٽري پنهنجيءَ جاءِ تي وڏي شيءِ آهي، پر اسان جي اصلي جڳهه ادبي ادارن ۾ آهي. ان ڪري ٽيڪسٽ بوڪ بورڊ لاءِ دوستن کي چيم، پر ڪجهه ڪونه ٿيو. ڪا اهڙي ذميواريءَ واري جڳهه هجي، ته اها مون تي مهرباني ڪندا. آهيان ته صرف B.A., B.Ed. اها ڳالهه نظر ۾ ضرور رکجو. هت آءٌ صحيح معنيٰ ۾ بيڪار آهيان.

عبدالقادر جوڻيجو

اوهان جي حڪم موجب ڪهاڻين جي لسٽ موڪليان پيو. جيتريقدر
منهنجو مطالعو آهي اوتريقدر مون کي اهي ئي ڪهاڻيون نيڪ لڳيون آهن. البت
هڪڙي ڳالهه آهي ته هت ڳوٺ ۾ ويهي ڪهاڻين جي ترتيب ڏيڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم
آهي. هن ڪم لاءِ ڪيترا ڪتاب ۽ رسالا گهربل آهن. بهرحال ڪجهه پاڻ وٽ پيل
مواد ۽ ڪجهه ياداشت جي زور تي ڪم ڪيو اٿم.

وڌيڪ ڪو نقل وغيره ڪرڻ جو بار به رکندا، ته به حاضر آهيون. واندا ويٺا
آهيون، ڪم ڪرڻ تي دل ٿي چئي.

سلام سنگت کي.

عبدالقادر جوڻيجو

ڪهاڻيءَ جو عنوان ليکڪ

۱- شاه جو ڦرُ جمال ابڙو

۲- لات جمال ابڙو

۳- سڀني جو موت ذوالفقار راشدي

۴- پسي ڳاڙها ڳل رسول بخش پليجو

۵- پهرين مُراد نسيم کرل

۶- چوٽيهون دُرُ نسيم کرل

۷- جيون ڪوئي جموتو آهي علي بابا

۸- درد جو شهر آغا سليم

۹- سمنڊ ۾ هڪ اڪيلو روح شوکت حسين شورو

۱۰- جيڇي زرينه بلوچ

۱۱- ويريون حميد سنڌي

۱۲- بري هن ڀنڀور ۾ غلام رباني

۱۳- جيڪر اچين هاڻ فاروق سولنگي

۱۴- پڳل تتل ليڪا مشتاق شورو

۱۵- پهرين لانو غياث جوڻيجو

۱۶- بک جا چڪ ماهتاب محبوب

۱۷- سٽل پڙاڏو مراد علي مرزا

۱۸- بيگي ۽ بيگي بهزاد

۱۹- زندگي ۽ هڪ ڪُن امر جليل

۲۰- اونداها رستا ۽ غلام نبي مغل

دونهائيل گهٽيون

۲۱- واٽون، راتيون ۽ رول عبدالقادر جوڻيجو

حیدرآباد، سندھ

۱۳-۳-۱۹۷۶ع

منا پاء عبدالقادر، خوش هجين شال.

تنهنجا ٽي خط سامهون رکي، هي جواب لکي رهيو آهيان. منهنجن خطن لکڻ جي سستيءَ جي ته توکي خبر آهي، ۽ هاڻي ته اياز، جو هتي آهي سو رڳو هن جي 'سريراهيءَ' ۾ وقت گذريو وڃي. پنهنجا ڪيترا ڪم هٿ ۾ هئا، سي به ائين اڌ ۾ رهجي ويا آهن. طبيعت ناهه ۾ نٿي رهي. من ڏاڍو اُٻاڻڪو گذري ٿو. پراون جي دشمنيءَ ۽ پنهنجن جي لادعائيءَ سبب پنهنجو ڪو دل گهريو ڪم مڻهائڻو ٿي، اڳتي ڏونه ر وڌي. پر ماڻهن کان وڌيڪ ڪم ۾ منهن وڃي ويهي ٿو، ته البت دل وندرجي ٿي ۽ وقت ٿورو گهڻو لاپڻاڻڪ لڳي ٿو. نه ته بيڪار ڳالهيون، بيڪار ماتعو، بيڪار وقت، جيئن ئي جڄال. ان بي ڍنگيءَ ۽ بي اُتساهي ماحول ۾ سوجبو هو ته ڪن همخيال ۽ سليقي مند ساٿين سان گڏجي، ڪنهن نتيجي خيڙ رٿا تي ويهي ڪم ڪجي، پر هڪ ته وسيلن جي ڪمي، ٻيو اجائيءَ زندگي جي بيڪار مسئلن جي چڪتاڻ، ماڻهن جا بيگاري ڪم ۽ پنهنجي طبيعت جو نرپڻو- مطلب ته ڳالهه ڪجهه اڳي ڪنهن رفتار يا ڪنهن اعتماد سان ڪانه ٿي وڌي. اڳي جڏهن ڪنهن جي واتان ٻڌندو هوس ته "بس ادا پيا گهلجون!" ته ڳالهه ايتري سمجهه ۾ ڪانه ايندي هئي، پر هاڻ نراسائيءَ جي ان اٿاهه ڪڏ ۾ ڪريل ماڻهوءَ جي دل جي حال جي ڪجهه ڪجهه خبر پوي ٿي. بهرحال وري به هلڻو آهي سو ٻيو هلجي.

تنهنجي چونڊ ڪيل افسانن جي لسٽ پڙهيم. تو نهايت سٺا افسانا چونڊيا آهن. ٻيا به چونڊبا جيئن تو صلاح ڏني آهي. پوءِ انهن کي وري ان خيال سان ڏسو ته انگريزي ترجمي جي خيال کان ڪهڙا آسان ۽ مناسب ثابت ٿي سگهندا. سنڌ يونيورسٽيءَ جي سنڌالاجيءَ وارن جو هي ڪم آهي، يعني انهن کي چونڊ سنڌي افسانن جو مجموعو انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪرائي شايع ڪرائڻو آهي. افسوس رڳو اهو آهي ته سنڌي افسانن جا مجموعا الڳ الڳ اديبن جا يا سال سال جي چونڊ افسانن جا، نه ابترا گهڻا شايع ٿي سگهيا آهن ۽ نه وري انهن جي ائين ويجهڙائيءَ ۾ شايع ٿيڻ جا ڪي اسڪان آهن.

"سنڌالاجي" يا "سنڌي ادبي بورڊ" اهي به ادارا آهن جن ڏانهن سنڌي ادب

دوست حلقا وري وري آسانتيون اڪيون کنيو پيا نمازين. پر ڪم ”ادارا“ يا ادارن جون ڪرسون، ميزون، ڪپٽ ۽ پتيون نه ڪنديون آهن. اُتي جيڪي ماڻهو وٺل هوندا آهن. ڪم اُهي ڪندا آهن. هن وقت جيڪي ماڻهو ادارن ۾ براجمان آهن ۽ صاحب اختيار آهن، اُهي، جيئن پين سيني محڪمن ۾ اڄ دستور آهي، ڪم سان گهٽ واسطو پنهنجو سمجهن ٿا. خود مالي وسيلن ۽ پئسن سموليتون، جيڪي ادبي ۽ ثقافتي ڪم جي ڪرڻ لاءِ گهربل آهن، سي به هنن اسان جي ادارن وٽ بي حد گهٽ آهن. هڪ حد تائين هنن ادارن ۾ ڪم ڪندڙ ماڻهن کي فيصلي ۽ عمل جي گهربل آزادي ۽ خود اختياري به حاصل ڪانهي. پر اُن جي باوجود، جو ڪجهه هو ڪري سگهن ٿا ۽ ڪين ڪرڻ گهرجي، سو به اسان ڪا ڪونه ٿو ٿئي. آءٌ ڪوشش ۽ سوچ ۾ رهندس ته جيئن ئي ڪا صورت خاص طرح سنڌالاجيءَ ۾ نڪري اچي، تيئن شوڪت حمز ۽ نو حمز سنڌي ادب ۽ علم جا سڃاڻ پورهيت ڪنهن طرح انهن ۾ اچي ڪم ڪن. وڌيڪ اُن مسئلي تي مناسب موقعي تي پاڻ روبرو ڳالهائي ٻولھائي سگھون ٿا.

تو پنهنجي مطالعي ۽ ادبي تخليقي ڪم جي اميد افزا صورتحال کان واقف ڪيو آهي. اُهو پڙهي دل بھار بھار ٿي ويئي. ناول جو ڪوبه حصو جڏهن به مون ڏانهن موڪليندين ته پنهنجي سڄيءَ رات جي نندڙ ڦٽائي به اُهو پڙهندس. اسان کي پنهنجي اديبن جي سوسائٽي-پاران ماهيانو ”ڪتاب نامو“ ڪيڏ جو ارادو هو، جو في الحال، مالي خيال کان تسلي بخش صورتحال نه هئڻ سبب، دل تان هٽائي ڇڏيو اٿئون- جيتوڻڪ ان جي پهرئين پرچي جي سموري مواد جي ترتيب به مڪمل ڪري ڇڏي هيم. انهي ماهنامي لاءِ تنهنجي ڪنهن افساني يا مختصر ناٽڪ جي ضرورت هئي ۽ اڃا به آهي؛ ڇو جو اُن سلسلي جي اشاعت جو خيال دل تان هٽائي برابر ڇڏيو اٿئون، پر صفا ڇڏيو هرگز هرگز ڪونه اٿئون. [ع.ق] شيخ صاحب توڏانهن ان باري ۾ شايد لکيو به هو، پر تو هن ڏانهن اُن بابت موت ۾ ڪجهه نه لکيو.

آءٌ ڪراچيءَ ۾ ٻن چئن ڏينهن ۾ ويندس. سراج سان سندس ايتريءَ بي رخيءَ جو سختيءَ سان ذڪر ڪندس. پر يقين رک، اڳي به جڏهن تنهنجي ڪا ڳالهه وٽس نڪتي آهي ته هن هميشه تو لاءِ محبت ۽ بچد ڪمٽي قدر جو اظهار ڪيو آهي. جو ڪجهه دل جي حضور سان لکيو، ان جي اشاعت جو مسئلو واقعي دل کي بي آرام ڪندو آهي، ۽ ائين ٿيڻ به گهرجي.

مون کي خبر آهي ته کي دوست مون تان پريٽ کلندا آهن، بلڪه کي ته
 ڄاڻي ٻڌمي دوستن جي حلقن ۾ ڳلا ۽ غيبت به ڪندا آهن. پر کلندن تان خير ٿين
 ٿا. پاڻ هر دوست ۽ ساٿيءَ جي گهڻڻمراڻي پاڻ تي فرض سمجهون ٿا. هو ان جو
 ڪمزور اتر ٿا ڏين. سا سندن ذميواري آهي.

تنهنجي ڪڪي ڪيئن آهي؟ اوهان سڀني لاءِ منهنجي دل ۾ اٿاھ پيار آهي.
 ان ڳالهه جو توکي ۽ تنهنجن سڀني پيارن ۽ دلگهرين کي يقين رکڻ آهي.

بيو سڀ خير

تنهنجو محمد ابراهيم

× × ×

۱۸-۳-۱۹۷۶ع

سدائين بهارين ۾ هُجو،

سائين منهنجا،

اوهان جو ڪلم خط مليو. مصروفيت هوندي به خط لکڻ لاءِ ٽيم ڪيڏن جي وڏي مهرباني. اُميد ته آئنده پڻ ائين يادگيري ڪندا رهندا. جيتريقدر افسانن جي چونڊ جو تعلق آهي، ته جيڪو حال حبيبانه هو سو پيش ڀريان ڪيوسين. واقعي سنڌي ٻوليءَ ۾ گهڻا افسانا اهڙا آهن، جن جو ترجمو ڪرڻ وڏي مصيبت آهي. ڪي ته وري اهڙا آهن، جو انگريزيءَ ۾ اچڻ کان پوءِ شايد پنهنجو وزن وڃائي ويهن.

علمي ۽ ادبي ڪم جو جيتريقدر سوال آهي، ته دُنيا جي سڃاڻڻ لاءِ ڪهڙين ڪهڙين ڏکين حالت ۾ ڪم ڪيا آهن. اسان کي ته پوءِ به نسبتاً وڌيڪ سهوليتون مليل آهن. پاڻ وارن يارن کان ڪم پڇندو نه آهي، پوءِ فَنڊس جي ڪمي ۽ نظرياتي پابندين جو روئڻو رُندا آهن. آءٌ ته سمجهان ٿو ته جيڪڏهن نيت صاف آهي ته سڀ معاملو صاف آهن.

سنڌي ادبي بورڊ اوهان جي وقت ۾ به هو ۽ هاڻ به آهي، پر سچ ڪري پڇو ته اڳي ڪم هو ۽ هاڻ خالي اخباري پروپيگنڊا ۽ هوٽلن جون تقريرون آهن. بنا ڪم جي ناهي ڄاڙي هئي ڪيستائين پنهنجو بچاءُ ڪيو رهيو ۽ ڪيستائين اڳي ٿيل ڪم تي پيو ڪڏبو.

سنڌالاجي ته ماشاءَ الله آهي، پر جيتريون ڊگهيون ڳالهيون آهن اوتريون چوڻيون وڪون آهن. اتي ته وري عقل جي ڪميءَ جو معاملو به آهي. صورت مان ئي ڪم نه بکنڊو، ته علمي ميدان ۾ وري ڪهڙا ڦاڙها مرندا.

منهنجي ته دل ڏاڍو ٿي چئي ته ڪم ڪريان ۽ سنڌالاجيءَ جهڙي اداري ۾ اچي ڪم ڪرڻ ته اسان لاءِ تمام وڏي غنيمت آهي. ڪم ڪيو ۽ گوڏا کوڙي ڪبو. ڳالهه رڳي اها آهي ته ڪٿي پير کوڙجي. نوجوانن کي به آزمائشي ته ڏسڻ گهرجي. اياز جو V.C. ٿي اچڻ ئي حوصلو بخشيندڙ ڳالهه آهي. مون کي خبر آهي ته هُن پنهنجي وڪالت ۽ شاعريءَ سان نڀايو آهي، سو يونيورسٽيءَ سان به نڀائيندو. اهڙا حال حقيقتون اسان تائين پهچن پيا ته همراهِ جي وٽ ونان لڳي پيشي آهي. اُميد ته پاڻ سنڌالاجيءَ تي به جوڳو ڌيان ڏيندو.

آءَ اُجڪلم سوشالاجيءَ ۾ M.A. ڪرڻ جو ارادو رکڻ ٿو. ان سلسلي ۾ رجسٽريشن ڪرائڻ ايندس ته روبرو ويهي ڳالهه ٻولهه ڪبي ۽ ڪنهن نتيجي تي پهچبو.

هت هن ڏنڌي ۾ ته صلاحيتن جو قتل ٿيڻ ٿئي. منهنجي خيال ۾ هتي جي ماحول ۾ ماستري اهڙي ئي آهي (مون لاءِ) جيڪا روايتي ڏاڏن وانگر گوڏا جتي، تنگن سڪاني، هلڻ کان لڇار ڪري ڇڏيندي. نه دنيا کي ڪجهه ڏيئي سگهنداسين نه دنيا ڪجهه اسان کي ڏيئي سگهندي. ائين برابر آهي ته ڳوٺاڻي زندگيءَ جي لاهه وڇڙ کان واقفيت وڌندي وڃي، پر اُن واقفيت کي ڪم جو روپ نه ڪم جي ماحول ۾ ئي ڏيئي سگهجي ٿو.

حزريقدر پاڻ جي سوسائٽيءَ جي رسالي ۾ تعلق آهي ته اُن لاءِ پائياڻ ٿو ته منهنجي ناول جو باب بلڪل ٺيڪ رهندو. اهو جلد ئي نقل ڪري اوهان ڏانهن موڪليندس.

دنيا جي ناول نگارن جون ڪوششون ڏسي اهو احساس تمام گهڻو ٿو ٿئي ته اسان کان ڪوبه ڪم پڄي نه سگهيو آهي، پر هاڻ نه ڇڏيو ۽ انهن همراهن سان قطار ۾ ضرور بيچو، پوءِ پلي ڇا به ٿي پوي. جڙڻا هو ماڻهو آهن تهڙا اسين آهيون. نڪو هو اُپ مان ڪريا آهن، نڪو اسين ڪوهن مان نڪتا آهيون.

اسان وٽ هڪڙو سيٽ چنديرام آهي، سو نوجوان زميندارن (سندس گراهڪن) کي هيئن نصيحت ڪندو آهي: ”بابا پئسو، گهوڙا پئسو، هاءِ پئسو، مرو مٺا پئسو ئي پئسو!“ تيئن اسان کان به زبان مان نڪري وڃي ته: ”بابا ڪم، گهوڙا ڪم، هاءِ ڪم، مرو مٺا ڪم ئي ڪم“

پاڻ جيڪو ويهي سوسائٽيءَ جي باري ۾ پئي سوچيو آهي نه ڪجهه سريانده ماڻهن کان ان ڪم لاءِ پئسو هٿ ڪجي تنهن لاءِ ته آءُ ائين چونڊس ته وڏيرن کان پئسو گهرڻ جي بدران شينهن جي وات ۾ وڃڻ چڱو آهي. هت وڏو ۾ وڏو جسم ڦٽيو، هٿ ته روح ۽ ضمير کي ڦٽو ٿو پوي.

وقت ملي ته جواب ڏيندا.

سلام ع. ق. شيخ کي عرض آهن.

عبدالغادر جوتيچو

x x x

(۱۰۲)

۱-۴-۱۹۸۲ع

سائين،

گذارش ته ميان محمد هاشم اچي ٿو. سندس مسودا کيڻ ٿا. ان باري ۾ پاڻ
حال احوال اڳيئي ڪيو هو. ان ڪري کين مسودا اڀس ڪندا.
اُميد ته توهين خوش هوندا.
عبدالقادر جوڻيجو

مون کي برابر ۲ نوٽبڪ هر هڪ Tales From Hashim ۽ ٻيو Tales
F.S.Hens جا برابر محمد ابراهيم جويو کان واپس مليا.

محمد هاشم دل

۱-۴-۱۹۸۲ع

تازو قلم، سائين!

اهو شمشير جي خلاف ڇپيل ۽ اياز جي حمايت ۾ محسن پوياليءَ جو
پمفلٽ ضرور موڪليندا.
تنهن کان سواءِ اوهان جي بورڊ جا به ٽي ڪتاب جيڪڏهن ملي سگهن ته
موڪليو.

ڪتاب آهن:

- (۱) گوگول جو "انسپيڪٽر جنرل" مترجم قليچ بيگ
- (۲) ٽالسٽاءِ جي آتم ڪهاڻي، جا قليچ بيگ جي ترجمو ڪيل آهي.
- (۳) "سانو پڻ يا ڪارو پڻو" شايد قليچ بيگ جي سوانح آهي.

سلام

طول العمره، پنهور ۽ ربانيءَ کي عرض آهن.

عبدالقادر جوڻيجو

پوسٽ آفيس فضل پيڻيرو، ٿرپارڪر.

INSTITUTE OF SINDHOLOGY

Institute of Sindhology
UNIVERSITY OF SIND

DIRECTOR

Jamshoro, Sind, Pakistan.

Tel. AU. "UNISIND"

34854 7/12-5
Fax 71291153

15/32/ع/2012

5.12.1305

محترم جناب محمد ابراهيم جويو صاحب،
صحافي خاوي، حيدرآباد سندھ

اوهان معرباني سندھي ادبي اداري جي تحقيقي لائبريري ۾ نامور رسالي
" سندھ خواشاني " جا 1982ع نمبر 3 ۽ 1985ع نمبر 1 جا ڪيل شمارا تحفي طور
ڏنا آهن، جنهن لاءِ اسان نهايت ئي شڪرگزار آهيون. ۽ اڀر شا هيون ته آئندہ به اهڙي
معربانيءَ کان نه وساريندا.

مخلص

عبدالقادر جويو
5.12.1305

ڊائريڪٽر
انسٽيٽيوٽ آف سندھي لاهوري

انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي

77-12-22
تاريخ: 1992ع

No. IS-14632-11/1345
حوالو: 11-1345

محترم جناب محمد ابراهيم جوڻيجو صاحب،
چئرمين،
سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو

پيارا سائين،

السلام عليكم،

اميد ته باخبيت هوندا.

Students of Sindhi Society گذارش آهي ته ڪتاب

جي هدايتي هن اداري جي تعليمي لائبريريءَ لاءِ تحفي طور برابريءَ ۾ پنهنجي لاءِ
شورائتا آهيون، اميد ٿي ڪجي ته آئندہ سموريه معرعاتي ڪارنامن ۾ وساريندا.

اورهائجو مخلص

19.12.97
عبدالقيوم جوڻيجو
ايڊيٽر
انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، پڙهندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪُندڙ، پاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَنن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پئاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڱن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رُڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇپن ٿا،
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهچن ٿا،

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڌ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل . **پ ن** The Reading Generation